

MC

121.700

**AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
FÜZETEI**

8.

PETRIK-EMLÉKKÖTET

SZERKESZTETTE

NAGY ANIKÓ

AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
FÜZETEI

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A sorozatot szerkeszti:
P. VÁSÁRHELYI JUDIT

A szerkesztőbizottság tagjai:

Bátonyi Viola
Belitska-Scholtz Hedvig
Hegedűs Péter
Kertész Gyula
Kovács Ilona
Nagy Anikó
Nagy Attila
Nagy László
Nemeskéri Erika
Rózsa Mária
Soltész Zoltánné
Tózségi Zsuzsa
W. Salgó Ágnes

**AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
FÜZETEI
8.**

PETRIK-EMLÉKKÖTET

Országos Széchényi Könyvtár

SZERKESZTETTE

NAGY ANIKÓ

**BUDAPEST
1996**

**Készült a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete támogatásával**

**ISBN 963 200 361 6
ISSN 0865-7548**

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár

Felelős kiadó: POPRÁDY GÉZA

Készült az OSZK Nyomdaüzemében, Budapest

Munkaszám: 96.241

TARTALOM

Előszó.....	9
Kéglí Ferenc: Petrik Géza élete és munkássága	13
Varga Sándor: A könyvkereskedelem – a nemzeti bibliográfiákért	33
Pavercsik Ilona: A Petrik-bibliográfia kiegészítései	45
Gazda István: Petrik könyvészetének helye a magyar művelődéstörténetben	53
Szabó Sándor: Retrospektív nemzeti bibliográfiák Petriktől napjainkig.....	63
Berke Barnabásné: A kurrens magyar nemzeti bibliográfiai rendszer mai problémái.....	69
Zöld Ferenc: A Magyar Nemzeti Bibliográfia és a kereskedelmi bibliográfiák könyvkiadási hasznosítása	79
Summary	85
A kötet szerzői.....	87

Petrik Géza arcképe

Előszó

Petrik Gézára, a nemzeti bibliográfia megteremtőjére emlékezett a szakma 1995. október 3-án az Országos Széchényi Könyvtár dísztermében. A könyvkereskedőből bibliográfussá lett nagy magyar tudós születésének 150. évfordulóján a Magyar Könyvtárosok Egyesületének Bibliográfiai Szekciója, az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete szervezésében hangoztak el méltató előadások.

A petriki életmű részletes bemutatása és bibliográfus-szemléletű értékelése (Kégli Ferenc előadása) után Varga Sándor arról beszélt, hogy a könyvszakma mit tett, mit tehetett a nemzeti bibliográfiaért. Az egyik Magyar Könyvészet előszavában Petrik maga is azt írja, hogy a magyar könyvkereskedelem hazafias áldozatkészségének köszönhető a bibliográfiák megjelenítése. Hogyan illeszkedett a petriki életmű korának művelődéstörténetébe, milyen egyéb bibliográfiai, tudományos munkálatokat támogattak a Petrik-bibliográfiák – és viszont, erről tartott előadást Gazda István.

Petrik bibliográfiai nem lehettek teljesek, mint ahogy egyetlen bibliográfia sem az, nem tárhatták fel teljes egészében az érintett kor dokumentumtermését. Ezt felismerve – minden tiszteletük és méltatásuk mellett – a tegnap és a ma bibliográfusai folyamatosan készítették és készítik a kiegészítő köteteket, mutatókat. Az egyik résztvevő, Pavercsik Ilona ismertette a munka kialakulását, folyamatait, eredményeit.

Szabó Sándor a retrospektív, Berke Barnabásné pedig a kurrens nemzeti bibliográfiai tevékenységről, problémáiról adott átfogó képet. Végezetül pedig, nem feledve Petrik eredeti foglalkozását, valamint hangsúlyozva a bibliográfia és a könyvkereskedelem szoros kapcsolatát, Zöld Ferenc szólt a bibliográfiák könyvkiadási és -terjesztési hasznosításának lehetőségeiről.

Az ülésszak méltó befejezésésképpen délután a hallgatóság képviselőjében néhányan ellátogattak Petrik Géza sírjához, ahol a kegyelet virágait elhelyezve a nagy bibliográfus születésének ünneplése mellett, halálának 70. évfordulójáról is megemlékeztek.

Nagy Anikó

Petrik Géza sírhelye a Farkasréti temetőben

Petrik Géza élete és munkássága

Kultúránk részévé vált, hogy az idő ritmusához igazodva megemlékezünk a történelmünkben nagyszerű dolgokat, kiemelkedő teljesítményeket nyújtó emberek életéről és munkásságáról, mert olyan dinamikus, emberközpontú világlátás él bennünk, amely fontosnak tartja az emberi erőfeszítést, és hisz abban, hogy az emberi cselekedetek nagy dolgokat vihetnek végbe.¹

Nemzeti bibliográfiánk történelmében ilyen megemlékezésre méltóan nagy dolgokat cselekvő ember volt Petrik Géza,² aki 150 éve, 1845. október 3-án született a Pozsony vármegyei Alsószeliben, ahol apja, Petrik János Jakab, az evangélikus gyülekezet lelkésze volt. Amikor 1853-ban a lelkészt a soproni evangélikus főtanoda meghívta tanáranak, a család Sopronba költözött, s Petrik Géza itt, a főtanodában kezdte meg 1856-ban gimnáziumi tanulmányait.³ Bár jeles tanuló volt, mégis, az ötödik osztályt be sem fejezve 1861. július 1-jétől könyvkereskedő-tanulónak állt be a soproni Seyring és Hennicke cég könyv-, mű- és zenemű-kereskedésébe. Hároméves tanulóidejét letöltve Pestre kíváncszott, tovább akarta fejleszteni képzettségét. Seyring Adolf az 1864. november 1-jén kelt elbocsátó ajánlólevelében életmódjában jólneveltnek és műveltnek, kötelezettségében igyekvőnek, üzleti feladatokban pedig szorgalmasnak és pontosnak jellemezte a 19 éves fiatalembert, aki elhagyva Sopront, Lauffer Vilmos Váci utcai könyvkereskedésében kezdett dolgozni.

Ebben az időben a Bécsben megjelenő könyvkereskedői szaklap, az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* számára a pesti Lauffer-könyvkereskedés szolgáltatta rendszeresen a magyar nyelven kiadott könyvek bibliográfiáját. E tevékenységbe kapcsolódott bele 1864. november 4-étől Petrik, az üzlet fiatal segédjeként.⁴ Beilleszkedett a szakma közösségi, szervezeti életébe is. Tagja lett a Kereskedő Ifjak Társulatának, továbbá a pesti könyvárus-segédék által létrehozott önálló művelődési-szakmai társaságnak.⁵

Lauffer 1867-ben átruházta könyvkereskedését Bickel Gusztávra. Petrik továbbra is az üzletben maradt, de egy évvel később már Osterlamm Károly, Erzsébet térre néző könyvkereskedésének a vezetője lett. Amikor főnökét az újonnan megalakult

Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság igazgatójává nevezték ki, megvásárolta az Osterlamm céget, s 1869. július 1-jével – saját nevén – megkezdte önálló könyvkiadói és -kereskedői működését.⁶ Családot alapított, feleségül véve Zechmeister Vilma-t.⁷ Kiadói és terjesztői tevékenységében folytatta elődje főként protestáns irányultságú munkásságát. Kiadóként 1869–1872 között (eddigi ismereteink szerint) kb. 35–40 kiadványt jelentetett meg, s számos munkát forgalmazott bizományosként.⁸ Petrik jól képzett könyvkereskedő volt, s a könyves-szakma ez idő tájt lehetőséget nyújtott a meggazdagodáshoz. Saját házzal ugyan nem rendelkezett, de viszonylag tehetősnak mondható pesti polgár lett.⁹

Valószínűleg a tisztas könyvkereskedők között tartanánk ma számon, ha 1872 augusztusában nem mondják ki a csődöt két olyan könyvkereskedő cég ellen, amelyeknek néhány váltoján jóállóként szerepelt. A csődök kimondásakor éppen apósához utazott Brailába, és több mint két hét múlva, visszaérkezésekor, hiába váltotta be azonnal a váltókat, elutazását fizetés előli szökésnek tekintették, s bizalmatlanná váltak vele szemben a neki korábban hitelező könyvkiadók. Elegendő tőke hiányában anyagi helyzete megrendült, fizetéseképtelenné vált, csődöt kellett jelentenie. Miután a nagyobb kiadók hajlandók voltak vele megegyezni, s elfogadták a több esztendő törlesztésre vonatkozó javaslatát, a cégbíróság kimondta a csőd megszűnését, s Petrik megkezdhet-e kintlévőségeinek behajtását, készletei folyamatos értékesítését, vagyis a bukástól megmenekült, de mint könyvkereskedő, -kiadó többé már nem tudott prosperálni. (Ettől kezdve ötvenhárom éves koráig jövedelmének egy részét mindig adósságának törlesztésére kellett fordítania!)¹⁰

Üzletét kisebb helyre, a Károly utca 21-be, a mai Bárczy István utcába költöztette, szortiment-kereskedését antikvár-kereskedéssé alakította át. Bár az 1864-ben elhunyt Fáy András szerint az antikvárium "a tudós világnak vérkeringető artériája",¹¹ valójában a könyvkereskedők nem tekintették magukkal egyenrangúnak az "ódoná-szokat": sem a pesti könyvárusok 1874-ig működő grémiumának, sem az 1878-ban megalakult Magyar Könyvkereskedők Egyletének nem lehettek tagjai.¹²

Petrik alkalmanként még ez időben is jelentetett meg könyveket, de ezek többnyire a saját, vagy még Osterlamm által kiadott művek új borítékkal ellátott példányai voltak. Antikvár könyvanyagáról 1873-tól alkalmi tájékoztató jegyzékeket bocsátott közre, majd 1876 júniusában *Irodalmi Közlemények* címmel, havonta kétszer megjelenő könyvészeti szaklap kiadását indította meg. A meghirdetett program szerint a lap tájékoztatást ad az áruba bocsátott könyvekről, továbbá az egyes számok "közölni fogják koronként az újabban megjelenő műveket is, még pedig a hazai irodalmat lehető teljesen, a külföldit pedig kivonatban, különösen a nevezetesebb, valamint hazánkat érdeklő műveket véve figyelembe." (→ *1. sz. illusztráció a közlemény végén*). Elképzelhető, hogy e kiadvánnyal a Márki Sándor által színvonalasan szerkesztett, az előző év decemberében megszűnt könyvészeti szaklap, az *Irodalmi Értesítő* pozícióját kívánta betölteni. Petriknek a kurrens nemzeti bibliográfiát kellő megalapozottság nélkül ígérő, negyedévre 50 krajcárért előfizethető lapja nem volt képes széleskörű programjának megfelelni. A tartalmában is módosított lap 1877 júniusától 1879 szeptemberi

megszűnéséig Petrik Géza *Antiquár-Könyvtáros Havi Értesítője* címmel jelent meg (→ 2. sz. illusztráció a közlemény végén). Újdonsága, hogy nem a hazai, hanem a külföldi üzletársak példáját követve Petrik ingyen terjesztette a készletét, illetve az általa keregett műveket tartalmazó havi jegyzékeket.

Egy hónappal a lap címváltozása után már a Kecskeméti utca 2. (később 3.) szám alatt találjuk üzlethelyiségét, közelebb kerülve ezzel potenciális vásárlóközönségéhez, az egyetemi tanárokhoz és a hallgatókhoz. Csak egy adalék Petrik üzleti filozófiájához. Az Akadémia Kézirattárában megtalálhatók az egyetemi könyvtár akkori első őréhez, idősebb Szinnyei Józsefhez írott, cégjelzésével ellátott üzenőcédulái. Ezek egyike 1878. július 4-én kelt, amikor Szinnyei már javában dolgozott a *Magyar írók élete és munkái*n. Szövege így hangzik: "Arról értesülvén, hogy t. Uraságod gyűjt mindenféle halotti jelentéseket is, – van szerencsém ide mellékelve mintegy 40 dbot küldeni. Ha használhatók, szívesen följánlom ingyen. Kiváló tisztelettel Petrik Géza."¹³

Amikor 1878 augusztusában megalakult a Magyar Könyvkereskedők Egylete, őt is felvették tagjai közé, de nem mint antikváriust, hanem mint olyant, akinek még forgalomban vannak a kiadványai. Az egyesület tagjaként aláírta azt a megállapodást, mely szerint a könyveknek a kiadó által meghatározott bolti árából senkinek sem adható árengedmény. Hamar rájött azonban, hogy ez számára előnytelen, és bejelentette, hogy a megállapodást magára nézve nem tartja kötelezőnek: továbbra is megadja készpénzzel fizető vevőinek a 10% kedvezményt. Válaszul a Magyar Könyvkereskedők Egylete 1878 novemberében kizárta tagjai sorából.

Ott állt kiközösítve, de nem megtörve. Harminchárom éves volt. Fenn kellett tartania a családját, törleszteni adósságának esedékes részleteit, működtetni üzletét. Antikváriusként sok régi könyv megfordult a kezében, s a szortiment-könyvkereskedőknél sokkal jobban érezte hiányát az évtizedekkel korábban megjelent hazai könyvek nagyobb időszakot átölelő, pontos és teljességre törekvő retrospektív jegyzékének. Egyik forrásként rendelkezésére állt az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* kurrens közlései alapján évenként megjelent *Oesterreichischer Catalog* magyar része, amely az 1860–1870 közötti időszakban kiadott magyar nyelvű könyvek, hírlapok és folyóiratok (korántsem teljes) jegyzékét tartalmazta. Tételeit, melyek összegyűjtésében egykor négy éven keresztül maga is részt vett, saját üzleti használatára már korábban egységes betűrendbe rendezte, s ha alkalmanként kezébe került egy olyan mű, amelyik hiányzott cédulabibliográfiájából, arról leírást készített. Tapasztalván a hiányosságokat, hozzáfogott gyűjteménye rendszeres kiegészítéséhez. Mivel az 1876-os tárgyévvél már megindult a könyvkereskedő-segédek "Csak Szorosan" elnevezésű egylete kiadásában a *Magyar Könyvészet* című kurrens éves bibliográfia, ezért Petrik – ehhez igazodva – az 1875. év végéig terjesztette ki gyűjtését. Munkája során felhasználta a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára betűrendes lajstromát, különböző lapok és folyóiratok irodalmi híreit, üzleti jelentéseket és egyéb könyvészeti forrásokat, s amikor már úgy gondolta, hogy anyaga meglehetősen teljes, elhatározta kiadását *Magyar Könyvészet 1860–1875* címmel.

A minden bizonnyal meglévő belső indíttatáson túl ösztönözhetette őt az ez idő tájt megélénkült hazai bibliográfiai tevékenység is. (1876-tól jelent meg a *Magyar Könyvszemle*, füzeteiben a Széchényi Könyvtár nyomdai kötelespéldányai alapján összeállított kurrens nemzeti bibliográfiával; szintén az 1876-os tárgyévtől szerkesztették a könyvkereskedő-segédék a már említett, évenként megjelenő *Magyar Könyvészetet* mint a magyar nyelvű könyvek éves bibliográfiáját: 1878-tól pedig a Magyar Könyvkereskedők Egylete tette közzé a *Corvina* című heti szaklapot, benne a könyvkiadók által bejelentett újdonságok bibliográfiai jegyzékével. A retrospektív nemzeti bibliográfiák közül Szinnyei repertóriumainak első kötetei 1874-ben, illetve 1876-ban láttak napvilágot; Szabó Károly *Régi magyar könyvtára* (RMK), az 1531-től 1711-ig megjelent magyar nyelvű nyomtatványok könyvészte 1879-ben jelent meg.) Petrik tudta, hogy ebbe a folyamatba bekapcsolódva műve lézgapótló szerepet tölthet be. Tisztában volt korlátaival is. Amint könyvészetének előfizetési fölhívásában írja: "Teljes öntudatával bírok annak, hogy munkám egészen teljes nem lehet: [...] legkevésbé pedig oly körülmények között, midőn a legnagyobb hazai könyvtárban: a nemzeti múzeumében se létezik minden magyar nyomtatvány, holott oda minden nyomda tartoznék egy kötelespéldányt átszolgáltatni." Már nem csak mint könyvkereskedő, hanem mint bibliográfus tekintett az általa feldolgozandó korszak magyar nyelvű termékeire: a ponyvairodalmat és az egyéb apróbb nyomtatványokat is a könyvkultúra szerves részének tartotta.¹⁴

Fel kell tételeznünk, hogy hosszú távon nemcsak erkölcsi nyereségre számított, hanem anyagira is, azonban 1879 szeptemberi előfizetési fölhívására annyian sem jelentkeztek, hogy legalább a nyomdai költségei fedezve lettek volna. Hogy munkája ne vesszen kárba, két hónappal később a Magyar Könyvkereskedők Egyletének ajánlotta fel a kiadását jogát (→ 3. sz. *illusztráció a közlemény végén*). Az egylet választmánya elfogadta ajánlatát, és 200 forint szerkesztői előleget állapított meg számára. Ez az összeg elegendő volt arra, hogy 1880 elején fölszámolhassa amúgy sem nyereséges üzletét, s teljes idejét könyvészetének szerkesztésére fordíthassa.

A bibliográfia az úgynevezett "porosz instrukció" módszerét alkalmazva¹⁵ egységes betűrendben közli az 1860–1875 között, Magyarországon magyar nyelven megjelent önálló, gyűjteményes és periodikus műveket. Ehhez csatlakozik függelékként a fordítók, szerkesztők valamint az analízisekben található szerzők betűrendes mutatója. Ugyanis a nevezetesebb folyóiratok, évkönyvek és egyéb gyűjteményes munkák analitikus feldolgozást kaptak. Az analitikus föltárást a könyvészet megjelenésekor még "egészen saját eszméjeként" nevezte meg,¹⁶ csak jóval később, az 1901–1910-es könyvészetének előszavában írja le utólag, hogy a folyóiratokban közölt dolgozatokat Kármán Mór egyetemi tanár tanácsára regisztrálta. Ezzel a föltárással, melynek eredményeként egy forrásból kereshető vissza az adott korszak könyv- és folyóiratcikk-anyaga. Petrik nemzetközi szempontból is egyedülállóan új és hasznos módszert alkalmazott.

A könyvészetben önállóan szereplő munkák, illetve az analízisekben található közlemények téma szerinti kereshetőségét egy 18 fő- és 109 alcsoportból álló szisztematikus szakmutató teszi lehetővé, mely a művek rövidített leírását adva utal a betűrendes részben található teljes leírásra. (A szakmutató csoportjaiban való eligazodást

pedig egy 204 tételes betűrendes tárgymutató segíti.) A szakmutató rendszerének kialakításakor alkotó módon használta fel az *Oesterreichischer Catalog* magyar anyagának, az éves *Magyar Könyvészetnek*, a *Magyar Könyvszemle* kurrens könyvészte ki-mutatásának, de legfőbbképpen a németországi Hinrichs-féle katalógusoknak a szak-csoportosítását. Csak érdekességgént jegyzem meg, hogy a Hinrichs mutatója a teológia szakcsoportban kereszttel jelölte meg a katolikus műveket, Petrik – híven evangélikus vallásához – ugyanebben a szakcsoportban a protestáns munkákat jelezte csillaggal.

Az 1860–1875-ös könyvészetben kialakított tartalmi és szerkezeti megoldások megalapozták az ezt követően megjelenő Kiszlingstein-, illetve Petrik-féle hazai ret-rospektiv könyvészetek módszertanát. Petrik bizonyára tudatában volt munkájának újszerűségével, előszavában mégis szerényen úgy fogalmaz, hogy "czélom csak az volt, hogy, ha már egyszer elkészítettem, vegyék is hasznát kartársaim. Mindamellett hi-szem, hogy hiányai daczára nemcsak a magyar könyvkereskedelemnek nyújtottam használható kézikönyvet, de szaktudósok- és könyvtáraknak is jó szolgálatot teend [...]". A mű, a költségek megoszlása érdekében részletekben nyomatódott ki, a teljes kötet 1885-ben lett kész. A könyvkereskedő-egylet jogosan volt büszke kiadványára, amely azonban üzleti szempontból nem volt sikeresnek mondható: még harminc év után is voltak eladatlan példányok a raktárban.

De térjünk vissza az 1880-as évek elejére, amikortól Petrik kizárólag bibli-ográfusi tevékenységének honoráriumából kívánt megélni. Még ma is csodálatra és tiszteletre méltó idea! Már ebben az időszakban felismerhető munkamódszere: amíg az egyik vállalkozása még a sajtó alatt volt, addig ő már a következő munkájának (mun-káinak) előkészítésén, szerkesztésén dolgozott. A könyvészet megjelenő első füzetei jó ajánlólevelek voltak ahhoz, hogy Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1882-ben megbízza a Kertbeny Károly által elkezdett s halálával félbeszakadt *Magyar-oroszági német könyvészet 1801–1860* című bibliográfia befejezésével, azzal a kikötés-sel, hogy tevékenységét Szilágyi Sándornak, az Egyetemi Könyvtár igazgatójának szakmai irányítása, ellenőrzése mellett végezze. (A kétrészes mű 1886-ban jelent meg.) Közben a minisztérium, Szilágyi ajánlására felkérte Szabó Károly 1711-es időhatárral lezárult *Régi magyar könyvtárának* a folytatására.

Életművének kiemelkedő produktuma, a *Magyarország bibliographiája 1712–1860* című négykötetes munka, amely végül is saját kiadásában 1888 és 1897 között, részletekben jelent meg.¹⁷ Amint az első kötet előszavában közli, legtöbbet a Nemzeti Múzeum könyvtárát használta, ezért (ahogy az előlapon írja) a "kegyelet némi adója"-ként az alapító gróf Széchenyi Ferenc emlékének ajánlja munkáját. De nemcsak ezzel kívánta a könyvtár további támogatását a maga számára biztosítani, hanem azzal is, hogy a megjelent füzetekből egy-egy példányt az intézménynek ajándékozott.¹⁸ Het-venötödik születésnapján így emlékezett vissza életének erre az időszakára: "12 esz-tendeig dolgoztam ezen a munkán. Ezidő alatt megtagadva magamtól minden szórako-zást, naponként 18 órát szántam munkára s 4 órát alvásra. Kivétel volt vasárnap és ünnepnap előtt való éjjel: akkor 5 órai alvást engedtem meg magamnak. Magam írtam minden betűt, az eleitől az utolsóig. Magam nyomattam ki a munkát, magam szervez-

tem a terjesztést. magam végeztem az expedíciót, magam az incassot, mert kiadóink közt nem akadt egy sem, aki vállalkozni mert volna erre a – szerintük – »őrült« spekulációra.¹⁹

A bibliográfia gyűjtőköre a Magyarországon bármilyen nyelven, a külföldön magyar nyelven, illetve a külföldön bármilyen nyelven megjelent, de hazai vonatkozással bíró nyomtatványokra terjed ki. Mintegy ötvenezer kiadvány leírását tartalmazza. A könyveken kívül a zeneművek és a térképek is a gyűjtőkörbe tartoznak, s mivel a gyűjteményes munkákat, a jelentősebb folyóiratokat, az évkönyveket és az iskolai értesítőket ezúttal is analitikusan tárja föl, ezért a nemzeti bibliográfia fogalmaköre, továbbá a gyűjtőkörbe tartozó dokumentumtípusok szempontjából ismét előzmények nélküli, egyedülálló bibliográfiai alkotás. Leírásai, bár nem az RMK igényességével készültek, a lényeges adatokra kitérnek, megjelölik a művek nagy részénél a lelőhelyet is. A könyvtörténettel foglalkozók számára igen értékesek az egyes kiadásokra, vagy példányokra vonatkozó megjegyzések. Az anyag ismét a porosz instrukció szerinti betűrendben lett összeállítva. Ehhez egy névmutató csatlakozik, amely a szerzőket, a közreműködőket, sőt az analitikus leírások szerzőit is tartalmazza. (Az eredeti ígérettel ellentétben a tárgymutató nem került kinyomtatásra, bár Petrik egyik hirdetésében még 1908-ban is azt közli, hogy: "A szak- és tárgymutatót tartalmazó V. kötet sajtó alá készül.")

Mialatt a nyomda dolgozott az 1712–1860-as könyvészet fiizetein, ő repertóriumot készített a *Századok* című folyóirat 1867–1890 közötti, valamint a *Néptanítók Lapja* 1868–1892. évi folyamaihoz. Ez utóbbi az első szótárkatalógus rendszerű hazai repertóriumunk.²⁰ Részben hasonló szisztémával szerkesztette a forgalomban lévő művekről a *Kalauz az újabb magyar irodalomban* című könyvjegyzéket, amely 1894-ben jelent meg a Magyar Könyvkereskedők Egylete kiadásában. De ami a legfontosabb, folytatta a retrospektív ciklusbibliográfiák szerkesztését. Bár az 1876–1885. évi ciklus szerkesztésére Petrik egyik kritikusa, Kiszlingstein Sándor esztergomi könyvkereskedő kapott a könyvkereskedők egyletétől megbízást, a következő tizenöt éves ciklusbibliográfia összeállításával 1900-ban már ismét Petriket bízta meg az egylet, melléje adva munkatársul Gutmann Mórt.²¹

A *Magyar Könyvészet 1886–1900* című munka szintén részletekben, 1903 és 1913 között hagyta el a nyomdát.²² A Magyar Tudományos Akadémia anyagi támogatásával. Az Akadémia azzal a kikötéssel járult hozzá a megjelentetés költségeihez, hogy a könyvésztbe "felvetessenek abc-rendben az összes nyomdai termékek, melyek Magyarországon vagy hazai szerzőtől külföldön a nevezett időben bármely nyelven megjelentek;" továbbá a használat "megkönnyítése végett nemcsak szakmutatóval látandó el, [...] hanem [...] az egész könyvészeti anyag vezérszavak (schlagwort) szerint csoportosíttassék, hogy így a kutató bármely speciális kérdés, vagy tárgy irodalmából tájékoztatást szerezhesen."²³

Petrik csak részben tett eleget e követelményeknek. A két kötet ugyanis csak a magyar nyelvű könyveket, térképeket és atlaszokat, valamint a folyóiratokat tartalmazza. A bibliográfiához az alapot az egylet által megjelentetett éves könyvészetek szolgáltatták, de ezek anyagát a könyvtárak állományából ki kellett egészíteni. A gyűjtő-

munkában Horváth Imre és Naményi Lajos segített Petriknek, később Székely Dávid kapcsolódott be a szerkesztés munkálataiba.²⁴ A gyűjteményes munkák, valamint a folyóiratok tartalma nem került analitikus feltárássra, a napi és hetilapok pedig egyáltalán nem szerepelnek a bibliográfiában. Az első kötet megint a porosz instrukció szerinti betűrendben közli a kb. 30–34 ezer tételt (külön csoportban a térképeket, atlaszokat). Ehhez járul a szerzők, fordítók és szerkesztők névmutatója. A második kötet a kiadói előszóban ígérteteket csak részben teljesítve, tudományágak szerint nem, csakis a "Kalauz"-ban már kipróbált betűrendes tárgymutatóval teszi lehetővé a művek téma szerinti megközelítését.

Időközben Petrik, mintegy elismerve a 15 éves könyvészeti ciklusok megjelenítésének üzleti szempontból gazdaságtalan voltát, 1907-ben megpróbált önállóan kiadni *Kalauz az 1901–1906. évi magyar irodalomban* címmel egy olcsóbb előállítású és csekélyebb áru könyvjegyzéket. Teljesen új módszert kívánt alkalmazni: A műveket csakis tárgyak szerinti csoportosításban akarta közölni, melyhez a szerzők, közreműködők betűrendes mutatója csatlakozott volna. Az eladhatóság érdekében már nem a bibliográfiai szempontok érvényesítése volt a cél, ugyanis kihagyásra szánta az alkalmi iratokat, a hivatalos és nem hivatalos jelentéseket, a szorosan vett ponyvairodalmat, s minden olyan nyomtatványt, melyek könyvkereskedői szempontból nélkülözhetők voltak. Utalt arra is, hogy a "Kalauzok" ötvenként folytatólagosan megjelenjenek.²⁵ A kevés megrendelés azonban még a nyomdaköltséget sem fedezte volna, ezért nem vállalkozott a kiadásra.²⁶

Még az 1712–1860-as könyvészet munkálatainak megkezdését követően visszatért az üzleti életbe. Az 1884 májusában létrejött Robicsek és Petrik cég Váci körüti (ma Bajcsy-Zsilinszky út) 27. szám alatti szortiment-könyvkereskedéssel összekötött antikváriumának a vezetője lett. ennek megszűntével még ez év szeptemberében Petrik és Társa néven a Fürdő (ma József Attila) utca 4. számú házában nyitott antikváriumot. Készletjegyzékeket bocsátott ki, indító anyagként a Széchényi Könyvtár kiselejtezett duplum példányait árulta. Üzletét hirdetőirodával kibővítve 1885 novemberében a Koronaherczeg (ma Petőfi Sándor) utca 16. számú ház udvari helyiségébe, tulajdonképpen a lakásába költöztette. Anyagi helyzete – finoman szólva – nem kielégítő. Az 1712–1860-as könyvészet kéziratának elkészültét követően – felszámolva cégét – 1887-től Dobrowsky Ágost Egyetem utcai antikváriumának lett a vezetője. (A *Magyarország bibliographiája* első három kötetének címlapján kiadóként Dobrowsky neve van feltüntetve, de mint már korábban szóba került, a kötetek valójában a szerző saját kiadásában jelentek meg.) Dobrowskytól megválva 1889 második felében a Russ Károly-féle könyvkereskedés és antikvárium vezetője. Rövid ideig tartó önállóság után (üzletét lakásán, az Uri utca 6-ban működtette) 1891 augusztusától a Pallas Kereskedelmi és Nyomdai Rt. kiadóhivatalának főnöke, s a könyvkereskedelem témájában *A Pallas nagy lexikona* munkatársa. 1895 novemberétől 1905 végéig a Könyves Kálmán Magyar Irodalmi és Könyvkereskedési Rt. részletfizetési osztályának vezetője, szerkesztve közben a *Könyves Kálmán Értesítője* című, havonta, illetve évenként hatszor megjelenő kereskedelmi tájékoztató kiadványt. Betegeskedik, ezért megvált állásától, de 1907-

től ismét munkát vállalt: a Luther Társaság könyvesboltjának lett a vezetője. Számlavezetése, könyvelési módszerei ellen azonban súlyos kifogások merültek föl, s ennek következtében a társaság végrehajtó bizottsága két év múlva felmentette Petrik Gézát az üzlet vezetéséről.²⁷

Ebben az időszakban – tehát 1887 és 1909 között – munkahelyecinek képviselőként tagja volt a Magyar Könyvkereskedők Egyletének. 1899-ben a választmány póttagjává, a rákövetkező évben könyvtárnokká, 1901–1902 között pedig az egylet titkárává választották. 1895 januárjától hét éven át ő volt az egylet lapjának, a *Corviná*-nak a szerkesztője. Nagylelkűen a könyvkereskedő-segédék "Csak Szorosan" elnevezésű egyesületének adományozta szakkönyvtárának egy részét.²⁸ Amikor 1910 novemberében bejelentette, hogy befejezi a majdnem félévszázados könyvkereskedői munkásságát, a Magyar Könyvkereskedők Egyletének közgyűlése örökös tiszteletbeli tagjává választotta.²⁹

1911 februárjában újra megpróbálkozott, most már egy tízéves kereskedelmi könyvjegyzék, egy újabb "Kalauz" kiadásával, hasonló tartalmi és szerkezeti alapelvek szerint, mint négy évvel korábban, s ugyanazzal a sikertelenséggel.³⁰ Kéziratát két évig pihentette, s csak miután befejeződött az 1886–1900-as könyvészet megjelentetése, akkor fordult a Magyar Könyvkereskedők Egyletéhez. Az 1913 júniusában beadott kiadási ajánlatában azt írta a tárgyi csoportosítással és az ahhoz kapcsolódó szerzői betűrendes mutatóval kapcsolatban: „Előszóval s nagy gonddal dolgoztam ennek a kötetnek szerkesztésén, mert mintegy mintául akartam hátrahagyni annak, a ki majdan hivatva lesz folytatni az általam megkezdett újabb magyar bibliographiát.”³¹

A kialakított rendszert nem áll módunkban értékelni, mert az egylet választmánya ragaszkodott a hagyományos formához és az Akadémia támogatási feltételeként a dokumentumtípusok teljesebb köréhez,³² így tehát 1915 májusától³³ a sajtó alól kikerülő *Magyar Könyvészet 1901–1910* részfüzeteiben a szokásos szerzői betűrendes szerkezetet találhatjuk. (Az A–K betűt tartalmazó első kötet 1917-ben vált teljessé. A második kötet anyagát, a betűrend további részét Barcza Imre, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárosa fejezte be, a harmadik kötet, amely a név- és tárgymutatót tartalmazta volna, sohasem jelent meg.) A bibliográfia a magyar nyelvű könyveket, folyóiratokat (napi és hetilapokat nem), atlaszokat és térképeket tartalmazza, és Izák János nyugdíjas tanár segítségével újra repertorizálva lett a tudományos folyóiratok jelentős része. Munkáját Petrik az első kötet előzéklapján édesapja emlékének szenteli, aki mint írja: "belém oltva a »könyv« iránt való szeretet, irányította egész életemre kiható működésemet."

Hetvenévesen is tele van tervekkel: Köhalmi Bélának, a *Könyvtári Szemle* szerkesztőjének többek között arról ír egyik levelében, hogy szeretné legalább kéziratban elkészíteni az 1876–1900 között megjelent tudományos folyóiratoknak a könyvészetekből kimaradt repertóriumát, de úgy gondolja, hogy legalább még három éven át kell dolgoznia az 1901–1910-es évkör könyvészetén.³⁴ S valóban, három év múlva, 1918 decemberében befejezte az említett ciklus kéziratát, s azonnal szerződést kötött a

könyvkereskedő-egylettel a következő. 1911–1920-i *Magyar Könyvészet* szerkesztésére.³⁵

Amikor 1919-ben a hatalomra került tanácskormány minden egyesületet feloszlattott, köztük a könyvkereskedőkét is, megszüntette ezzel a könyvészet kiadóját. Az akkor létrejött Országos Könyvtáriügyi és Bibliográfiai Intézet bibliográfiai főosztálya ezen úgy kívánt segíteni, hogy a szellemi termelést központosító rendcetek keretében a könyvészet kiadását állami feladatnak elismertetve, Petrik Gézát április 1-jével állami bibliográfussá nevezette ki Lukács György közoktatásügyi népbiztossal.³⁶ A tanácskormány bukását követően a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének könyvészeti bizottsága a súlyos gazdasági viszonyok között is haladéktalanul folytatni kívánta az 1901–1910. évi könyvészet folyamatos kiadását.³⁷ Petrik ekkor már sokat betegeskedett. Barcza Imre midőn 1922 tavaszán meglátogatta a Donáti utcai lakásában, betegágyán is dolgozó bibliográfust, így ír róla: "Igazi eszményi lélek, csodálatos természet. Még most is, 78 év súlyával, tcle tüzzel, reménnyel, lángoló buzgalommal, az őt jellemző fáradhatatlan pedantériával dolgozik."³⁸ Azonban hiába dolgozott még betegágyában is, s hiába segített munkájában Margit leánya, már nem érte meg a bibliográfia teljes megjelenését: életének 80. évében. 1925. augusztus 27-én elhunyt.³⁹ Gyászolta családja: felesége, öt leánya, özvegy menyec, unokája és négy testvére (→ 4. sz. *illuszt-ráció a közlemény végén*).⁴⁰ Gyászolta a könyvkereskedő és a könyvtáros szakma is. Nekrológiában egyebek mellett ezt írja Havran Dániel, a Széchényi Könyvtár munkatársa: "Könyvtárunknak mindennapos vendége volt, munkáját szeretettel és kitartással folytatta. [...] Hasznos munkát végzett, jó emléket hagyott maga után!"⁴¹

*

Országos Széchényi Könyvtár

Petrik Géza neve már életében fogalomná vált könyvészetei révén, hiszen aki a XVIII–XIX. század Magyarországaival kívánt foglalkozni, a nyomtatott források keresésekor szinte kizárólag az ő munkáihoz fordulhatott. Nélkülözhetetlen voltukat bizonyítja, hogy 1968–1969-ben Kiszlingstein és Kozocsa könyvészetével együtt az Országos Széchényi Könyvtár hasonmás lenyomatban tette közzé a "Petrikeket", és a Magyarország bibliographiája 1712–1860 alapköteteit továbbszámozva jelentette meg négy kötetben az 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok pótlásait, illetve nyomda- és kiadástörténeti mutatóit. Ugyanakkor az is tény, hogy a századvégi-századeleji kortárs hazai tudományos körök nem ismerték el Petrik bibliográfiai munkásságát tudományos értékűnek.⁴² Mi, akik elismerjük és nagyra értékeljük e munkásságot, ismerjük a könyvészetek kisebb-nagyobb hiányosságait, az egyes ciklusok torzó voltát is. Ezért utalok az 1990. évi, debreceni II. Országos Bibliográfiai Értekezletre, amely ajánlásaiban többek között kiemelt fontosságúnak

minősítette "a teljes magyar retrospektív bibliográfiai rendszer eddigi eredményeinek elemzését, hiányainak újbóli számbavételét, az elvégzendő feladatok rangsorolását".⁴³

Petrik Géza életének és munkásságának bemutatásakor – idő hiányában – nem térhettem ki a kortársakra. Hiszen számosan pályáztak (eredménytelenül) hasonló retrospektív ciklusbibliográfiák megszerkesztésére,⁴⁴ s számosan készítettek (eredményesen) jelentős egyéb bibliográfiákat vagy biobibliográfiát. Akiről ma, születése 150. évfordulóján megemlékezünk, nagy dolgokat vitt véghez. Ezt ő is érezte. Utolsó munkájának, a *Magyar Könyvészet 1901–1910* első kötete otthoni munkapéldányába a következőket jegyezte be: "A munka teljesítésében kell nemcsak lelkünk megnyugvását, hanem életünknek örömeit is megtalálnunk. Az ember legnagyobb öröme a lélek büszkesége, amelyet sohasem az embertársak ítélete, hanem mindig csak az öntudat adhat meg."⁴⁵

Jegyzetek

¹ Roszak, Theodore: Az információ kultusza. Bp. 1990. p. 185.

² A megemlékezés alapvető forrásai a következő munkák: Varga Sándor: Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860. című munkájának kiadástörténete. In: Magyar Könyvszemle, 1980. p. 264–279. – Varga Sándor: A "Petrik 1860–1875" kiadástörténete. In: Magyar Könyvszemle, 1987. p. 19–31. – Varga Sándor: Kiegészítések a "Petrik 1712–1860" kiadástörténetéhez. In: Magyar Könyvszemle, 1987. p. 146–150. – Zöld Ferenc: A könyvkereskedő halhatatlansága. In: Könyvtáros, 1989. p. 546–548. – A továbbiakban csak az ezektől eltérő forrásokra hivatkozom.

³ Hiller István: Nemzeti bibliográfiánk megteremtőjének és családjának soproni kapcsolatai. In: Soproni szemle, 1966. p. 344–350. – Tudósítvány a Dunántúli Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület soproni nyilvános főtanodájáról az 1856/7–1860/61. tanévben. Sopron, 1857–1861.

⁴ Kozocsa Sándor: Petrik Géza vallomása. In: Magyar Könyvszemle, 1963. p. 258. – Kovács József László: Petrik Géza feljegyzései a Magyar Könyvészet születéséről. In: Soproni Szemle, 1974. p. 352–353.

⁵ Varga Sándor: A Magyar Könyvkereskedők Egyletének alapítása. Bp. 1980. p. 67–68.

⁶ Petrik addigi pályafutásáról az önállóvá válásakor közzétett ajánlólevelei adnak áttekintést: Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz, 1869 p. 205–206.

⁷ Petrik Géza gyászjelentése. Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és aprónyomtatványtár. – Petrik Géza. In: Corvina, 1925. p. 159–160.

⁸ A szerző gyűjtése alapján.

⁹ Varga (5. jegyz.) p. 75.

¹⁰ Uo. p. 76–78.

¹¹ Gondolatok a könyvről. Gyűjt. és összeáll. Mészáros József. Bukarest, 1972. p. 80.

¹² Varga (5. jegyz.) p. 49., 106.

¹³ MTA Könyvtára Kézirattár Ms 788/116.

¹⁴ Petrik Géza: Könyvészetünkről. In: Corvina, 1884. p. 66–67.

¹⁵ Mint ismeretes, a porosz katalogizálási szabályzat alapján a szerző nélküli művek a cím első alanyesetben álló főneve szerint helyezkednek el a betűrendben. E módszer szerint például az Igazi isteni szeretetnek harmatjából növekedett drága kövekkel kirakott arany korona című mű a K betűben, a Korona rendszónál található.

¹⁶ Petrik (14. jegyz.)

¹⁷ Az 1. kötet címlapján 1890, a 4. kötet címlapján pedig a kötet első részletének megjelenési éve, 1892 látható.

¹⁸ Országos Széchényi Könyvtár, Irattár 1888/148., 1888/219.

¹⁹ Kovács (4. jegyz.)

²⁰ Kertész Gyula: A magyar időszaki kiadványok egyedi repertóriumi. Bp. 1990. 578. tétel.

²¹ A mi könyvészetünk. In: Corvina, 1900. p. 78.

²² Az 1. kötet címlapján az 1908. év szerepel.

²³ MTA Könyvtára Kézirattár RAL 1900/421., 1901/292., 1902/92.

²⁴ A. K.: Könyvismertetés. Petrik Géza: Magyar Könyvészet 1886–1900. In: Corvina, 1903. p. 50.

²⁵ Magyar Könyvészet 1901–1906. In: Corvina, 1907. p. 11.

²⁶ Értesítés. In: Corvina, 1907. p. 48.

²⁷ Majba Vilmos: Petrik Géza úr nyílt levele és Luther-társasági könyvkereskedői működése hivatalos okiratok világításában. Válasz Petrik Géza úrnak 1909. október 1-én kelt nyílt levelére. Bp. 1909. 7 p.

²⁸ W.: A »Csak szorosán« egyesület [...] In: Corvina, 1900. p. 93. – Jegyzőkönyv a "Csak Szorosán" magyarországi könyvkereskedősegédek egyesületének 1901. május 8-án tartott választmányi üléséről. In: Csak Szorosán, 1901. I. p. 3.

²⁹ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének folyó évi november hó 27-én tartott közgyűléséről. In: Corvina, 1910. p. 202–207.

³⁰ Magyar Könyvészet 1901–1910. In: Corvina, 1911. p. 24.

³¹ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egylete 1913. évi június hó 12-én tartott választmányi üléséről. In: Corvina, 1913. p. 99–101.

³² A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei. [...] Az Igazgató-tanács első ülése. 1914. január 16-án. In: Akadémiai értesítő, 1914. p. 142–145. – Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1914. évi márczius hó 4-én tartott üléséről. In: Corvina, 1914. p. 39–42.

³³ A tisztelt kartárs urakhoz! In: Corvina, 1915. p. 52. – Az 1901–1910. évi magyar könyvészet. In: Corvina, 1915. p. 54.

³⁴ A hetvenéves Petrik. In: Könyvtári Szemle, 1915. p. 185–186.

³⁵ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1918. évi december 15-én tartott választmányi üléséről. In: Corvina, 1918. p. 183–185.

³⁶ A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény. Közzéteszi, bev. és jegyz. ellátta Köhalmi Béla. Bp. 1959. p. 65., 159.

³⁷ Az Egyesület munkájából. *In:* Corvina, 1922. p. 199.

³⁸ Barcza Imre: Látogatás Petrik Géznál. *In:* Corvina, 1922. p. 67–68.

³⁹ Az 1994-ben megjelent Új magyar irodalmi lexikon 3. kötetének 1627. oldalán Petrik elhunytának napja aug. 26-a, azonban a nyomtatott gyászjelentésen aug. 27-e szerepel. Téves adat a "Sopronban érettségizett" közlés is.

⁴⁰ Petrik Géza gyászjelentése. (7. jegyz.)

⁴¹ Havran Dániel: Petrik Géza. *In:* Magyar Könyvszemle, 1925. p. 156–159.

⁴² Dézsi Lajos: Kalauz az újabb magyar irodalomban. Szerkesztette Petrik Géza. *In:* Magyar Könyvszemle, 1894. p. 369–371.: "művei [...] nem tudományos bibliográfiák, hanem praktikus könyvkatalógusok. [...] alapul szolgálhat egy majdan készülendő tudományos bibliográfiához s addig is hiányt pótol." – Gulyás Pál: Petrik Géza: Magyar Könyvészet 1886–1900. *In:* Magyar Könyvszemle, 1908. p. 356–357.: "Habár a munka első sorban praktikus czélokat szolgál s ebben a minőségében nem tölti be mindazokat a követelményeket, melyek a tudományos bibliográfia állásánál fölmerülnek, mint mondhatni egyetlen egyetemes könyvészeti repertoriumunk hovatovább nélkülözhetetlen segédeszközévé lett mindazoknak, a kik irodalmunk múltjával bármily kapcsolatban állanak."

⁴³ A II. Országos Bibliográfiai Értekezlet ajánlásai. Debrecen, 1990. augusztus 21–23. *In:* Könyvtári figyelő, 1990. p. 406–408.

⁴⁴ A Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1880-ban *Kertbeny Károly* kiadásra ajánlotta fel a XIX. századbeli magyar könyvészet szakszerű összeállítását (Corvina, 1880. p. 107.); *Tarczali Dezső* 1886-ban ajánlkozott egy 1849-től 1857-ig terjedő magyar bibliográfia díjmentes kidolgozására (Corvina, 1886. p. 58.); 1887-ben *Tiringer Béla* az általa összeállított, 1800-tól az ötvenes évekig elérő magyar bibliográfiát kívánta kiadatni az egylettel (Corvina, 1887. p. 96.); 1896-ban *Semmowitz Adolf* vállalkozott volna az 1886–95-ös könyvészet szerkesztésére (Corvina, 1896. p. 201.); ugyanerre a munkára 1897-ben *Kislingstein Sándor* jelentkezett (Corvina, 1897. p. 35.). *Barta Lajos* 1900-ban egy schlagwort-könyvjegyzék kiadását tervezte az utolsó 25 év irodalmáról (Corvina, 1900. p. 9.). *Barcza Imre* 1901-ben *Bibliographia Hungarica* címmel kívánta kiadni az 1886–1900-as évkörről készített könyvészetét (Magyar Könyvszemle, 1901. p. 110–111.).

⁴⁵ Lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, Retrospektív bibliográfiai osztály segédkönyvtára.

IRODALMI KÖZLEMÉNYEK.

KÖNYVÉSZETI SZAKLAP

KÖNYVÁRUSOK, KÖNYVTÁRAK ÉS A MŰVELT KÖZÖNSÉG

SZAKLAP.

Kiadja PETRIK GÉZA könyvkereskedése Budapestén.

Megjelenik havonta kétszer, egy negyed vagy fél évtizeddel tartva. Előzetes kiadások 50 kr. — Mindenemű közlemények után egy fél hasábol sorozat 10 kr. számítatik.

Az „Irodalmi Közlemények” feladata, hogy azon nehézségek nagy részét, melyek hazánkban a könyvtárak fölllítása és kiegészítése elé gördülnek, megszüntessék.

A tudományos körökben, valamint a könyvtárosok előtt egyaránt ismeretes azon tény, miszerint gyakran oly munkák megszerzése, melyek az országban elszórtan nagyobb számban is volnának találhatók s az illető tulajdonosok által talán, mint értéktelen tárgyak, potom áron eladatnak, semmiféle utón, még drága pénzén sem szereztethők meg. — Ezen nehézséget, mely nem a leg gondosabb gyűjtőt is megakadályozza abban, hogy könyvtárát kiegészítse s a legteljesmeretűbb bűvart megzavarja működésében, az „Irodalmi Közlemények” az által lesznek hivatva megszüntetni, hogy hasonló munkákat, akár könyvtárosok, akár magánosok, akár könyvtárak által lesznek azok árba bocsátva, közöljék.

Hivatva vannak az „Irodalmi Közlemények” az említett hiányhoz hasonló más nehézséget is megszüntetni, mely abban áll, hogy nálunk néha még a legnagyobb gondtal gyűjtött könyvtárakat sem lehet kellőleg értékesíteni, — holott talán éppen az ily könyvtárakban foglalt műveket mások nagyobb áldozatokkal is készek volnának megszerezni és éreken át keresik. E hiány az által megelőzhető, ha az óhajtott művek az „Irodalmi Közlemények”-ben megvétel végett kerestetnek.

Közölni fogják továbbá az „Irodalmi Közlemények” azou könyveket is, melyek leszállított áron adatnak el akár magánosok, akár könyvtárosok által s ez által alkalom nyújtatik a közönségnek, valamint könyvtáraknak, az általuk megvétel végett keresett műveket olcsóbb áron megszerezhetni.

Az „Irodalmi Közlemények” végre közölni fogják koronként az ujabban megjelenő műveket is, még pedig a hazai irodalmat is teljesen, a külföldit pedig kivonathban, különösen a nevezetesebb, valamint hazánkat érdeklő műveket vére figyelembe.

Igen természetes, hogy ezen vállalatom kitűzött céljának nagyobb mértben csak úgy felelhet meg, ha a művelt közönség részéről kellő pártolásban részesül. Fölkérem azért a t. közönséget, miszerint lapomat a fent elősorolt esetekben akár más könyvtárosok köz-

PETRIK GÉZA

ANTIQUÁR-KÖNYVÁRUS

HAVI ÉRTESÍTŐJE

(Az „Irodalmi Közlemények” folytatása.)

Üzlethelyiség:

Budapest, IV. Károly-utca 21. szám.

Julius végétől:

IV. ker., Kecskeméti utca 2-ik szám.

Ahlfeld, Fr. Das Leben im Lichte des Wortes Gottes. 1. Hälfte. 1861. — 30
Anekdotenbuch f. meine lieben Amtsbrüder, Priester u. Leviten. 3 Theile. Lpsg. 1785. Ppkt. — 30
Apocrypha. Cebert. v. M. Luther. Pest. 1863. Ppkt. — 40

Apostol Pál. A keresztv. vallás igazságainak felhasználása előadva egy prédikációban. Miskolcz. 1897. — 25

Arany János kisebb költeményei. Pest. 1872. (2. —) — 120

Argenti D. Hasonszenvi utitárs rugós támadt betegségek elhárítására. Nem orvosoknak írva. Pest. 1863. (2. —) 120

Aristoteles három könyve a lélekről. Ford. Haherern Jon. Pest. 1845. — 30

Asztalos Gy. A nagy-károlyi ref. egyház története. Debreczen. 1864. — 30

Ballaqi M. Tájékoztás a theologia mezején. Pest. 1863. — 10

— A biblia. Tholuck A. után. Pest. 1864. (1. —) — 30

— A protestantismus harca az ultramontanizmus ellen. Pest. 1867. (1.60) 1. —

Balogh B. A komló okzerü termelésének keze-könyve. Pest. 1871. — 70

Batizfalvi Istv. Keresztén hittan. Pest. 1872. (— 70) Fvzkt. — 40

Bauer, Joh. Die christliche Gemeinde. Manub. 1875. (— 33) — 30

Baumgarten, M. Der Protestantismus als polit. Princip im deutschen Reich. Berlin. 1872. — 40

Bellicani János. Keresztén halotti énekekgyűjt. 3. kiad Győr, 1869. Ppkt. — 30

Benkerly I. A világ népei. Nemzeti v. seletek csarnoka. Számos színezett kép. Badap., 1873. Kötve (2. —) 130
Bericht, kurzer u. wahrhaft., von der letzten Verfolgung d. evang. Prediger in Ungarn. Leipz., 1860. — 40

Dr. Bethlen F. Szőlőművelés és borászati körüli tapasztalások. Pest. 1868. — 40

Bible, od. die ganze heil. Schrift nach Luther's Lebera. Pr. Aug. mit Stahlst. Berlin. Bórk. armstz. (10.50) 3.80

Bible, the holy. Appointed to be read in churches. London. 1818. Brkt. — 80

Bible, the holy. The text according to the authorized version; and a commentary from Henry and Scott. 6 vol. London. Vszkt. 6. —

Biblia hebraica. Ad optimas editiones imprimis Ev. van d. Hooght ex recensione A. Hahnii expressa. Praefatus est E. F. C. Rosenmüller. Lipsiae, 1834. Bórk. armstz. 2. —

Szent biblia, vagy az Istennek ő- és újtestamentumában fogl. szentírás. Ford. Károli Gáspár. Pest. 1805. Föl. Brkt. 2.80

— Ugyanaz. Pest. 1868. 8-rét Brkt. — 50

Birks, T. M. The bible and modern thought. London. 1861. Vszkt. 1. —

Blazy L. Protest. új zsinati törvények. Pest. 1860. (1. —) — 50

Boissier G. Cicero és barátai. Tanulm. a Caesar korabeli római társadalom fölött. Ford. Csiky K. Bpest. 1876. Vszkt. Egeszen új péld. 3. —

Brastherger, J. G. Evang. Zeugnisse d. Wahrheit. 33. Aufl. Reutling., 1870. (7.50) 1.48

Budapest, 1879. évi december hó 10-én.

T. cz.

Üzletemet teljesen fölosztatni szándékozván, ezennel végeladást rendezek s hogy czéleomat minél rövidebb idő alatt elérhessem, összes készleten lévő könyveimnek árát leszállítom 30%-al; nagyobb, legalább is 20 frtot meghaladó megrendeléseknél pedig még külön 10% engedelményt nyújtok.

Készletemről kimerítő könyvjegyzék nem létezik s ilyent egyelőre nem is nyomtatok, miután Havi értesítőm eddig megjelent számain annak nagy részét tartalmazták.

A mennyiben tehát t. Uraságod hajlandó volna ezen kedvező alkalmat könyvtárának gyarapítására felhasználni, kérem Havi értesítőm birtokában lévő számaint átvenni és a szerint becses megrendelésével minél előbb megtisztelni.

Szíves figyelmébe ajánlom egyúttal, hogy valaminth eddig, úgy egyelőre ezentúl is megszerzek minden új könyvet, nemkülönben más antiquariusok által hirdetett műveket s minden megrendelésre, — legyen az bármily csekély, — legnagyobb figyelmet fordítok. —

Üzletem fölosztatása saját alatt lévő

„1860—75-iki Magyar könyvészet“-em

megjelenését legkevésbé sem fogja megakadályozni, miután azt eladtam a „Magyar könyvkereskedők egylete“-nek, s midőn ezen házagot pótló munkát becses figyelmébe ajánlanám, kérem erre vonatkozó netalán szíves megrendelését akár hozzám, akár pedig egyenesen a „Magyar könyvkereskedők egylete“ alnöke, **Aligner Lajos** úr czíme alatt beküldeni szíveskedni. — A mintegy 40 nyomtatott ivre terjedő munka aláírási ára 5 frt

Teljes tisztelettel

Petrík Géza.

Özv. Petrik Gézáné, szül. Zechmeister Vilma fájdalomtól megtört szívvel tudtja, hogy a felejtethetlen kedves férj, illetve anyja, nagymamája, testvér, após és rokon

PETRIK GÉZA

bibliographus

munkás életének 80-ik és holdig házasságának 56-ik évében hosszú szenvedés után f. évi augusztus hó 27-én reggel 7/17 órakor csendesen elhunyt.

A megboldogult kedves halott földi maradványait f. hó 29-én, szombat d. u. 4 órakor fogjuk utolsó útjára kísélni a farkasréti temető halottasházából az Ag. h. ev. hitvallás szerinti.

„Anna nemis harcot megharcoltam, fadsomat elvigeztem, a hitet megtartottam.”

Pál 2. lev. Timótheushoz 4. rész, 7.

Özv. Petrik Géza
szül. Zechmeister Vilma
mentője.

Petrik Margit, Janka,
Olga Vilma és Jolán
gyermekai.

Özv. Petrik Miklósné
mest. meny.

Petrik Margitka
unokája

Petrik Ida, Lajos,
Béla és Kálmán
testvérei.

Budapest, 1925 augusztus 27-én.

Lakár: II. Dózsai-ut. 40. szám, II. 15.

A könyvkereskedelem – a nemzeti bibliográfiákért

Előadásomban – ha úgy tetszik Petrik 150 éves születésnapja ürügyén – szeretném fölvezetni azt a szerepet, amit a könyvkereskedők a nemzeti bibliográfia ügyében tettek. És nem is csupán az egyes könyvkereskedők, hanem a könyvszakma egésze, illetve akkori társadalmi-érdekvédő szervezetük, a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete. Ugyanis nem csupán az 1860-75-ös *Magyar Könyvészetre* érvényes, amit Petrik annak előszavában kifejezésre juttatott, nevezetesen, hogy a mű megjelenéséért a főérdem "... a magyar könyvkereskedelmet illeti, kiknek hazafias áldozatkészsége lehetővé tette a munka megjelenését."

*

Országos Széchényi Könyvtár

Már a törökök kiűzését követő első pesti könyvárus Gerhard Mauss adott ki könyvjegyzékeket kapható könyveiről, sőt a második, a Weigand és Köpf cég 1775/76-ban ezek *folyamatos* kiadására vállalkozott. A reformkorban aztán folytatódott a könyvkereskedők effajta könyvjegyzékeinek rendszeres megjelentetése, azonban ezek – szerintem – legfeljebb közvetve jelentik a nemzeti bibliográfiához való hozzájárulást. Amikor azonban néhány ambiciózus könyvkereskedősegéd gondolatában – ahogyan Aigner Lajos Kertbeny halálakor emlékezett erre – felmerült "egy *teljes* magyar könyvészet eszméje", ez már nagyon hasonlít ahhoz, amit ma nemzeti bibliográfiának nevezünk. Ez az ifjú könyvárussegéd- generáció az 1850-es évek végefelé, tehát a Bach-korszakot követő enyhültebb légkörben lépett a színre, amikor a magyar nyelvű könyvtermés is ugrásszerűen megnövekedett. Következésképpen a teljes magyar könyvészet, magyarul a nemzeti bibliográfia létrehozása magának a könyvkereskedelemnek vált szükségletévé, érdekévé.

Eme ambiciózus könyvkereskedő-segédek közé tartozott maga Aigner Lajos is, aki mint 19 éves ifjú könyves Pozsonyban kezdett hozzá a 19. század első fele magyar könyvtermésének regisztrálásához. El is készítette az 1800-1860 időszak bibliográfiáját és a kéziratát az MTA-nak megküldve, felajánlotta kiadásra. Kerek két év múlva kapta meg az elutasító választ: Toldy Ferenc referálása alapján a Nyelv-osztályi Bizottság elismerve ugyan a szerző nagy szorgalmát, a gyűjtött anyagot hiányosnak ítélte, egyébként is "az újabb kornak könyvészete nem annyira tudományos, mint inkább gyakorlati, könyvárusi használatra való, amiért is azt tulajdonképpen a könyvárusoknak kellene kiadniok" – rögzíti a határozat.

Aigner Lajosról szólva meg kell említeni, hogy ismereteink szerint ő volt az első olyan ember hazánkban, aki bibliográfiai munkáért honoráriumban részesült, mégpedig Arany Jánostól, lapjai (*Szépirodalmi Figyelő*, *Koszorú*) könyvészeteinek összeállításáért. (Aigner Lajosnak, a magyar könyvszakma egyik legnagyobb alakjának öt évvel ezelőtt volt a 150. születésnapja. Bizony megérdemelte volna a megemlékezést.)

Könyvkereskedő-segédek állították össze és az éppen csak megalakult egyesületük adta ki 1876-tól az *éves Magyar Könyvészeteket*, majd a főnökegyesület választmányára – Aigner Lajos vezetésével – fogadta örömmel Petrik ajánlatát az 1860-1875-ös bibliográfia kiadására és kötötte meg vele a szerződést, ahogy Aigner fogalmazott: "... ezzel megkezdte korunknak a könyvészet ügyében ejtett mulasztásait helyrehozni." Magyarán: a kor effajta mulasztásait a *könyvkereskedők* igyekeztek helyrehozni.

Tudjuk, nem Petrik volt az oka annak, hogy e mű az Aláírási felhívása közzétételétől számított több, mint öt év múlva látott napvilágot, hanem a kiadására vállalkozó könyvkereskedők egylete anyagi helyzetének rosszra fordulása. Mint ahogy ez az (egyik, a legfőbb) oka annak is, hogy az egylet az 1712-1860-as "Petrik" megjelentetésében egyáltalán nem vett részt, azt anyagilag nem támogatta, nem támogathatta. (A másik ok az volt, hogy e másfélszáz év könyvészetét – amikor megjelentetése aktuálisá vált – a könyvkereskedelem már nélkülözhetette.)

Ismét a könyvkereskedők egylete vállalta azonban az 1876-1885-ös (Kiszlengstein Sándor) bibliográfiai kötet kiadását, majd a következőt, az 1886-1900-as "Petriket" is. E mű kiadástörténetét Kégli Ferenc az előzőekben röviden bemutatta ugyan, talán mégsem lesz érdektelen, ha részleteiben is megismerjük.

A Petrik-bibliográfiák közül a továbbiakban tehát csak azokról lesz részletesen szó, amelyek kiadástörténete eddig feldolgozatlan volt, vagyis az 1886-tól 1900-ig terjedő negyedszázad magyar könyvtermését bemutató "Petrikek" kiadástörténetéről.

A Magyar Könyvkereskedők Egylete választmánya első ízben 1899. november 25-i ülésén foglalkozott e mű megjelentetésével. Ekkor csupán arról határoztak, hogy egy négytagú bizottságot küldenek ki a javaslat kidolgozására. Ez a négy könyves a korszak legtekintélyesebb szakembere volt: Hoffmann Alfréd (a patinás Eggenberg cég társtulajdonosa, az egyesület elnöke), Benkő Gyula (a Grill cs.k. udvari könyvkereskedés tulajdonosa, az egyesület alelnöke), Ranschburg Viktor (az Athenaeum kiadói főnöke, az egyesület titkára) és Horovitz Lajos könyvkereskedő, a választmány tagja.

Kereken fél év múlva, az 1900. május 23-i választmányi ülésen döntöttek arról, hogy az egyesület vállalja az 1886-1900 bibliográfia kiadását, összeállításával Petrik Gézáat megbízva, munkatársul mellé adva Guttman Mór. "... Egyesületünk nagy szolgálatot tesz az egész magyar könyvkereskedelemnek ezzel a határozatával, mert minden könyvkereskedő évről-évre egyre jobban érzi az újabb tizenöt év könyvészetének a hiányát ..." rögzítik a jegyzőkönyvben, hozzátéve, hogy a bibliográfiához tárgymutatót is kell csatolni, "hogy a könyvkereskedelem minden igényének megfelelően."

A választmány tehát Petrik Géza mellett döntött (amiben – feltételezzük – része lehetett annak is, hogy Petrik ekkor már hetedik éve az egyesület tisztviselőjeként a *Corvina* szerkesztője volt), azonban tudnunk kell, hogy a pályázaton Barcza Imre (ekkor könyvkereskedő-segéd, később könyvtáros, a "Petrik 1900-1910" folytatója és befejezője) is részt vett, hiszen ennek az időszaknak könyvanyagát ő is már régóta gyűjtötte.

Kilenc hónap múlva, 1901. február 7-én tárgyalta a választmány a Petrik Géza által előterjesztett, vele megkötendő szerződés tervezetét. Ez alkalommal az egyesület pénztárosa felhívta a figyelmet "... arra a súlyos kockázatra amely ezen 100-110 ívre terjedő munka kiadásából az egyesületre hárul. Révai Ödön, dr. Gerő Lajos és Ranschburg Viktor azt ajánlják, hogy az egyesület a kormánytól, az Akadémiától, egyéb tudós társaságoktól és a kiadó cégektől ezen mű kiadására nézve anyagi segítséget kérjen, amely legalábbis a tiszteletdíjak fedezésére szolgáljon. Hoffmann Alfréd elnök felajánlja, hogy a tiszteletdíjak fedezésére hajlandó addig is, amíg a tényleges fedezet meglesz, sajátjából a szükséges összegeket előlegezni. A választmány az elnöknek ezen nagylelkű ajánlatáért köszönetet szavaz és elhatározza, hogy a szubvenciók ügyében eljár és megbízza az elnököt, hogy Petrik Gézával a szerződést saját belátása szerint kösse meg."

Nem ismerjük e szerződés feltételeit, csupán azt tudjuk, hogy több, mint egy év múlva (az egyesület 1902. március 13-i választmányi ülésén) az elnök bejelentette,

hogy az MTA kilátásba helyezett 3000 koronát az új bibliográfiai kötet költségeire azzal, hogy az összeget évi 1000 koronás részletekben fogja folyósítani. ("Köszönettel tudomásul vétetik.") Már is bemutatták a bibliográfiai kötet próbaszedését, valamint a nyomdai költségvetést, fölhatalmazást kérve a választmánytól, hogy a megrendelést az Athenaeumnak megadhassák: az első füzetből 1000, a továbbiakból 800 példányra. A mű főbizományosságát az elnök kérésére a választmány magára az elnökre bízta kifejezésre juttatva ama reményét, "... hogy a könyvkereskedők az egyesület iránti kötelességből mindent el fognak követni a munka hathatós terjesztése érdekében, mert csakis így lehet arra számítani, hogy az a jelentékeny összeg, melyet az egyesület elnökünk nagylelkű és önzetlen áldozatkészsége folytán ebbe a vállalatba (értsd: vállalkozásba – V.S.) befektet, idővel megtérüljön."

Eközben Naményi Lajos (irodalomtörténész, maga is részt vett a kötet anyagának összegyűjtésében) méltatja a *Corvinában* a Nemzeti Múzeum könyvtárában folyó feldolgozó munkát, regisztrálva azt a hatalmas fellendülést, amely a szóbanforgó 15 évben a könyv és folyóiratkiadásban végbement. És méltatja a mű kiadására vállalkozó egyesületet, hiszen "... mikor nemsokára ott fognak fekidni előttünk a testes kötetek, mintegy 30 000 könyvcím, szakmutatóval, nomenklatúrával ellátva, a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete ismét utal majd egy olyan tényére, mellyel csak babérait szaporította. Babérrel, mit szívesen nyújt majd nemcsak a könyvkereskedő világ, nagyjelentőségű kézikönyvet nyerve, hanem mivel adózni fog mindenki, aki irodalommal foglalkozik és a nagy tömkelegben eligazodni akar."

Egyébként az egyesület vezetése nem csupán büszke a vállalkozására, de a főtítokár már az 1902-es közgyűlésen az egyesület anyagi szempontjából is arra kéri a közgyűlés résztvevőit, "... hogy ezt a tetemes anyagi befektetést igénylő munkát, mely hivatva van a könyvkereskedelemnek és a tudománynak egyaránt nagy szolgálatot teljesíteni, nemcsak saját használatukra rendeljék meg, hanem az érdeklődők, különösen iskolák és nyilvános könyvtárak között minél nagyobb mérvben való terjesztésére is vállalkozzanak."

Újabb félév telik el, amikor is 1903 áprilisában napvilágot lát a mű tíz ívből álló első füzete. A *Corvinában*, kiemelve Petrik Géza érdemeit, már is méltatják, ígérve, hogy a teljes mű mintegy 80-90 ív terjedelemben, 10 íves füzetenként 3-4 havi időközökben fog napvilágot látni és egy-egy füzet ára 6 korona, összesen tehát 48-54 korona lesz. (Ez akkor 33-38 kg sertéscomb ára volt.)

Csak hogy az ígért 3-4 havi megjelenést nem sikerült tartani. Az ezt követő másfél évben mindössze két további füzet látott napvilágot, amikor – 1905 októberében – Hoffmann Alfréd az egyesület elnöke, aki, mint ezt jeleztük, anyagi garanciát vállalt a mű megjelentetésére, öngyilkos lett. ("Gazdag volt, előkelő, tisztelt ..." – írta róla a nekrológban *A Hét*.) Feltételezhető, hogy ennek is része volt a megjelenés elhúzódásában. Mert a teljes I. kötet megjelenésére további hét évet (!) kellett várni. Hiszen annak ellenére, hogy a címlapon a kiadás éveként 1908 van feltüntetve, a teljes I. kötet 1913 elején jelent meg. Ekkor az egyesület a nagyobb városok könyvkereskedőinek egy-egy példányt bizományba küldött, arra kérve őket, hogy a rendesnél is nagyobb figyelem-

mel foglalkozzanak a terjesztésével, igyekezzenek a helyi könyvtárakkal beszereztetni. "... s így hozzájárulni, hogy a kiadási költségeink így némileg megtérüljenek."

De ne szaladjunk előre, hiszen az egylet már az első füzetek megjelenését követően – éppen mert anyagi helyzete nem engedte meg, hogy az elkészült füzetek "elfekvő készlettel" váljanak – propaganda kampányba kezdett. Hiszen az egylet mintegy 350 tagja közül 150 nem szerezte be a művet. Elhatározták tehát, hogy az eddig megjelent füzeteket (és az egyesület kiadásában napvilágot látott, raktáron lévő többi bibliográfiai művet) részletfizetésre adják. 1907 októberében az alábbi szövegű körlevelet küldték tagjaikhoz:

"A Magyar Könyvkereskedők Egylete nagy áldozatok árán adja ki a magyar irodalom teljes jegyzékét magában foglaló Magyar Könyvészetet. Nemcsak kulturális föladatot teljesít ezzel, amely a magyar könyvkereskedelemnek becstületére válik, hanem elsősorban nélkülözhetetlen segédeszközt nyújt a szortimentnek, mely az ilyen könyvészet hiányában üzleti feladatainak teljesítésére képtelen.

Mindazonáltal azt tapasztaljuk, hogy az egyleti tagoknak alig a fele szerzi azt be magának, újonnan keletkező cégek pedig egyáltalán nem szerzik be az 1860-1885-ig terjedő könyvészetet. Szinte elképzelhetetlen, intelligens könyvkereskedő hogy tud ellenni enélkül a fontos "*szerszámunk*" nélkül. Azt kell hinnünk, hogy a dolog egyszerűen elkerüli a figyelmüket, s hogy a beszerzéssel való költséget sokallják.

Hogy tehát ez a fontos és nélkülözhetetlen könyvkereskedelmi segédeszköz egy magyar könyvárusnál se hiányozzék, az egylet elnöksége elhatározta a beszerzés megkönnyítését részletfizetések engedélyezése által. A havi részlet 4 korona ..."

A Petrik 1886-1900-ból ekkor hét füzet volt kapható. Az eredetileg tervezett füzetenként 6 koronás ár helyett már 4 koronáért (a hét füzetet összesen 28 koronáért = 16 kg sertéscomb) árusították. Emellett az egylet vezetői felkérték a kultuszminisztériumot, hogy a Könyvészetet az iskolák tanári könyvtárai számára is szerezzék be, továbbá felkérték az MTA-t, hogy a kiadás költségeihez az eddiginél nagyobb összeggel járuljanak hozzá: "... Adott ugyan már az Akadémia, de szubvenciója nem állott arányban azzal a nagy áldozattal és szolgálattal, melyet az egyesület a nagy hézagpótló s irodalmi szempontból megbecsülhetetlen könyv kiadása érdekében hozott ..." – mondta az 1906. évi közgyűlésen Benkő Gyula az új elnök. Egy év múlva, az 1908. évi közgyűlésen Strasser Bertalan pénztáros arról beszélt, hogy az egyletnek úgyszólván minden vagyona a bibliográfiákban fekszik, közölve, hogy eddig körülbelül 8000 koronát fordítottak rá, melyből mindössze 1700 korona térült meg.

Nyilvánvalónak tűnik tehát: elsősorban az egylet anyagi helyzetével magyarázható, ami miatt a Petrik mű végül is 12 éven át készült. Ne feledjük, Petrik mint a *Corvina* szerkesztője (ez volt 1904 végéig a "főállása") elsőkézből értesülhetett azokról az akadályokról, amelyek késleltették az egyes általa már összeállított füzetek megjelenését. Aztán amikor (1907-től) ismét állást vállalt, ez sem ösztönözhetette a munka gyors folytatására. Annak pedig, hogy e kötet jó negyedszázaddal az egyes könyvek megjelenése után látott napvilágot (1886-tól 1913-ig 27 év telt el!), az lett a következménye, hogy a szortimenteknek erre már alig volt szükségük, legfeljebb a tudomá-

nyos antikváriumoknak. Ezt bizonyítja az is, hogy Petrik 1906 végén körlevélben szólította fel kartársait, majd 1907 januárjában olyan egészoldalas hirdetéseket tett közzé a *Corvinában*, amelyben az 1901-1906-os bibliográfiai kötetének előfizetését kéri. Bár előadásában Kégli Ferenc az előzőekben ezt is említette, úgy vélem, hogy bibliográfia-történeti kuriozitásként megérdemli figyelmünket (→ *illusztráció a közlemény végén*). A hirdetés mellett W. (minden bizonnyal Wiesner Jakab, a Singer és Wolfner cég vezető munkatársa, az egyesület főtitkára és a *Corvina* szerkesztője: ismét egy méltatlanul elfeledett könyves) külön kis cikkben ajánlja Petrik kezdeményezését a kartársak figyelmébe: "... Petrik csak abban az esetben adja ki a Kalauzt, ha elég megrendelője lesz. Hát ebben igaza van. Ha már nem tudjuk méltányolni az ő munkásságát amennyire megérdemli, az már igazán több, mint amennyit kívánhatunk tőle, hogy még rá is fizessen. Akarjuk hinni, hogy a magyar könyvkereskedelem igenis módját fogja ejteni, hogy ez a Kalauz megjelenhessen. Akarjuk hinni, hogy módját fogja ejteni, hogy végtelenül fárasztó, ambiciózus munkásságáért elismerésben is részesüljön. Akarjuk hinni, hogy minden magyar könyvkereskedés legalább 1 példányban fog előfizetni e munkára, sőt merjük hinni azt is, hogy minden könyvtár több példányt is fog rendelni, hiszen ahol könyvtár van, van könyvtár is, hogy minden könyvtár is megszerezze ezt a fontos segédkönyvet: kérve kérjük kartársainkat, hogy érdeklődjenek a munka iránt s hogy haladék nélkül fizessenek elő 2-3 példányban a Kalauzra."

Végül is azonban hiába volt minden igyekezet, a "Kalauz" nem látott napvilágot.

Vita a nemzeti bibliográfia kiadása körül

Azzal egy időben, hogy a "Petrik 1885-1900" 1913 júliusában megjelent, a *Corvina* és a *Könyvtári Szemle* hasábjain figyelemre méltó vita bontakozott ki arról, kinek a feladata a nemzeti bibliográfiák anyagának összegyűjtése. A vitaindító szerint ezt a Statisztikai Hivatal végezhetné, melyhez elegendő lenne egyetlen hivatalnok munkája. Ezzel száll vitába Petrik Géza, emlékeztetve arra, hogy annak idején őt, a *könyvkereskedőt és nem könyvtárt* ajánlotta a kultuszminisztériumnak Szilágyi Sándor az Egyetemi Könyvtár igazgatója a Kertbeny halálával félbeszakadt bibliográfia folytatásra.

"... De nem is tanácsos lemondanunk a Könyvészet kiadásáról és befolyásunkról a szerkesztésre – érvel tovább Petrik – mert a könyvtárak katalogizálása ki nem elégítheti a könyvkereskedőt. Azok ugyanis éppen azt nem közlik, amire nekünk föltétlenül szükségünk van: a könyv kiadóját és árát. A kiadó helyett a nyomdát jelzik, az árt pedig teljesen mellőzik ..."

Petrik írását kiegészítve a *Corvina* szerkesztője ismét hangsúlyozza, hogy a Nemzeti Múzeum könyvtárának, mint az ország első könyvtárának a hivatása, sőt kötelessége, hogy gondoskodjék a teljes bibliográfiáról. annál is inkább, mivel a Statisztikai Hivatal könyvtára a szépirodalmi könyveket nem kapja meg köteleespéldányként.

A *Könyvtári Szemle* "Bibliográfus" aláírási kommentátora (Kőhalmi Béla?) egyetértve azzal, hogy a feladat elvégzése a Nemzeti Múzeum kötelessége, hiszen "... oda beérkezik minden magyar könyv és sok a hozzáértő kéz is. A Múzeumnál viszont azt mondják, hogy nincs hely, kicsi a személyzet és sok a restancia, úgy, hogy sohasem képesek a beérkező anyagot idejében feldolgozni." Igazat ad a *Corvina* szerkesztője azzal kapcsolatos megállapításainak, hogy a magyar könyvkereskedelem teljes joggal elvárhatja: a nemzeti bibliográfia költségeit a kötelezpéldányok fejében a Nemzeti Múzeumnak és az MTA-nak kellene viselnie. (Kötelezpéldány címén ekkor három, illetve négy példányt kellett a kiadónak beküldeni, amelyből egy-egy példány a Széchényi Könyvtárt, illetve az MTA könyvtárát illette.) A cikkíró mindenestre leszögezi: "... A nemzeti bibliográfia kérdését a mi viszonyaink között a könyvkereskedelem megoldani nem tudja. Minthogy ez elsősorban tudományos feladat, az Akadémia volna rá illetékes, de ha ő nem tudja, vagy nem akarja, akkor állami kötelesség és a Nemzeti Múzeum keretében kell megoldani. ... Azzal kell tisztába jönnünk legelőbb, hogy akarja-e megcsinálni az Akadémia vagy sem, mert ha nem, mi jogon terheli meg egy társadalmi eredetű intézmény a magyar könyvkiadókat a kötelezpéldányokkal, ha ennek megfelelő ellenszolgáltatásra nem hajlandó? ..."

Országos Széchényi Könyvtár

A "Petrik 1901-1910" kiadástörténete

Szinte azon a napon, amikor a teljes "Petrik 1885-1900", azaz a mutatókat tartalmazó II. kötet is napvilágot látott, az egyesület vezetése megkezdte a következő kötet kiadásának előkészítését. Mindenekelőtt 5000 koronás támogatásért az MTA-hoz folyamodtak. Hét hónapba telt, amíg megérkezett a válasz: az MTA igazgató-tanácsa a Petrik-féle *Magyar Könyvészet* folytatólagos kiadására 1914-től kezdve öt éven keresztül évi 1000, összesen 5000 korona segélyt szavazott meg, melynek fejében a műből 10 példányra tartott igényt.

A fentiekről a választmány 1914. március 4-i ülésén számolt be Benkő Gyula elnök, ki máris jelenthette: megállapodtak Petrik Gézával. Az ügyész (az egyet jogtanácsosa) a szerződés-tervezetet azonnal a választmány elé terjesztette, melyet a választmány azon melegebben jóvá is hagyott. A választmány egyébként az ügy teljes lebonyo-

lítását az elnökre bízta, aki bejelentette: a Könyvészet teljessége érdekében változásokat tervez.

Fél év múlva kitört az első világháború, ám nem csupán a bibliográfiai gyűjtőmunka folyt ütemesen, de az egyes füzetek megjelenése is (háborús konjunktúra!). Az 1918. július 20-i közgyűlésen a főtítkár arról számolhatott be, hogy Petrik befejezte a munkáját: "... Eddig 14 füzet jelent meg mintaszerű, szép, ízléses kiállításban. Ha ez a kötet befejezést nyer, úgy bátran mondhatjuk, hogy Magyarország bibliográfiája 1712-től egész a mai napig teljesen össze van állítva, úgy hogy az azóta megjelent minden magyar könyv el van lajstromozva ebben az óriási munkában, melynek legnagyobb részét Petrik Géza állította össze ..."

A 14 füzetből 12 (A-tól K-ig) 1917-ben meg is jelent. Ára 30 korona, 3 kg sertéshús ára volt (igaz, jegyre!). A 13-14. füzet kerek egy évtizedig várta, amíg a mű teljes lett. Okairól Petrik munkájának folytatója, Barcza Imre a II. kötet előszavában számolt be: Petrik 1925-ben bekövetkezett halálát követően "... a súlyos válságok éveiben anyagi eszközök híján a kiadás csak lassan haladhatott: az utolsó füzet csak 1928-ban jelent meg." De a komplett kötethez csak három év múlva lehetett hozzájutni, ugyanis egy ív elkallódott s ezt pótolni kellett. Amikor ezt az egyesület 1931 júniusában megtartott 67. közgyűlésén Keéri-Szántó Andor bejelentette, hozzáfűzte: "... Sajnos az 1911-1920-as könyvészet pénzhiány miatt még mindig kéziratban hever a könyvtárunkban." Amivel csupán jelezni szerettem volna: a könyvkereskedők a nemzeti bibliográfia kiadását a harmincas években is saját feladatuknak tartották.

*

Országos Széchényi Könyvtár

Most pedig ugorjunk át kereken négy évtizedet, a könyvszakma rendkívül mély válsága és a háborús konjunktúra éveit, a szakma irtózatos vérvesztését és a főváros ostromában elpusztult könyvraktárakat, majd az újrakezdést, és az azt hamarosan követő államosítást. 1971-gyel folytatjuk, amikor a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat kezdeményezte a "Petriek" hasonmás kiadását, vállalva a kiegészítő V. és VI. kötetek megjelentetésének teljes költségét is. Íme, merőben eltérő körülmények között, amikor a nemzeti bibliográfia ügye már legalább 25 éve állami feladattá vált, ismét jelentkezett a könyvkereskedelem. Azt gondolom, jó ügyet szolgált, amikor jelentkezett ...

A Petrik bibliográfiák kelendőségéről

A *Corvinát* lapozgatva képet kaphatunk a Petrik bibliográfiák kelendőségéről, ha úgy tetszik: utóéletéről.

Petrik 1712-1860: Az utolsó füzet megjelenésétől (1891) számított 36 év múlva, Petrik halála után több, mint két évvel ez olvasható a *Corvina* 1927. november 27-i számában: "*Petrik Géza, Magyarország bibliographiája. 1712-1860. 4 kötet.* Ezen fontos bibliographiai kézikönyvnek összesen még 9 példánya van néhai Petrik Géza örököseinek tulajdonában, kik ezen utolsó példányokat egyletünk tagjai számára óhajtják biztosítani. A jelentkező tagtársak, míg ezen készlet tart, azaz 9 példány erejéig 1-1 példányt igényelhetnek. A 4 kötetből álló, fűzött példány ára 140 pengő netto kp. Igénybejelentésk az egyleti irodába dr. Révay József főtítkár úrhoz intézendők." (140 pengő = 47,50 kg sertéscomb)

Petrik 1860-1875: Az egyesületi közgyűlések alkalmából közzétett mérlegekben mint az egyesületi vagyon részét felvették e köteteket (valamint az egyes füzeteket) is. Az alábbiakban csupán a teljes kötetek raktáron lévő példányszámait jelezzük: 1900: 495 pld., 1901: 491 pld., 1902: 129 pld., 1906: 61 pld., 1918: 1 teljes példány.

Petrik 1886-1900: 1906: eddig csupán az első 5 füzet látott napvilágot, melyekből eltérő példányszámok (666-tól 165-ig) vannak raktáron, 1912: megjelent a VI-VII., 1913: a VIII-X. füzet, 1918: 203 teljes példány I., 222 teljes példány II. kötet.

Az 1939-es és az 1940-es egyesületi közgyűlések előtt a *Corvina* Ranschburg Gusztáv (IV., Ferenciek tere 2.) hirdetését közli az egyesület bibliográfiai kiadványairól, melyek között természetesen a "Petriek" is helyet kaptak. Példányszámot nem, csupán az árakat közli azzal, hogy "Egyesületi tagok a bolti árakból 25% engedményt élveznek, készpénzfizetéssel."

1860-1875: teljesen elfogyott

1886-1900: 2 kötet fűzve 60 pengő

I. kötet külön nem kapható

II. kötet külön fűzve 20 pengő

1901-1910: I. kötet fűzve 30 pengő

II. kötet 6 kettős füzet 8 pengő

(Összehasonlítául: 1 kg sertéshús = 1,76 pengő)

*

Befejezésül hadd egészítsem ki egyetlen adattal azt, amit előttem Kégli Ferenc Petrik munkásságát méltatva elmondott.

Révai Mór a kor talán legtekintélyesebb könyvkiadója, akinek – mint ismeretes – politikai ambíciói is voltak (a század elején két kurzuson át országgyűlési képviselő is volt), 1917 júniusában írt egy tanulmányt, melyet haladéktalanul ki is adott: *A magyarság ügye külföldön* (Bp. 1917.). A tanulmányban a németektől (osztrákoktól) való elhatárolódás elégtelen voltát bírálva, egyik fejezetének ezt a címet adja: Mit tettünk eddig? A válasza erre az, hogy: "jóformán semmit és amit tettünk, azt is rosszul tettük." Ennek egyik okaként az ezirányú bibliográfia hiányát jelöli meg. Ezt egészíti ki * alatt csaknem 100 sorban Petrik Géza munkájának méltatásával, mintegy megmagyarázva: eme bibliográfia hiányaért nem Petrik a felelős. Ebben idéz egy 1912-ben Londonban megjelent bibliográfiai összefoglalót (R.A. Peddie: *National bibliographies*), mely az egyes országok nemzeti bibliográfiáit ismertette a magyarországit ezzel vezeti be: "Hungary can claim to have one of the most complete series of national bibliographies possessed by any country." Magyarán: "Magyarország büszke lehet arra, hogy az országok között övé az egyik legteljesebb nemzeti bibliográfia."

Ismétlem: ezt 1912-ben Londonban nyomtatták ki így.

Máig büszkék lehetünk erre.

MAGYAR KÖNYVÉSZET 1901—1906.

Budapest, 1907 január 15.
H. Petrik Géza.

Tisztelt Kartárs ur!

Számolva avval a körülménnyel, hogy a magyar szortiment-könyvkereskedő évről évre nagyobb szükségét érzi annak, hogy nagy könyvészetünk ne 10—15, hanem lehetőleg 3 évi időközökben jelenjen meg, számolva továbbá avval is, hogy a Magyar Könyvkereskedők Egyesületét ez idő szerint még sokkal súlyosabban terhelik a most befejeződő 1896—1900 évi könyvészet költségei, semhogy máris vállalkozhatnék egy újabb kötet kiadására: elhatároztam, hogy

Cím: „Kalausz az 1901—1906. évi magyar irodalomban“

címme kiadom magam a legutóbbi években megjelent magyar könyvek jegyzékét, ha azt Kartárs urak előre is biztosílják szíves megrendeléseikkel költségeim fűdését.

Ennek a kötetnek (valamint az esleget folytatásúsan megjelenőknek) azért adok az eddigiektől eltérő címet, mert más a beosztása, sőt némileg más az iránya is. Szem előtt tartva ugyanis az előzőbb előállítás és a csekélyebb ár tehetségeit,

Beosztása 1. melléni fogom a könyvek alfabétikus kiutalását a csakis tárgyak szerint csoportosítva köldöm a munkákat, de csatolom a sacraák beutórus összeállítását, utalással a megfelelő oldal számokra ahol munkák előfordulnak.

Kihagyások 2. kihagrom a különféle alkalmi iratokat, a sok hivatalos és nem hivatalos jelentést, a legszorosabban vett posztváltalmakat és más olyan nyomtatványokat, melyeket könyvkereskedői szempontból igen jól nélkülözhetünk.

Szóval: a „Kalausz“ összeállításánál folytonosan a könyvkereskedői érdekek lesznek irányadók előttem.

Terjedelme A „Kalausz“ compress petil szedéssel 25—30 nvoicadrétá ivre fog terjedni és 3 füzetben jelenik meg. Az 1. és 2. füzet 125 lyes füzet bolli ára egyenként 5 korona lesz, míg a 3. füzet árait a terjedelem arányában utólagosan állapítom meg.

Ára Engedmény 20% kp. Eszerint az egész munka netto 10—12 koronánál drágább nem lesz.

Ezek közlése után bizalommal kérem a t. Kartárs urat, hogy szíveskedjék ezt a közönséggel való érintkezésben oly fontos szerepet játszó munkát leghatékonyabb támogatásában részesíteni, de legelőbb is egy példányt a saját személyzele használatára megrendelni.

Szíves megrendelést legelőbb

Megrendelés f. évi február 10-ikéig

Írásba kérem Hu uddig nem látom biztosítva legelőbb a nyomdai költségeket, a „Kalausz“ nem fog megjelenni, míg ellenben ha látom a Kartárs urak érdeklődését, azonnal sajtó alá rendezem a máris egyönt levő anyagot, úgy, hogy közvellenül a most sajtó alatt levő 1896—1900. évi könyvészetet befejezése után, vagyis a nyár közepére ez is elkészül teljeszen.

Megemlítenédnek tartom még, hogy minden középiskola, minden kulturális intézet, melynek kisebb-nagyobb könyvtára van, vevője lesz a „Kalausz“-nak, szíveskedjék tehát megrendelése alkalmával erre annál inkább is tekintettel lenni, mert magam közvellenül csak oda fogok fordulni, ahol érdekeimet megvédve nem látom.

Kartársi ödvözzettel

‘ Petrik Géza.

Illusztráció

A Petrik-bibliográfia kiegészítései

Nemzeti könyvtár vagyunk – a nemzet könyvtárának munkatársaiként újra és újra, mind magasabb színvonalra törekedve vállalnunk kell a hazai könyvtáriügy rendszerében ránkharuló feladatokat, jelesen osztályunknak, a Régi Magyarországi Nyomtatványok Szerkesztőségének a régi magyar vonatkozású könyvek bibliográfiáinak elkészítését. Kiadványaink közül nem szólok itt a *Régi magyarországi nyomtatványokról*, a *Régi magyar könyvtár* III. kötetének a kiegészítéseiről, a *Régi magyarországi szerzők* című névjegyzékről, csak a 18. század egészét felölelő munkánkról, a Petrik-bibliográfia kiegészítéséről.

A Petrik-bibliográfiák megjelenése óta több, mint fél évszázad telt el, míg a könyvtáros-társadalom felismerte: minden tisztelet ellenére, amellyel a tudós könyvkereskedő-bibliográfus személyének és művének adózunk, a 20. század második felében már nem elegendő, és igényes könyvtáros-bibliográfus nem is elégedhet meg csak múlt századi bibliográfia használatával. Ha a második világháború sok szenvedésére, pusztítására, könyvgyűjtemények menekített, majd elpusztult, elrabolt értékeire, elhagyott kastélyok könyvtáira gondolunk, majd évekkel később, az 1950-es évek elején a könyvszakma tulajdonviszonyaiban véghezvitt erőszakos változtatásokra, nem csodálkozhatunk, hogy e gondolat ekkortájt megérlelődött. Közvetlenül a háború befejezése után könyvtáros, muzeológus, levéltáros szakemberek járták az országot, hogy az elhagyott gyűjteményeket minél előbb biztonságba helyezték. Egyes szerzetesrendek felosztása, rendházak megszüntetése után pedig az Országos Könyvtári Központ munkatársai igyekeztek gondoskodni a gazdátlanul maradt egyházi gyűjteményekről. Mindezek a könyvgyűjtemények és az államosított könyvesboltok, antikváriumok könyvanyaga a fővárosba került, több mint egy tucat kijelölt könyvraktárba, ahol a sokmillió könyvanyagot már eleve a beszállításkor szortírozva, a későbbi hasznosítás szempontjait figyelembe véve halmozták fel és különítették el. (Közismert, hogy néhány nagy egyházi gyűjtemény mégis a helyén maradt: a nagyértékű zirci cisztercita könyvtár és a gyöngyösi ferences könyvtár az Országos Széchényi Könyvtár szakmai felügyelete alá került.) Az említett hatalmas könyvanyagnak a kiválogatására – elsősorban a nemzeti

könyvtár, ill. más tudományos és regionális nagy könyvtár szempontjai szerint – hozták létre a Könyvelosztót az OSZK szervezetén belül. A Könyvelosztó számos rak-tára közül legjelentősebb a Kiscelli Múzeum volt, amelynek folyosóin 4-5 méter ma-gasságig voltak feltornyezva a beszállított és már külföldi ill. hazai nyomtatványok szerint szétválasztott 1850 előtti könyvek.

A Könyvelosztóban, azon az osztályon, melynek dolgozóit sokan lebecsülték a túlzottan nehéz fizikai munka miatt, nem tekintve az általuk kifejtett nehéz szellemi munkát, – a Könyvelosztóban állították mégis össze igen hosszadalmas munkával az első pótkötetet Petrik Géza 1712-1860 közötti bibliográfiájához. Az OSZK jelenkori történetének megírásakor feltétlenül meg kell emlékeznünk arról a lelkes csapatról, amely itt dolgozott: többek között Seligmann Gézáé Ranschburg Irénről, a neves antikvárus lányáról, Markos Béláról, Bayer Lászlónéről, Schultz Liliről. Szigethy Jo-lánról, Simon Gábornéről és vezetőként a fiatal Borsa Gedeonról, aki ekkor még tu-dósként pályakezdő volt, de másokra is átragadó nagy energiája, hallatlan munkabírása és kiváló szervezőképessége tartotta lendületben a csoportot. Könyvesek és nem szak-mabeliek is dolgoztak itt, olyan "osztályidegen elemek", akiknek ezt a nehéz fizikai munkát is el kellett vállalniuk, s akiket műveltségük, széleskörű idegennyelv-tudásuk segített abban, hogy ilyen körülmények között is maradandó teljesítményt hozzanak létre. S mindezt tulajdonképpen alapfeladatuk ellátása mellett, hiszen a Könyvelosztó-nak elsődleges feladata a megszámlálhatatlan mennyiségű külföldi és hazai könyv adott szempontok szerinti csoportosítása, jegyzékekbe foglalása volt, a hazai könyvtá-raknak való felajánlás céljával. A Széchényi Könyvtár, mint nemzeti könyvtár valóban "lefölözte" ezt a hatalmas könyvanyagot, hogy teljesebbé tegye gyűjteményét, és mu-zeális példányokat is hozzon létre, hiszen addig csak egy-egy példányban jutott kötelespéldány a nemzeti könyvtár állományába.

A nemzeti könyvtár szempontjai nemcsak azt jelentették, hogy a Széchényi Könyvtár minden más könyvtárat megelőzve jutott bármilyen igényelt könyvanyaghoz. hanem egyben azt is meghatározta, hogy a Könyvelosztóban a magyar vonatkozású könyvanyag kapta a legnagyobb figyelmet. Itt figyeltek fel arra, hogy milyen sok könyv nem található meg Petrik Géza bibliográfiájában. Az 1711-ig terjedő Régi magyar könyvtár, Szabó Károly bibliográfiája a mai kiegészítések szemszögéből nézve nem olyan hiányos, mint a 18. század bibliográfiája – ami elsősorban azzal magyarázható, hogy Petrik Géza mindössze három nagy budapesti könyvtár vonatkozó anyagából állí-totta össze bibliográfiáját. Ezért volt nagy jelentősége, hogy a Széchényi Könyvtárban már az 1950-es évek közepén elhatározták egy pótkötet készítését az 1712-1860 közötti Petrik-bibliográfiához, de már csak az 1800. évig haladva időben. Az anyag kiváloga-tását túlnyomórészt a Könyvelosztó munkatársai végezték, magának a címleírásoknak modern követelmények szerinti elkészítésére pedig a Retrospektív bibliográfiai osztály vezetője, Komjáthy Miklósné kapott megbízást. A kötet szellemi atyja azonban – mint az eddigiekből egyértelműen kitűnik – Borsa Gedeon volt. Az első bibliográfiai pótkö-tet – elnevezése a Petrik-bibliográfia számozását folytatva: Petrik V. kötet – több évti-

zedes munkát követően csak 1971-ben látott napvilágot: azután, hogy a Könyvelosztó munkatársai munkájuk legnehezebb szakaszán már túljutottak.

A Petrik V. kötet összesen 7660 tételt tartalmaz, és ezzel kétharmaddal növelte meg a Petrik Géza által leírt 18. századi könyvcímek számát. (Petrik Géza bibliográfiájából az 1712-1800 közötti könyvcímek száma 11 630 volt.) Az V. kötet szinte minden leírása autopszia alapján készült; kivételt képeznek egyes bibliográfiákból, könyv kézbevétele nélkül átvett leírások (példaként csak a Knihopis cseh bibliográfiára. Trausch erdélyi német vonatkozású Schriftsteller-Lexikonára, Glósz csíksomlyói nyomtatványjegyzékére, valamint Benda-Irinyi kítűnő debreceni nyomda-monográfiájára utalunk). Nagyszámú, eddig a bibliográfiai gyakorlatban figyelemre nem méltott egyleveles nyomtatvány adata is bekerült a kötetbe. Az itt kialakított elvek – mely nyomtatványt ne vegyenek fel a bibliográfiába – a további pótlásokat is meghatározták, pld. az 1750 utáni hivatalos, ún. levéltári jellegű nyomtatványokat hiába keresnénk a Petrik-pótkötetekben. A Petrik V. kötet legszembevetőbb újdonsága a liber gradualisok részletező leírása volt. A jezsuita akadémiákon ugyanazt a történeti, teológiai vagy egyéb témájú művet az egyes vizsgákra több alkalommal, sokféle változatban kiadták – s a korabeli könyvtermés vizsgálatánál ez számos nehézséget okoz. A bibliográfia új formai megoldása, hogy megkülönbözteti a kis terjedelmű, újonnan nyomtatott részt és magát a főművet, amelynek impresszumadatait is megadja.

Hogy az 1712-1800 közötti időszakasz magyarországi könyvtermése áttekinthetővé váljon, a Petrik I-IV. kötetek vonatkozó részének kiírásával és a Petrik V. kötet tételeírásainak hozzákapcsolásával a Petrik V. kötettel párhuzamosan elkészült a Petrik VI. kötet is, az egész 1712-1800 közötti időszakasz nyomda- ill. kiadási hely-mutatója. Szerkesztője Markos Béla volt. A Petrik VI. kötet csak rövid címeket, címkezdetet ad, a nyomda- és kiadóhelyek ábécéjében, azon belül pedig időrendben, és utal a Petrik-kötetek lapszámára, ahol a részletes bibliográfiai leírás olvasható. A bibliográfiai mutató-kötet a végén a magyar nyomdák és kiadók történetére vonatkozó források felsorolásával egészül ki. A kötet használatánál a legnagyobb nehézséget a kettős, néhol hármas nyomdahelyek besorolása okozza (pld. Landerer-nyomda működött Pozsonyban, Pesten és Kassán is, az impresszumban így mindegyik város vagy két város is szerepelhet), és az impresszumukban eltérő kiadási ill. nyomtatási helyet közlő kiadványok párhuzamos besorolása mind a nyomdahelynél, mind a kiadóhelynél. E nehézségeket azonban nincs szándékunkban eltúlozni: az 1971-ben megjelent Petrik VI. kötet a maga műfajában ma is pótolhatatlan mű, alapvető segédkönyv a kutatók számára.

A Petrik-bibliográfia kiegészítő munkálataiban alapvetően két munkaszakasz különböztethető meg: az első az 1950-es és 1960-as években, eredménye a Petrik V. kötet, s ehhez járult az említett nyomdamutató – a második 1974-ben vette kezdetét, mintegy másfél évtizedig tartott és két újabb kötet kiadását eredményezte, ismételten a Széchényi Könyvtár kiadásában. Ez utóbbi munkát már az időközben (az 1960-as években) létrehozott Régi Magyarországi Nyomtatványok Szerkesztősége munkatársai végezték, Borsa Gedeon irányításával. Az osztály feladata alapvetően az RMNy-bibliográfia 1700-ig terjedő köteteinek kiadása, mégis ennek a – külföldön is elismert –

tudományos szintű bibliográfiának a szempontjából is igen hasznos és körütekintő döntés volt a 18. századi munkálatok folytatása az osztály keretén belül. A Könyvelosztóban az óriási mennyiség dacára mégiscsak véletlenszerűen gyűlt össze a könyvanyag, s ezt az esetlegességet csak tervszerű és széles hatókörű munkával lehetett kiküszöbölni, olyan munkatársakkal, akiknek eleve munkaköri feladatukká vált a tudományos szintű bibliográfiai munka.

1974-ben a Kulturális és Oktatási Minisztérium ill. a könyvtári, levéltári és múzeumi főosztály támogatásával kérdőívek mentek ki az ország minden állami és egyházi, tudományos és közművelődési, múzeumi és iskolai könyvtárába, hogy felmérjék az 1800-ig terjedő hungarica-anyagot. (Itt csak előzetes becslésről volt szó. Az iskolai könyvtárakról az Országos Pedagógiai Könyvtár gyűjtötte össze az információkat, a plébániai könyvtárakról a püspöki könyvtárak.) A felmérés után indult meg magukban az egyes gyűjteményekben a leíró munka, azaz a régi hungarica-anyag bejelentése az OSZK-ba, az RMNy szerkesztőségének. A szerkesztőségben belül kialakított 18. századi munkacsoport feladata az adatok elrendezése, egy karterérendszerből álló példány-nyilvántartás létrehozása volt, és a munka előrehaladtával egy bibliográfiai pótkötet majdani összeállítása. A csoportot Vásárhelyi Judit, majd később Pavercsik Ilona vezette, s átlag tíz főből állt, jól tájékozott, művelt, több nyelven beszélő, többnyire nyugdíjas kollégákból, akikkel sajnos ma már nem dolgozhatunk együtt.

A hazai könyvtáraknak a 18. századi anyagukat összeállító munkája (cédula vagy lista formájában) összességében véve lassan haladt: a nagy könyvtárakban a túlzottan nagy anyag, a kis gyűjteményekben inkább szakemberhiány miatt. (A legnagyobb könyvtárak anyaga olyan sok volt, hogy 18. századi bejelentéseiket már egy nyomtatott Petrik VI. kötetbe írták be, a címek mellé írva saját jelzeteiket.) A bejelentéseknél általában nem vártunk bibliográfiai értékelést, azaz Petrik-lapszám feltüntetését, mégis sok könyvtáros szakmai igényességből eleve megadta azt, ezzel is segítve munkánkat. – A magyarországi könyvgyűjtemények egészen belül különösen fontos szerep jutott az egyházi könyvtáraknak, amelyek más könyvtáraknál régebben jöttek létre és állományuk tetemes része régi könyv volt. Úgy érezzük, hogy az RMNy szerkesztősége és ezen gyűjtemények közös munkája az idők során megerősítette a nemzeti könyvtár és egyházi könyvtárak munkatársainak jó kapcsolatát. (Más munkaterületen, az egyházi gyűjtemények legnagyobb értékeinek restaurálásánál vagy az egyházi könyvtárak kézirat-katalógusainak kiadásánál közvetlen hasznót is jelentett és jelent az OSZK-val való kapcsolat az egyházi könyvtárak számára.)

A magyarországi adatgyűjtésnél csak annyiban használok a "közös munka" kifejezést, amennyiben a bejelentések kiértékelése sok "vesződséget" jelentett, még inkább az ezekre épülő nyilvántartási rendszer létrehozása. Azt se felejtjük el, hogy az OSZK-nak saját 18. századi nagyon gazdag könyvvállományát is előzetesen ki kellett értékelnie. A már említett 18. századi hazai nyomtatványok országos példány-nyilvántartása, amely az RMNy szerkesztősége munkaszobájában található, folyamatosan bővült és ma már több mint 200 ezer, hazai és külföldi gyűjteményben regisztrált példány adatait tartalmazza.

A hazai adatgyűjtésnél nagyobb problémát jelentett a külföldi könyvtárakban történő bibliográfiai adatgyűjtés. Ezt általában az RMNy Szerkesztősége munkatársai végezték egy-két hetes kutatóutakon, az egyes könyvtárak alfabetikus vagy más szempont szerint rendezett katalógusaiból fáradságos munkával kigyűjtve a magyar vonatkozású adatokat. A környező országok nagy nemzeti könyvtáraiba, de más jelentős történeti értékű gyűjteményekbe is évről évre vissza kellett járni, hogy minél előbb befejeződhessen egy adott könyvtárban az anyaggyűjtés. De még külföldön is előfordult az, ami a magyarországi könyvtáraknál általános volt: cédulákön a saját hungarica-állomány bejelentése. A szlovák nemzeti könyvtártól, a túrócszentmártoni Matica slovenskától így kaptunk az éppen akkor feldolgozott törzsgyűjteményről, ill. annak egy részéről cédulákat. Saját magunknak is sokat kellett ott dolgoznunk, mégis ez az "ajándék" a két könyvtár jó kapcsolatának egyértelmű bizonyítéka. (Csak egy mondat kitérő: ezt megelőzően az RMNy Szerkesztősége adott teljesen új, ismeretlen bibliográfiai adatokat Ján Čaplovič szlovák nemzeti bibliográfiája számára, s valószínűleg ezért kaptuk meg a martini könyvtár akkori főigazgatójának jóindulatú támogatását.) Tőlünk nyugatra elsősorban Ausztriára, Dél-Németországra és Csehországra terjedt ki a gyűjtés, északra Lengyelországra és Szlovákiára, délre pedig Jugoszláviára, a lehetőség szerint minden, tehát kisebb, történeti értékű gyűjteményekre is. Ahol központi katalógus létezett már, ott természetesen annak adatait igyekeztünk excerptálni. Jónéhány felfedezést annak köszönhetünk, hogy külföldi könyvtárakban egyes magyar nyelvű könyvek jobban megőrződtek, mint itthon, ahol a könyvek egy részét szinte "ronggyá olvasták". A katalógusból végzett adatgyűjtés, bár így elmondva igen egyszerűnek tűnik, nem volt az: nemcsak a lehetséges helyneveket kellett két-három nyelven "kapásból" tudnunk (hiszen csak magyarországi ill. külföldi magyar nyelvű művek adatait írtuk ki a katalógusból), hanem a katalógus egy-két, a magyar nyelv nem ismeretéből adódó hibájára is rá kellett jönnünk. Nevezetes például Borsa Gedeon felfedezése, aki a stuttgarti Landesbibliothekban megtalálta az addig csak hírből ismert 1560. évi kiadású Huszár Gál-énekeskönyvet: "A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretnek" című kiadványt a "Cheretec" rendszó alatt, amely a "dicheretec" szó utolsó három szótagja, amit a könyv címlapján nagyobb betűvel külön sorba nyomtattak.

Az RMNy Szerkesztősége munkatársainak külföldi útjai, annak eredményei nemcsak a 17. századi és főleg a 18. századi bibliográfiát gazdagították, hanem – legalábbis kezdetben – alapul szolgáltak a *Hungarika-anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke* sorozat egyes, országonként kiadott kötetéhez. (Itt természetesen csak azokról az országokról van szó, ahol sokat jártunk, pld. Ausztria, NDK, NSZK.) Ami a saját anyaggyűjtésünket illeti, osztrák, német területen az adatgyűjtésünk lényegében befejeződött, Szlovákiában majdnem, néhány, az előző évtizedben még meg nem közelíthető egyházi könyvtár kivételével; jugoszláviai gyűjtésünk is viszonylag teljesnek mondható – itt sajnos, van olyan hírtünk, hogy pld. egy vajdasági ferences könyvtárban, Bácsón, ahol mi dolgoztunk, az épületet a háború során a szerbek felgyújtották, tönkretéve a horvát egyház tulajdonában lévő gyűjteményt – így az általunk készített könyvtárjegyzéknek még történeti értéke is lehet. A 70-es évek közepétől a 80-as évek

közepéig, amíg a hazai, majd külföldi adatgyűjtés túlnyomó része lezajlott, nem kutathattunk a Szovjetunióban, hiszen számunkra a magyarul írt Kárpátalja, Ungvár volt érdekes és nem Moszkva vagy Kijev kisszámú hungarica-anyagot felmutató könyvtárai. Egyáltalán nem kutathattunk erdélyi könyvtárakban (utoljára a 60-as évek elején tisztázott néhány magyar kutató egy-két RMK-problémát Erdélyben), pedig mindenütt, de elsősorban mégis a leggazdagabb kolozsvári gyűjteményekben és a marosvásárhelyi Teleki-tékában volna égetően fontos dolgoznunk.

A Petrik-bibliográfia kiegészítő munkálatainak második szakasza a két pótkötet megszerkesztésével zárult le az 1980-as évek végén. A Petrik VII. kötet tartalmazza a mintegy másfél évtizedes munka során összegyűlt új bibliográfiai adatok túlnyomó részét: szám szerint 5364 tételt. A különleges leírást követelő nyomtatványok (színlapok, szentképek, gyászjelentések) nagy száma (több mint 1300) veszélyeztette volna a kötet áttekinthetőségét, ezért ez az anyag a következő, Petrik VIII. kötetbe lett átrakva. Mind a Petrik VII., mind a Petrik VIII. kötet tétele száma együttesen közel 40 %-kal növelte a 18. századi ismert hungarica-nyomtatványok számát. A Petrik VII. kötet lényegében az V. kötet formai megoldásait követi, évköre azonban már nem 1712-1800, hanem 1701-1800, vagyis mehanikusan egy évszázad. 1989-ben jelent meg az OSZK kiadásában, szerkesztette Pavercsik Ilona.

A Petrik VIII. kötet 1991-ben látott napvilágot, és Ecsedy Judit szerkesztette. A kötet a már említett egyleveles nyomtatványokon kívül (színlapok, szentképek, gyászjelentések) a Petrik VII. kötethez készült nyomdamutatót tartalmazza. Nagy értéke, hogy a szerkesztő nyomdatörténészként a hely nélküli nyomtatványok jelentős részét már megbízhatóan lokalizálni tudta. Korábban felmerült ugyanis a gondolat, hogy a Petrik VI. kötetet és ezt az újonnan elkészült nyomdamutatót össze kellene olvasztani, hogy a kutatónak csak egy helyen kelljen keresnie a 18. századi magyarországi könyvtermés adatait. Ezt a kínáló megoldást azonban az anyagi támogatás-csökkenése miatt, s idő hiányában is elvetettük. – Anyagi támogatásról eddig nem esett szó; itt csak annyit említenék meg, hogy mind az OSZK, mind a Magyar Tudományos Akadémia kutatási támogatásának nagy része volt abban, hogy ezeket a köteteket, ha az eredeti tervhez képes kicsit késve is, de le tudtuk tenni az asztalra. Az új Petrik-pótkötetek kiadási költségeit is a Széchényi Könyvtár fedezte. (Akadémiai támogatással, az Akadémiai Kiadó kiadványaként publikáljuk viszont az RMNy-bibliográfia egyes köteteit.)

Az igényesen végzett bibliográfiai gyűjtőmunkát tulajdonképpen soha nem lehet befejezni. Nem a túlzott szakmai igényesség mondatja velem e szavakat: egyszerűen csak azt a tényt szeretném közölni, hogy a legjobb szándékunk ellenére is hiányságok vannak mind a magyarországi, mind külföldi adatgyűjtésünkben. Továbbra is rendkívül fontos számunkra a jó kapcsolat megőrzése a régi könyvanyagot gondozó hazai könyvtárakkal; az eddig, általunk nem nyilvántartott állományrészek bejelentését, az újonnan vásárolt könyvek címeinek megküldését ezután is kérjük tőlük. Általában be is jelentik új anyagukat, hiszen tudják, hogy a nálunk vezetett példánynyilvántartás, amelyet minden új adattal kiegészítünk, minden érdeklődő számára könyvtá-

nunkban rendelkezésre áll. A rendszeres bejelentésekre jó példaként említhetem a miskolci Léway József könyvtárat, amely évente megküldi nekünk gyarapodási listáját, sőt régi hungarica-állományáról saját katalógust is publikált. Az RMNy Szerkesztősége számára a külföldi anyaggyűjtés feladata továbbra is napirenden maradt. A Petrik VII. és VIII. kötet kiadása óta már sikerült feltérképezni Ukrajnában az ungvári egyetemi könyvtárat, több lemergi gyűjteményt, Szlovákiában befejezni a gyűjtést a pozsonyi evangélikus liceumban. (mindegyik munka szép eredményt, számos unikumot hozott – már közel hatszáz újabb kiegészítésünk van a 18. századi bibliográfiához), és még nem tettünk le arról a reményről, hogy Romániában is kutathatunk és jó kapcsolatokat alakíthatunk ki régi könyvvel foglalkozó román kollégáinkkal. Feltett szándékunk, még ha jelenleg nem is valósulhat meg, a 18. század részletesebb, tudományos színvonalú hungarica-bibliográfiájának kidolgozása; s ennek a tudományos színvonalnak a biztosítása érdekében kell állandóan nyomon követnünk elsősorban a szomszéd országok ezirányú munkásságát, figyelni a megjelent tanulmányokat és bibliográfiákat, és itthon is, amennyire mód van rá, mind több történeti forrást bekapcsolni bibliográfiai adatgyűjtő munkánkba, hogy a példányban már nem fennmaradt egykori művek adatait is megőrizzük a történeti, irodalomtörténeti kutatás hasznára, múltunk mind jobb megismerése érdekében.

Az ismertetett ill. említett bibliográfiák, tanulmányok

Régi magyarországi nyomtatványok. 1. 1473-1600. Összeáll. Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István és Kelecsényi Ákos. Bp. : Akadémiai K., 1971. - 2. 1601-1635. Összeáll. Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Fazakas József, Heltai János, Kelecsényi Ákos, Vásárhelyi Judit közreműködésével. Bp. : Akadémiai K., 1983.

Szabó Károly – Hellebrant Árpád: Régi magyar könyvtár 3. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Pótlások, kiegészítések, javítások. Összeáll. Dörnyei Sándor, Szálka Irma. 1-4. Bp. : Akadémiai K., 1990-1993.

Magyarország bibliographiája 1712-1860. 5. Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712-1860 című művének 1-4. kötetéhez. Az 1712-1800 között megje-

lent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok. Szerk. Komjáthy Miklósné. Bp. : Akadémiai K., 1971.

Magyarország bibliographiája 1712-1860. 6. Nyomda- és kiadástörténeti mutató. Szerk. Markos Béla. Bp. : OSZK, 1972.

Magyarország bibliographiája 1712-1860. 7. Pótlások. Szerk. Pavercsik Ilona. Bp. : OSZK, 1989.

Magyarország bibliographiája 1712-1860. 8. Függelék. – Nyomda- és kiadástörténeti mutató. Szerk. V. Ecsedy Judit. Bp. : OSZK, 1991.

Balázs Péter: A VKM "repülő bizottságának" szemleútja 1945 augusztusában... *In: Levéltári Szemle*, 1991. p. 59-71.

Zöld Ferenc: A magyar könyvkiadás és könyvterjesztés története 1945-1985. *In: Magyar Könyvszemle*, 1985. p. 242-261.

Markos Béla: Fényképi címfelvételezés az OSZK Könyvelosztó osztályán ... *In: Magyar Könyvszemle*, 1958. p. 363-367.

Borsa Gedeon: A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia 18. századi szakasza *In: Magyar Könyvszemle*, 1985. p. 18-31.

Vásárhelyi Judit: A XVIII. századi magyarországi nyomtatványok feltárásáról *In: Magyar Könyvszemle*, 1977. p. 285-286.

Borsa Gedeon: 16. századi magyar nyomtatványok Stuttgartban *In: Magyar Könyvszemle*, 1976. p. 48.

Hungarika-anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke. 1. Ausztria – 2. Német Demokratikus Köztársaság – 3. Német Szövetségi Köztársaság. Bp. : OSZK, 1990.

A Lévay József Könyvtár katalógusai. 4. Régi magyarországi nyomtatványok. 1568-1800. 1-2. Szerk. Kis Józsefné, Garamvölgyi Ernőné. Miskolc : Városi Kvt., 1990.

Pavercsik Ilona: Hungarica-kutatás leMBERGI könyvtárakban *In: OSZK Híradó* 1994. 5-6. p. 3-5.

Országos Széchényi Könyvtár

(Az irodalomjegyzék tételei a szövegben való előfordulás sorrendjében szerepelnek. A szerk. megjegyz.)

Petrik könyvészetének helye a magyar művelődéstörténetben

Nem sokan akadtak, akik 1888 előtt, tehát Petriknek az 1712 és 1860 közötti időszakot összegző nagy könyvészte első kötetének megjelenése előtt átfogó retrospektív bibliográfiai munkálatokba fogtak volna. Kivételt csak Sándor István 1803-as *Magyar Könyvesháza* jelent, amely munka okán őt már Szinnyi is az első valódi magyar bibliográfusnak tekintett,¹ s e témakörben írt szép disszertációt néhai könyvtudományi szakértőnk, Szentmihályi János is.² Ebből kitűnik, hogy Czwittinger egykori művét a bibliográfus szakemberek még nem tartják valódi könyvészeti vállalkozásnak, s Bod Péter *Magyar Athenasa* sem nevezhető alapos könyvészetnek. A Sándor Istvánt követő korszak tudósi munkálatai között viszont már jó néhány olyan bibliográfiai vállalkozás van, amely a nagy Petrik-sorozat előzményének tekinthető.

Ezek közül a legfontosabb – amelyre ritkán szoktak hivatkozni – a Toldy Ferenc szerkesztésében a *Tudománytárban* megjelent éves könyvészet, amely az 1831 és 1843 közötti időszakról tudósítja az érdeklődőket. Toldy egykoron körlevelet küldött a Magyar Tudós Társaság tagjainak, arra kérvén őket, hogy a lakóhelyükhöz közeli nyomdák termékeiről folyamatosan tájékoztassák őt, s ígéretet tett arra, hogy a beküldött könyvcímeket sajtó alá rendezi, és évről évre megjelenteti. Az akadémikusok ezen túlmenően saját irodalmi munkásságukról is tájékoztatták Toldyt, aki ezeket a jegyzékeket nem a *Tudománytárban*, hanem a Társaság éves *Névkönyveiben* jelentette meg. Így végül is a reformkortól két fontos, tudományos igénnyel készült kurrens bibliográfia is rendelkezésünkre áll; az előbbi elsősorban Petriknek adott később segítséget, az utóbbi pedig Szinnyeinek, amidőn elkezdte összegyűjteni nagy bio-bibliográfiájának anyagát.

Maguk a könyvkereskedők is közreadtak egy-két összeállítást. Jól ismert az 1840-es évek első két évéről készült, Heckenast Gusztáv-féle, kereskedelmi jellegű katalógus 33 száma, majd ennek folytatásaként Eggenberger József könyvkereskedő

Honi Irodalmi Hirdetőjének 71 száma, s az ahhoz kapcsolódó Emich Gusztáv-féle ki-
egészítés.

A Bach-korszak időszakának kurrens könyvészetét a Győrből Pestre került
könyvkereskedő, Magyar Mihály füzet sorozatából ismerhetjük meg, amely jegyzéket
tudományos mutatóval ellátva végül is Demjén József egységesített s adott közre re-
trospektív formában, 1862-ben. Ehhez kapcsolódik Toldy hasonló összeállítása, az *Új
Magyar Múzeum* elnevezésű folyóiratban.

Készült e korszakban néhány, ma már alig ismert könyvészet is, ilyen pl. az a
Magyar Könyvjegyzék, amelyet az ausztriai könyvtárosok egylete adott közre 1860 és
70 között.³ Ide sorolható Aigner Lajos kétrészes könyvészte (1869–70),⁴ Márki Sán-
dor szaklapja (1874–75),⁵ valamint Luga László, Egerben közreadott periodikája,⁶ míg
Esztergomban Buzárovits Gusztáv próbálkozott egy kurrens könyvészettel.⁷

A könyvkereskedő segítők „Csak szorosan” Egyesülete kezdte meg egy bibli-
ográfiái évkönyv kiadását 1877-ben, amely mindig az előző évi könyvészetet foglalta
össze, az elsőt Makáry Gerő gondozásában. A későbbi években a már említett, sokoldalú
Aigner Lajos és mások folytatták ennek közreadását, s ne feledjük, hogy a *Magyar
Könyv-Szemle*, amely 1876-ban indult, évről évre segített az eligazodásban, a laphoz
időnként kurrens könyvészeti függelék járult, éveken át az új folyóiratok címlistáját
közölték, s igencsak értékes volt az a vállalkozásuk, amikor a bibliográfiák bibliográ-
fiáit adták közre. A lap szerzői és olvasói még a Petrik előtti korszakban kedvelték meg
a könyvészet tudományát, 1888 után pedig Petrik-hívőként egészítették ki a nemzeti
bibliográfiát.⁸

A pontos retrospektív könyvészet iránti igény elsősorban a könyvkereskedők
részéről merült fel, nem kis részben azért, mert fellendülőben volt az antikvár könyv-
kereskedelem. Mellettük azonban a történészek is hallatták szavukat, hiszen a nemzeti
történetírás pozitívista korszaka egyre több részadatot, hivatkozási lehetőséget igényelt.
A 80-as évek országos kiállításain is helyet kapott a könyv – amit pl. az 1882-ben ki-
adott *Könyvkiállítási emlék*⁹ című értékes katalógus is igazol –, de e kiállítások megfe-
lelő színvonalú megrendezéséhez alapos jegyzékekre, katalógusokra, bibliográfiákra
lett volna szükség. A folyamatosan kialakuló szakkönyvtárak (pl. műegyetemi könyv-
tár, parlamenti könyvtár, Iparmúzeum könyvtára, iskolai könyvtárak) saját állomány-
jegyzékeik elkészítéséhez igényelték a nemzeti könyvészetet, hogy pontosítani tudják: a
náluk meglévő mű egy sorozat része-e, jelent-e meg ugyanattól a szerzőtől más alkotás
is, nem készült-e második kiadás az adott munkából, sokszor pedig a kiadás évszámát
kellett pótolni a könyvészetek, könyvkereskedői katalógusok segítségével.

Lényegében a legtöbben még az 1880-as években is a Nemzeti Könyvtár 1799
és 1803 között közreadott nyomtatott állományjegyzékeire hivatkoztak, vagy a Teleki
Téka 1796 és 1819 közötti katalógusaira, hiszen a nagyobb könyvtári feltárójegyzékek,
leíró katalógusok csak később jelentek meg.

A nyomtatott források számbavétele iránti igényt elsők között hangsúlyozták
az 1867-ben Horváth Mihály elnökletével, s Ipolyi Arnold alelnökségével működő Ma-
gyar Történelmi Társulat tagjai, ahol a korrekt történelmi feltárómunka irányítói az

alábbi tudósok voltak: Szilágyi Sándor, a későbbi millenniumi történelmi monográfia szerkesztője, Szabó Károly, akit bibliográfusként is tisztelünk, Knausz Nándor, ama híres Kortan írója, Fraknói Vilmos, sok más mellett a magyar országgyűlések történetének felkutatója, s az egyik legnagyobb hatású történész: Pauler Gyula.

Fontos változást hozott a könyves-könyvtáros szakma életében az, hogy e társulat vezető személyiségei közül később Fraknói került a Nemzeti Könyvtár élére, Szilágyi vette át az Egyetemi Könyvtár vezetését, Paulert pedig az Országos Levéltár direktorává nevezték ki. Szinte hihetetlen, de a történészek akadémiai osztályának (az MTA mai II. Osztálya) titkárává 1871-ben a 28 éves Fraknóit választották. E nagynevű történészek a forráskutatás és forráskritika kiválóságai voltak, akik tanítványaikat (Fejérpatakyt, Tagányit, Békefit stb.) a bibliográfiák megismerésére s tiszteletére nevelték, s kialakították bennük a specializálódás iránti igényt, valamint a hajlamot és tudást a monografikus feldolgozásokra, amelyekhez azonban elengedhetetlen volt a jó könyvészet, az alapos retrospektív bibliográfia.

A *Századok*, a Magyar Történelmi Társulat patinás közlönye hatodik évfolyamában, 1872-ben a fentieket igazoló, alábbi megállapítás olvasható: „Az általános magyar történelmi repertórium szükséges volta élénk fejlődésnek indult történetirodalomunk jelen mozgalmas stadiumában úgy szólván napról napra mutatkozik”. E retrospektív történelmi repertórium végül is olyan formában készült el, hogy az önálló munkákat nem foglalták össze kötetbe, az önálló művek mintegy beolvadtak Petrik könyvészetébe, s csak a történelmi cikkek repertorizálására futotta a Társulat és az Akadémia erejéből. A gyűjtés sikeréről 1874-ben számoltak be: „Évek óta többször fölmerült úgy a m. tud. Akadémia, mint a Történelmi Társulat ülésein egy általános magyar tudományos repertóriumnak már nagyon is érezhetővé vált szüksége, az egyes tudományágakból szétszórva évkönyvekben, folyóiratokban, naptárak és tanodai értesítvényekben stb. (...) Annak létrehozatalát az összes Akadémia is elfogadta, és a hírlapirodalmi kiterjedt gyűjtései- és szakismereteiről jelesül ismert Szinnyei József m. kir. egyetemi könyvtár-tiszt urat hívta fel tervezet benyújtására.” Szinnyei nemcsak a tervezetet készítette el, hanem magát a művet is – két vaskos kötetben.¹⁰

Ezzel egyidőben a könyvtáros Szinnyei és fia – a későbbi jeles nyelv- és matematikai és természettudományi kiadványainkat foglalták önálló könyvészeti munkába, amellyel a Kir. M. Természettudományi Társulat díját nyerték el. Ez a könyvészet azért fontos, mert az egyik leghasznosabb előzménye Petrik munkájának, s természetesen fontos alapja lett a 14 kötetes Szinnyei-sorozatnak is. E könyvészet még elég hiányos, valóban úttörő munka, amelynek kiegészítésén nemcsak Petrik fáradozott, hanem az RMK megalkotói, Szabó Károly és Hellebrant Árpád, s követőik is. Hozzá kell tennünk, hogy e könyvészeti kutatások többsége elsősorban az RMK pótlására irányult – gondoljunk csak az Apponyi-féle csodálatos gyűjtésre, vagy arra a nagyszámú cikkre, amely a *Magyar Könyvszemle* hasábjain jelent meg, újabb és újabb adatokkal kiegészítve az 1711 előtti magyar könyvészetet.

A történészeken túlmenően az irodalom- és színháztörténészek, művelődéstudomány- és történet- és tudománytörténészek is alapos könyvészetekre vágytak, hiszen – amint

arra Szily Kálmán is rámutatott több tanulmányában – a pontos könyvészetek nélkül lehetetlen feldolgozni egy nemzet tudományos kutatásainak múltját, s nehéz eligazodni a régi kiadványok rengetegében. Maga Szily is számos olyan munkára bukkant, amellyel azt tudta bizonyítani, hogy egyik vagy másik műnek volt előzménye, de teljes bizonyossággal még akkor sem tudta állítani, hogy az adott szakterület valamennyi munkájára rábukkant. Tanulmányt közölt az első magyar matematikai műről éppúgy, mint a reáltudományok más unikumairól, de Petrik vagy a Szabó–Hellebrant könyvészet közreadásáig teljes bizonyossággal egyik adata mellett sem mert kiállni.¹¹

Hasonló módon óvatosan volt kénytelen fogalmazni Ferenczy Zsigmond a magyar irodalom és tudományosság történetéről szóló 1854-es munkájában,¹² amely a magyar tudománytörténet első vázlataként is felfogható, vagy Toldy Ferenc *A magyar költészet kézikönyvének* 1855-ös kiadásában, majd *A magyar nyelv és irodalom kézikönyvében* (1855–57) és *A magyar nemzeti irodalom történetében*. Ugyanebben az évben készítette el Jámbor Pál *A magyar irodalom története* című 600 oldalas összefoglalóját.

Az MTA Történelmi Bizottmánya 1854-ben indította útjára a *Magyar Történelmi Tárat*, amelynek 1877-ig 25 kötete jelent meg, azután a *Magyar Történelmi Emlékeket*, amelynek az 'Írók' felcímű sorozatából 32 kötetnyit, az okmánytárakból 26 kötetnyit, az országgyűlési emlékekből 9 kötetnyit, a diplomáciaiakból 7-et, a török-magyar emlékekből 10-et adtak közre, s elindult a *Rákóczi Archivum* is. Ezek a kritikai kiadások, adatközlések mind-mind igényelték a pontos, múltat feltáró könyvészeteket, hiszen ezek nélkül a szerzők igen nehezen tudtak hivatkozni a már megjelent forrásokra, illetve egyes szerzők más, az adott kötetben nem közölt, de kinyomtatott műveire.

Az 1850-es, 60-as, 70-es vagy 80-as években – amikor a fenti sorozat kötetei megjelentek – teljes retrospektív magyar könyvészet, nemzeti bibliográfia még nem volt, így nem csoda, hogy mind az irodalomtörténeti, mind a történelmi könyvészetre irányuló hivatkozások számos kiadványban pontatlanok, hiányosak.

Ugyancsak e könyvészet hiányát érezték az 1864-ben elindult *Archeologiai Értesítő* szerkesztői és szerzői éppúgy, mint az 1865-től 7 kötetben közreadott *Hazai Okmánytár* sajtó alá rendezői. Nyilván igényelte e könyvészetet Beöthy Zsolt, és igényelték azok a munkatársai is, akik 1877-ben napvilágra segítették a *Magyar nemzeti irodalom története* című munkát, amely még több kiadásban is megjelent, s a millennium idején is sikeres munka maradt. 1877-ben indította útjára az MTA a *Régi magyar költők tára* vállalkozást, amelynek kötetei napjainkban is megjelennek, de ma már a nagy könyvészetek segítségével könnyebb elkészíteni a szakirodalmi hivatkozásokat, mint a 70-es években, egy jó évtizeddel a Petrik-féle könyvészet megindulása előtt. Gyulai Pál is megpróbál továbblépni az irodalomtörténet könyvészetében, amit az 1878-ban megjelent *A magyar irodalom története* című, 320 oldalas munkája is igazol. Ezzel egy időben indították útjára az Anjou-kori okmánytárát, amelynek pótlásai napjainkban is folynak.

1882-ben megalakult a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, akik azután útjára indították a *Turult*, benne számos fontos könyvészeti adattal, hivat-

kozással. De más folyóiratok is elindulnak, ilyen pl. az ugyancsak 1882-ben útjára bocsátott *Mathematikai és Természettudományi Értesítő*, amely 62 éven át közölt fontos reáltudományi publikációkat. 1882-ben készült el Ortvyay Tivadar értékes kötete Magyarország régi vízrajzáról, valamint Vámbéry Ármin híres vitairat-szerű monográfiája a magyarok eredetéről.

1884-ben adta közre Szily Kálmán az *Adalékok Bolyai Farkas életrajzához* című kisebb munkáját, amely nemcsak azért fontos, mert ezzel veszi kezdetét a Bolyai-kutatás, hanem azért is, mert ismételtén rámutat arra, hogy a már megjelent források pontos ismeretére szükség van ahhoz, hogy a magyar tudományos múltat is feltérképezhessék. Ezek nélkül nem igen lehetett a teljesség igényével összegezni Bolyai Farkas egykori írásait sem, s lényegében Petrik volt az első, aki ebben is továbblépett, hiszen munkája – sok más tudós mellett – Bolyai Farkas műveit is gondosan számba veszi. (Ekkor indul a könyvtáros Koncz József Bolyai-kutatása is, aki nyilván Petrik kötetéből is át tudott emelni fontos adatokat kollégium-történetéhez.) 1884-ben indult Péch Antal valóban forrásértékű feltáró munkája, Alsó-Magyarország bányaművelésének történetéről, amelynek 3. kötetét majd egy évszázadra rá sikerült csak közreadnia Kosáry Domokosnak.

1885-ben látott napvilágot Duka Tivadar kötete, amelyben Körösi Csoma dolgozatait összegzi. E munka – Szilyéhez hasonlóan – egy másik nagy kutatási irány elindulásához vezetett. Ugyanebben az évben indult Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen szerkesztésében egy fontos sorozat, amelynek ez volt a címe: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. E sorozat azért jelentős, mert a vármegyei törvényeket nem sokszor foglalták kötetbe, így e munka mára a jogtörténeti kutatás fontos forráskiadványává lett, másrészt ebben az évtizedben indultak azok a jogtörténeti vizsgálatok is, amelyek végül a teljes *Corpus juris Hungarici* elkészítéséhez vezettek, Márkus Dezső és munkatársai jóvoltából. Márkus hatalmas munkát végzett mire a teljes törvénygyűjteményt sajtó alá rendezte, s ahhoz nagyon komoly forráskutatásra is szüksége volt. Az ő irányításával készült később *A hatályos magyar törvények gyűjteménye* című sorozat is, amely a millenniumi törvénygyűjteményre épül, s nem kis részben neki köszönhető a hatkötetes jogi lexikon közreadása is, amelynek bibliográfiai utalásait semmiképpen sem tudták volna elkészíteni Petrik Géza alapos könyvészete nélkül.

Ugyanez mondható a *Pallas nagy lexikonáról* is, amelyben a szócikkekhez kötődő bibliográfiai hivatkozásokat csak egy alapos könyvészet segítségével lehetett ilyen rövid idő alatt összeállítani, így talán nem is véletlen, hogy a Petrik-féle könyvészet megjelenése előtti évekből nincs olyan alapos lexikonunk, mint az említett nagylexikon, amelynek előzménye, a *Magyar lexikon* még jóval kevesebb irodalmi hivatkozást tartalmaz, mint utóda. Ez a 17 kötetes munka már részben Pallasék gondozásában jelent meg, mégpedig 1879 és 1885 között, de ne feledjük, hogy Petrik nagy könyvészetének első kötete csak 1888-as, így e lexikon szerzőinek még nem állt rendelkezésére ez a fontos forrásanyag. A „Petrik”-et viszont jól tudták használni a *Pallas nagy lexikona* utómunkálataként közreadott háromkötetes *Közgazdasági lexikon* összeállítói; ez az a mű, amely 1899 és 1901 között jelent meg Halász Sándor és Mandello Gyula gon-

dozásában, s amelynek bibliográfiai hivatkozásai valóban mintaszerűek. Ennél alaposabb hazai társadalomtudományi szaklexikon azóta sem készült.

Visszatérve a petriki mű közvetlen előzményeihez: 1886-ban indította útjára az MTA az *Irodalmi Emlékek* sorozatot, amelynek szerkesztői ugyanúgy fontosabb bibliográfiai adatsorokra vágytak, mint Nyáry Albert, aki 1886-ban jelentette meg *A heraldika vezérfonala* című kézikönyvét, vagy Bayer József, aki 1887-ben adta közre a Nemzeti Játékszín történetéről készített alapművét.

Petrik kézikönyvével egy időben indult útjára a *Hadtörténeti Közlemények* elnevezésű periodika, amelyből immár 100-nál több évfolyamnyi jelent meg, s az itt közlők is szívesen fordultak később egy-egy hivatkozás elkészítése érdekében Petrik könyvészetéhez. Ilyen Pesty Frigyes helynév-sorozata is, amelyből akkoriban csak az első kötet jelent meg, de később összeállt a teljes gyűjtés, s azóta az egyes megyék folyamatosan ki is nyomtatták Pesty köteteit. Ez a munka is igényelte a pontos bibliográfiai adatokat.

Simonyi Zsigmond 1889-ben adta közre kétkötetes, *A magyar nyelv* című munkáját, amelynek hivatkozásaihoz talán már hasznosítani tudott egy-két adatot a *Magyarország Bibliographiájából*, s hasonló mondható Váczy János csodálatos összeállításáról, a Kazinczy-levelezés sorozatról is, amely évtizedeken át az egyik legfontosabb akadémiai irodalomtörténeti vállalkozás volt.

1891-től Szinnyei József Petrik adatainak ezreit tudta hasznosítani a *Magyar írók* sorozatában, s tegyük hozzá, e két nagy összefoglaló csak mintegy párhuzamos életrajzként használható igazán sikerrel, hiszen Szinnyei nem ad a művekről túlságosan részletes címleírást, Petrik pedig nem ad a szerzőkről biográfiát. Megkockáztatjuk azt a kijelentést is, hogy Szinnyei azért nem adta korábban nyomdába a nagy 14 kötetes bio-bibliográfiájának első kötetét, mert még nem volt a kezében a Petrik-féle könyvészeti összesítés. Állításunkat az is alátámasztja, hogy Szinnyei már a *Magyar írók* 1. kötete 1. füzetének (megjelent: 1890. január 12.) harmadik szócikkénél (Aaron Péter) hivatkozik Petriknek az 1712 és 1860 közötti időszakot feltáró könyvészetére, s így jár el még több ezer szócikkénél. Petrik művének első része 1888-ban látott napvilágot, így Szinnyeinek módjában állt, hogy az abban foglalt adatokat a következő évben összevesse sajátjaival, hiszen az életrajzok elejét már 1889-ben nyomdába kellett adnia ahhoz, hogy 1890 januárjára megjelenhessenek. Maga Szinnyei írja az első kötet előszavában: „... Petrik könyvészte és Bibliographiája pedig igen hasznos kézikönyvek”.

1891-től kezdődően az *Irodalomtörténeti Közleményekben* százával jelennek meg az utalások Petrik művére, s később azok kiegészítései is különböző kurrens bibliográfiák formájában látnak napvilágot, egyebek között a *Hazánk* című folyóiratban, a *Figyelőben*, a *Századokban*, a *Magyar Paedagogiában*, az *Ethnographiában*, az *Egyetemes Philologiai Közönyben*, a *Magyar Nyelvben*, s másutt, és e kiegészítések, folyamatos pótlások többségét, az RMK-t teljesebbé tevő Hellebrant Árpádnak köszönhetjük. Ő a Petrik–Szinnyei–Hellebrant bibliográfus trió harmadik óriása, akiről kevesen szóltak, s akinek munkásságát szerényen elemeztették, pedig nagyon sokat tett azért, hogy az egyes szakmák irodalma a Petrik megindította kutatási szinten táruljon a szak-

emberek elé, s a századvég-századelő időszakát összefoglaló retrospektív könyvészeti munkálatok, tehát a petriki mű folytatásai nem kis részben épp az ő kutatásaira épültek.

Sokat köszönhetnek a szakbibliográfusok is Petriknek, gondoljunk csak a magyar állattani irodalom könyvészetére, amelyet egykoron Daday Jenő és Szilády Zoltán állított össze,¹³ vagy Kóssa Gyula állatorvosi könyvészetére,¹⁴ Győry Tibornak a humánorvoslás múltját bemutató munkájára,¹⁵ Havass Rezső földrajzi könyvészetére,¹⁶ Gombocz Endre bibliográfiáira,¹⁷ s a mindezeket teljessé tevő Gulyás Pál-féle vállalkozásokra.¹⁸ Nem véletlen, hogy 1888 előtt mindössze Hanák János mert vállalkozni az állattani irodalom összegzésére, azután a két Szinnyei a természettudományi könyvészet vázlatos összegzésére, s a valódi szakbibliográfiák csak 1888 után jelentek meg, amikor a nagy „puska”, Petrik könyvészte kikerült a sajtó alól. Ezt a szakbibliográfusok soha nem vallották be, pedig Győry Tibor sem tudta volna elkészíteni orvosi könyvészetét, Kóssa Gyula sem az állatorvosi könyvészetet, ha nincs a kezükben az az alapanyag, amelyből elindulhattak.

De nemcsak a szakbibliográfusok hivatkoztak ettől kezdődően Petrikre, hanem azoknak a szakkönyveknek az összeállítói is, akiknek a munkái a 90-es években jelentek meg. Érdekes, hogy az 1890-ben kiadott akadémiai repertórium¹⁹ összeállítói nem vették kézbe Petrik munkáját, így a két mű között nem alakult ki összhang, s ez több helyen is adateltérésekhez vezet – Petrik javára.

Ebből is kitűnik, hogy Petrik könyvészte fontos helyet foglal el a magyar művelődés történetében, még akkor is, ha arra ritkán hivatkoznak, s nemigen szoktak rámutatni arra sem, hogy az 1888 előtti, nagyszámú bibliográfiai hivatkozást igénylő történeti művek – irodalomtörténetek, történettudományi kiadványok – bibliográfiai fejezetei nem véletlenül szegényesek. Toldy Ferenc saját irodalomtörténete számára megpróbálta felkutatni a magyar irodalom, a szépirodalom, a költészet és a tudományos irodalom főbb alapműveit, ezek címeit le is közli híres kiadványaiban, de a teljesség igényével mégsem tudott fellépni, hiszen ő csak néhány nagykönyvtár anyagát dolgozta fel, de előkerültek még alapművek erdélyi vagy felvidéki gyűjteményekből is.

Petrik gyűjtése tágabb volt – a vele foglalkozó kutatók már elemezték, hogy mely könyvtárak anyagát cédulázta ki, s rámutattak arra is, hogy a Nemzeti Könyvtár egykori vezetői nemigen lelkesedtek Petrik gyűjtéséért. Nagy munkát rótt rájuk az, hogy egy elismert könyvkereskedő, de nyilván nem elismert bibliográfus, a kereskedelem tudósa, de nyilván nem a könyvtárak tudósa arra vállalkozott, hogy másfél évszázad magyar könyvtermését tárja fel, a teljesség igényével. Ehhez a Nemzeti Könyvtárban sok ezernyi kötetet kellett megmozgatnia, s nyilván ezért nem lelkesedtek e munkálatért. Utólag meg kell hajolnunk Petrik nagysága előtt, aki meg tudta vívni harcát a miniszteriális urakkal éppúgy, mint a könyvraktárak uraival, s amelynek eredményeként a 80-as évek végén útjára indult, a meglehetősen különös szakrendbe sorolt magyar könyvjegyzék, amely azóta is e szakma egyik bibliája. Sokat javított e művön Markos Béla is, aki egy évszázadra rá nyomdamutatóval is ellátta e munkát, utat nyitván ezzel az alapos nyomdatörténeti, könyvkereskedelem-történeti kutatásoknak, s

nagy kár, hogy e hatalmas gyűjtés csak 1800-ig terjedt, beleértve azt a fontos adatkiegészítő tevékenységet is, amelyet a Nemzeti Könyvtár más kutatói végeztek el, s amely munkáról a Petrik-ülésszakon ugyancsak szó esett.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a múlt században a pozitivisták történetírási korszak egyik következményeként nőtt meg az igény a pontos bibliográfiák, retrospektív könyvészeti iránt. A német nyelvterületen 1834-ben indult a Kaiser-féle könyvészet, amelynek első hat kötete az 1750 és 1832 közötti időszak könyvészetét foglalta össze, és ehhez 1841-ben tárgymutatót is írtak. Az angol nyelvterület egyik fontos könyvészeti összegzését – az 1814 és 1846 közötti időszokról – Thomas Podgson készítette el, s az 1846-ban jelent meg. Elsősorban ez a két külföldi könyvészet hasonlatos a Petrik-féle vállalkozáshoz, amely helyét végül is az jelöli ki a magyar művelődés történetében, hogy a biztos alapon nyugvó nemzeti visszaemlékezések egyik pillére mindig a jó bibliográfia, a másik a jó folyóiratrepertórium, a harmadik a korrektül összeállított levéltári fondjegyzék. E hármából Petrik egykoron egy egységet maga „teljesített”: a múlt önálló műveiben nyomon követhető forrásait egymaga összegezte. Nem véletlen, hogy a nagy millenniumi kiadványsorozatok valamennyije Petrik gyűjtésére épül, s az sem, hogy csak a 90-es években kezdtek teljesebbé válni az irodalomtörténetek, hiszen már megvolt az alap, amelyre a historikus építhetett.

Az alap megteremtője pedig minden elismerést megérdemel. Elsősorban könyvkereskedőként ismerték el – ő írta a Pallas nagy lexikona 10. kötetében a 'Könyvkereskedelem' szócikket – s kortársai nemigen óhajtották a tudósok sorába emelni, elvégre alig tett valamit: két évszázad magyar irodalmát, a szépirodalmi műveket és a szakkönyveket, a tankönyveket és a gazdasági könyveket, valamint a hungarikák egy részét emelte felszínre a feledés homályából, hogy azután tudósok százai az ő műve segítségével írassák meg kisebb-nagyobb disszertációjukat, s lehessenek taggá fontos vagy kevésbé jelentős tudóstársaságokban. Ő azonban csak afféle, sokat idézett, sokszor kiegészített gőzhangya maradt, mint tudós kortársa, id. Szinnyei József.

Bizony még sok ilyen gőzhangyára lenne szükségünk ahhoz, hogy a honalapítástól immár 1100 évnél eltávolodva, továbbra is tisztán lássunk, tisztán láttassunk. Legalábbis a bibliográfusok szemüvegén keresztül.

Jegyzetek

¹ Szinnyei József: Az első magyar bibliographus. Bp. 1901. 29 p.

² Szentmihályi János: A magyar és magyar vonatkozású irodalom regisztrálásának, a nemzeti bibliográfia kialakulásának indítékai. Bp., 1973. 338 fol. Gépirat. MTA Könyvtárának Kézirat-tára D 5847.

³ Magyar Könyvjegyzék. Kiadja az ausztriai könyvtárak egylete. 1860-1870. I-II.évf. Bécs. XIII, 42; XII, 48; XII, 40; XVI, 56; XV, 50; XII, 52; XVI, 43; XIV, 42; XIV, 71; XVI, 69; XIII, 42 p.

⁴ Magyar Könyvészet. Közli Aigner Lajos. 1869. 1. folyam, 1-8. Pest. 16; 48; 16; 16; 16; 24; 24; 32 p. - 2. folyam, 1-3. Pest. 24; 16; 16 p.

⁵ Irodalmi Értesítő. Könyvészeti szaklap. Szerk. Márki Sándor. 1874-1875. Bp. 203; 214 p. Petrik szerint e periodikát Márki István szerkesztette, aki – mint ismeretes – 1872-ben adta közre Gyulán az első magyar sakkjáték tankönyvet. Tudomásunk szerint azonban e bibliográfiát testvére, Márki Sándor állította össze. Márki Sándor egyébként kiváló bibliográfus volt, amit számos közleménye is igazol. Őt néha össze szokták téveszteni a bibliográfus Márki Józseffel, az utóbbi eredeti családneve azonban Márkli volt, s csak 1848-ban egyszerűsítette Márkira. Ő az Egyetemi Könyvtár egyik vezetője volt, s 1865–69-ben adta közre a „Czimmelutató a m. kir. egyetem s Pest város könyvtárainak magyar, német, latin és francia nyelven írott jogi s államtani összes műveihez”. Ez a munkája fontos adalékokkal szolgált Petriknek is. Ugyancsak jelentős kötete az 1878-ban közreadott „Szak- és betűrendes kalauz az összes magyar irodalom története- s könyvészetében”. Ez utóbbi munka Toldy Ferenc irodalomtörténetéhez hasonlatos, csak ebben kevesebb az annotáció és a forráskritikai megjegyzés.

⁶ Irodalmi Szemle. Szerk. Luga László. 1876-1877. Eger.

E periodika 1876 júliusától kezdődően jelent meg, s 1893 decemberéig Luga szerkesztette, s annak első két évfolyamában adja közre a kurrens nemzeti könyvészetet. Érdekes módon a Kiszlingstein Sándor-féle könyvészet csak a függelékben (p. 512) hivatkozik Luga lapjára, de külön nem tér ki arra, hogy ez egyben egy bibliográfiai vállalkozás is volt.

⁷ Irodalmi Értesítő. Katholikus könyvészeti folyóirat. Szerk. Maszlaghy Ferencz, Seda Ernő, kiad.: Buzárovits Gusztáv. 1875–1877. Esztergom.

⁸ Ilyen párhuzamos kiadvány volt a Könyvészeti Hírnök, amelyet Karinthy József szerkesztett és adott közre 1879-től, s amelynek ez volt az alcíme: Szaklap magán és nyilvános könyvtárak és az irodalomkedvelő közönség számára. Mint afféle könyvkereskedői jegyzék, díjmentes volt.

⁹ Könyvkiállítási emlék. Kiad. az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum. A „Könyvkiállítás kalauz” 2. bőv. kiadása. Bp. 1882. VIII, 268 p.

¹⁰ Szinnyei József: Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriuma. 2. oszt. Természettudományok és matematika. Bp. 1876. 1680 has.

Kiszlingstein könyvészetében a terjedelemre vonatkozó adat nyomdahiáival jelent meg.

¹¹ Szily Kálmán: Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Bp. 1898. VI, 471 p.

¹² Ferenczy Zsigmond Jakab: Magyar irodalom és tudományosság története. Pest, 1854. X, 218 p.

A szerző később, 1856-ban Danielik Jánossal együtt elindította a „Magyar írók” életrajzgyűjteményt, amelyben 300 életrajzt ő írt, s e munkát tette teljessé később a saját maga összeállította 2. kötettel.

¹³ Szilády Zoltán: A magyar állattani irodalom repertoriuma. Bp. 1922. 25 p. - Daday Jenő: A magyar állattani irodalom ismertetése. 1. Bp. 1882. VII, 186 p. - 2. Bp. 1891. VII, 307 p.

Az első kötet az Állattani Közlemények 21. kötetének mellékleteként látott napvilágot, s a kezdetektől 1870-ig tekinti át az állattan hazai irodalmát. Az 1870-es évekről szól a Daday-féle első kötet, az 1880-as évekről pedig a második kötet. Ezen túlmenően Daday Jenő még egy fontos bibliográfiát adott közre „A magyar népszerű természettudományi irodalom 1878–80” címmel, amely az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos-természettudományi Szakosztálya 1879–81 között közreadott értesítőiben jelent meg. Ugyanebben a periodikában a hazai mennyiségtani és természettudományi irodalomról, tehát a reáliák magyarországi könyvészetéről, Szinnyi könyvészte (Magyarország természettudományi és matematikai könyvészte 1472–1875. Bp. 1879. VIII, 1008 has.) folytatásaként jelent meg kurrens összeállítás a lap 1879 és 1898 közötti évfolyamiban.

¹⁴ Kóssa Gyula: Magyar állatorvosi könyvészet 1472–1904. Bp. 1904. XII, 346 p.

¹⁵ Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliographiája. A Magyarországon és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek kimutatása. Bp. 1900. IX, 252 p.

Ennek folytatása a Magyar orvosi archivumban jelent meg, ugyancsak Győry gondozásában. Szintén fontos bibliográfiát közöl a „Magyarország orvosainak évkönyve és címtára”, amely 1891 és 1936 között jelent meg, s ebben megtalálható az 1899 és 1927 közötti kurrens könyvészet, amely tehát a klasszikus petriki munka egyik folytatása.

¹⁶ Havass Rezső: Magyar földrajzi könyvtár. Bp. 1893. XXVII, 532 p.

¹⁷ Gombocz Endre: A magyar növényteni irodalom bibliográfiája 1578–1900. Bp. 1939. 360 p. - Uő.: A magyar növényteni irodalom bibliográfiája 1901–1925. Bp. 1936. 440 p.

Ennek folytatása a Botanikai Közleményekben jelent meg.

¹⁸ Ezeket maga Gulyás összegezte „A bibliográfia kézikönyve” 1942-ben megjelent második kötetében, amelyből a jelen sorok szerzője készített bővített kiadást 1984-ben, s ahhoz Kozocsa Sándor írt egy Gulyás Pált, egyben a bibliográfusi szakját méltató előszót.

¹⁹ A Magyar Tud. Akadémia kiadásában megjelent munkák és folyóiratok betűrendes cím- és tartalomjegyzéke. 1830–1889. június hó végéig. Bp. 1890. 502 p.

Itt is meg kell jegyeznünk, hogy az Akadémiai Kiadó által 1978-ban közreadott „A Magyar Tudományos Akadémia kiadványai 1828–1950” című kiadvány összeállítói sem ezt a művet nem tanulmányozták át alaposan, sem Petrik bibliográfiáját, s ennek az lett a következménye, hogy az 1978-as bibliográfiában szinte nincs hibátlan címleírás. Szomorú, hogy a petriki mű megjelenése után 90 évvel egy ilyen jeles tudótestület munkatársai közül már senkinek sem jut eszébe, hogy egy fontos bibliográfiát annak közreadása előtt Petrik nagy műve segítségével lektoráljon, pontosítson.

Szabó Sándor

Retrospektív nemzeti bibliográfiák Petriktől napjainkig

A 19. század utolsó évtizedei kedvező feltételeket teremtettek nagylélegzetű bibliográfiai összegzések elkészítéséhez. A közérdeklődés ebben az időben hangsúlyozottan fordult a nemzeti múlt értékeinek megismerése felé. Ennek az igénynek a ki-elégítését nagyban segítette a nemzet szellemi értékeinek, az addig megjelnt nyomtatványtermésnek bibliográfiai számbavétele.

Emellett a kor uralkodó szellemi áramlata, a pozitívizmus is igényelte a nagy anyaggyűjtésre támaszkodó tényfeltáró tudományos összegzéseket, melyekhez az ekkor készült könyvészeti munkák nélkülözhetetlen forrásul szolgáltak.

Ugyanakkor már jelentős olvasóközönség is kialakult ezidőtájt hazánkban, s ezzel összhangban élénk könyvkiadói és könyvkereskedői tevékenység volt tapasztalható. Mindezek együttes hatására, valamint kiváló bibliográfusok áldozatkész munkájának köszönhetően ezekben az évtizedekben számos kiemelkedő, ma is nélkülözhetetlen könyvészeti munka készült el; ezek nemzeti bibliográfiai rendszerünknek máig meghatározó alkotásai, mint többek között Szabó Károly, Szinnyi József, Kiszlingstein Sándor, valamint Petrik Géza könyvészetei.

Nemzeti bibliográfiánk történetében 1920 korszakhatárt jelent, hiszen ezzel az évvel zárul azoknak a ciklusbibliográfiáknak a sorozata, melyek a Szabó Károly utáni több mint 200 év dokumentumtermését dolgozzák fel. Annak ellenére, hogy a korszak hat könyvészeti munkája közül kettőt, az 1876-1885 és az 1911-1920-as évek "termését" reprezentáló bibliográfiákat nem Petrik Géza, hanem Kiszlingstein Sándor, ill. Kozoca Sándor állította össze, e munkák többnyire szervesen illeszkednek egymáshoz, ezért a könyvészeti szakirodalom az 1712-1920 közötti időszak feldolgozásait Petrik Géza meghatározó szerepe miatt az ő nevéhez köti. s többnyire egyszerűen "Petrik-korszak"-ként szokta emlegetni.

Tehát akkor, amikor retrospektív nemzeti bibliográfiánk Petrik utáni alakulásáról szólunk, feladatunknak az 1920 utáni korszakra vonatkozó bibliográfiai kezdeményezések és vállalkozások bemutatását tekintjük.

Az első világháborút követő évek nem kedveztek a nagy retrospektív összeállítások elkészítésének, ezért a retrospektív nemzeti bibliográfiai munkálatok lendülete alábbhagyott, a lehetőségek többnyire csak a korábban elkezdett munkák befejezésére korlátozódtak.¹

A nemzeti bibliográfia problémái csak a 30-as években kezdték ismét foglalkoztatni a szakmai közvéleményt.

A nemzeti könyvészetek legkorábbi munkálatai köztudottan egyszemélyes vállalkozások voltak. A könyvtári és bibliográfiai munka fejlődésének köszönhetően a 20. században a nemzeti bibliográfiák gondozói világszerte egyre inkább a nemzeti könyvtárak lettek. Hazánkban az Országos Széchényi Könyvtár az 1930-as évek közepén, Fitz József főigazgatása idején, az ő kezdeményezésére és irányításával vállalta a bibliográfiai munka intézményes kereteinek megteremtését, valamint a nemzeti bibliográfiai rendszer megtervezését és munkálatainak gondozását.² Fitz József a kurrens nemzeti bibliográfia mellett ugyanolyan fontosnak tartotta a retrospektív nemzeti bibliográfia létét, s meggyőződése volt, hogy e két bibliográfiai vonulat egymásra épül, egymást kiegészíti. "Ha tehát biztosítani akarjuk hazai bibliográfiánk folytonosságát, akkor rendszeresen ki kell adnunk az évi könyvészetet, melynek alapján az esedékes ciklusbibliográfiát késedelem nélkül össze kell állítani ...", írta 1936-ban, a *Magyar Könyvészet*-hez készített előszóban.³

E koncepciónak megfelelően Fitz József bibliográfiai programjában az 1936-os tárgyévvel indított kurrens éves könyvészetek mellett nagy hangsúlyt kapott a retrospektív nemzeti bibliográfia ügye. Elképzelése szerint az elkészítendő könyvészeteknek Petrik *Bibliographia Hungariae* sorozatához kell illeszkedniük: "...legfontosabb az 1921-1935. évkör ciklusbibliográfiájának elkészítése lesz. A legfontosabb, mert súlyos restanciát kell vele pótolni s egyúttal a legnehezebb, mert anyaga összegyűjtésében csak az 1921-23. évi könyvtermelés elég hiányos összevont könyvészetére és az évi könyvészetek elszigetelt 1930. évfolyamára támaszkodhatik" – írta ugyancsak 1936-ban.⁴ Az 1921-1935. évi könyvészethez 5-5 éves ciklusok csatlakoztak volna. Az 1921-1935. évek címánya csak a gyűjtésig jutott el, s a tervezett ötéves kumulációnak már az első kötetéből sem lett semmi, a kurrens nemzeti bibliográfiát pótló magyar könyvészet 1936-ban megindított sorozata pedig az 1941. év anyagát tartalmazó kötettel megszakadt.

Tanulmányosak és megszívlelendők Fitz Józsefnek a bibliográfiai munka gondos megszervezésének fontosságáról vallott nézetei: "A folyamatos és nagyterjedelmű bibliográfiák szerkesztése és kiadása előfeltételeit gondos szervezéssel kell biztosítani. A könyvtárak rendszerint vonakodnak, hogy a szerkesztéssel és kiadással kapcsolatos teendőket hivatalos munkának tekintsék, mert a könyvtári folyómunkától vonnak el tapasztalt és jó munkaerőket az amúgy is kevés személyi létszámból, s miután a bibliográfiai kiadásának magas költségei csak igen kis mértékben térülnek meg és ezért a

folytatólagos kiadás lehetősége bizonytalanoknak látszik, attól félnek, hogy a hiábavaló munkával csökkentik szabályos teljesítőképességüket. A szervezésnek mindenekelőtt ezt a nehézséget kell legyőzni."⁵

A retrospektív nemzeti bibliográfia ügye ezt követően hosszú évekre ismét lekerült a napirendről.

Az 1950-es évek közepén az Országos Széchényi Könyvtár felismerte, hogy a nemzeti könyvtári feladatok sorában az egyik legfontosabb a retrospektív nemzeti bibliográfia ügyének gondozása. A munkálatok újraindításával, a soronkövetkező legfontosabb feladatok kijelölésével az 1960-ban megtartott Országos Bibliográfiai Munkaértekezlet is foglalkozott. Kóhalmi Béla itt elmondott referátumában a következőképpen fogalmazott: "... szemügyre véve a magyar nemzeti bibliográfia helyzetét, tragikus kép fogad. ... kurrens nemzeti könyvészetiünk ... az Országos Széchényi Könyvtárban 1946 óta jó kezekben van, még ma sokkal inkább az a helyzet, hogy nincs nemzeti bibliográfánk, mert ami 1920 utáni összefoglalás, az csak ciklusok töredéke."⁶

Az 1961 óta eltelt több mint három évtized alatt a retrospektív nemzeti bibliográfia területén számos jelentős alkotással lettünk gazdagabbak. Nem tekintjük feladatunknak, hogy ehelyütt e jól ismert könyvészeti munkák elemzésével, értékelésével foglalkozzunk, s ugyanígy nem vállalkozhatunk valamennyi bibliográfiai munka felsorolására sem. Elsősorban a tendenciák, a trendek, a rendszer felvázolását érezzük feladatunknak.

Az 1950-es, 60-as években elindult retrospektív nemzeti bibliográfiai munkálatoknak köszönhetően az elmúlt évtizedekben két kiemelkedő könyvészeti munka készült el, ill. jelent meg: *Magyar Könyvészet 1945-1960.* és *Magyar Könyvészet 1921-1944.*⁷ Ez utóbbi munka mutatóköteteinek közreadása még várat magára. E munkák megjelenésével teljessé vált a magyar könyvészet sorozata 1473-tól 1960-ig, ami azt is jelenti, hogy bár különböző gyűjtőkörű és színvonalú bibliográfiai munkákról van szó, de rendelkezésiinkre áll az elmúlt majdnem 500 év hazai szellemi életének számbavétele, katasztere. Ennek jelentősége tudomány- és művelődéstörténeti szempontból felbecsülhetetlen.

Az 1961 utáni időszak retrospektív nemzeti bibliográfiai munkálataiban, a 80-as években némi megtorpanás, elbizonytalanodás volt tapasztalható. Az eredeti elképzelések szerint az 1945-1960-as könyvészethez a továbbiakban újabb 10, ill. 15 éves ciklusbibliográfiák csatlakoztak volna. Nyilvánvalóan azonban a könyvtermés volumenének jelentős növekedéséből adódó nehézségek, valamint az új technikai megoldások, közreadási formák nyújtotta lehetőségek a könyvészetek megjelentetésének többszöri újragondolásához vezettek. Ebből következően az 1961-1975 közötti időszakra ma még csupán éves kumulációkkal rendelkezünk, mely időszak könyvészeti feldolgozását előbb-utóbb pótolni kell. Ugyanakkor komoly fejlesztőmunka eredményeképpen az elmúlt években megjelent a Magyar Nemzeti Bibliográfia Könyvek Adatbázisa CD-ROM lemezen, mely az 1976-1991 között Magyarországon kiadott és kötelespéldányként beszolgáltatott könyvek bibliográfiai adatait, valamint a gyűjteményes kötetek

analitikus tételeit tartalmazza. A nemzeti bibliográfia ilyen formában való közreadása feltehetően korszakhatárt jelent majd a hazai nemzeti bibliográfiai tevékenységben.

Retrospektív nemzeti bibliográfiánk helyzetének áttekintésekor röviden szólnunk kell azok gyűjtőköri problémáiról.

A nemzeti bibliográfia gyűjtőkörének meghatározásánál az egyik legvitatottabb kérdés a patriotika fogalmának értelmezése. Ennek megítélése külföldön is eltérő, s múltunk jeles bibliográfusainak az álláspontja is különböző volt e kérdésben. Így például Szabó Károly RMK-jában területi, nyelvi és személyi, Petrik Géza pedig az 1712-1860-as könyvészetében területi, nyelvi és tartalmi szempontokat érvényesített.

Tény, hogy a hazai bibliográfusok többsége munkájában igyekezett a hungarika fogalmát a lehető legtágabban értelmezni és alkalmazni, ennek azonban anyagi és időbeli korlátok határt szabtak.

Szentmihályi János egy 1958-ban írt tanulmányában e kérdésről a következőképpen vélekedett: "Ha tehát retrospektív nemzeti bibliográfiánk hézagainak pótlásáról beszélünk, úgy nemcsak arra kell gondolnunk, hogy az egyes időszakokra vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre nemzeti bibliográfia, hanem arra is, hogy retrospektív nemzeti bibliográfiánk anyagát, ha az szükséges, a külföldön megjelent magyar nyelvű művek leírásával is pótoljuk. ... A külföldi magyar nyelvű irodalom bibliográfiai feltárása olyan feladat, melyet helyettünk más nem végezhet."⁸ Szentmihályi dolgozatának további részében kifejti, hogy a területi és nyelvi hungarikumok mellett a nemzeti bibliográfiai rendszerbe tartozónak kell tekinteni a magyar szerzők műveinek idegen nyelvű fordításait, valamint idegen nyelven írt műveit, továbbá a Magyarországra vonatkozó külföldi nyomtatványokat is. Az e kategóriákba tartozó dokumentumok regisztrálásának szükségessége mindkét, az 1920 utáni korszakra vonatkozó könyvészet megtervezésekor felmerült,⁹ azonban már a munkák elkezdése előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a külföldi anyaggyűjtés nehézségei, a munka nagy időigénye miatt e komplex feladatot csak több lépésben, több vállalkozás keretében, fokozatosan lehet realizálni. Most, hogy a területi hungarikumok retrospektív köteteinek a munkálatai végetérnek, a közeli, vagy távolabbi jövő feladatai közé tartozik, hogy a további hungarikakategóriáknak, ezen belül is elsősorban a nyelvi hungarikumoknak a könyvészeti feldolgozása elkészüljön. E bibliográfiák elkészítése nagy és fáradtságos gyűjtőmunkát igényel, hiszen a rendelkezésre álló kisebb időhatárokat felölelő összeállítások, mint pl. a *Külföldi magyar nyelvű könyvek 1961-1970.* vagy a *Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára 1945-1970* című kötetek csak kiindulásul szolgálhatnak, hiszen ők maguk is eleve kiegészítésre szorulnak, s távol állnak attól, hogy összefüggő bibliográfiai sort alkossanak.

Még kedvezőtlenebb a helyzet a személyi hungarikumok számbavételénél. E munkához jó forrást, kiindulópontot jelenthet az OSZK-ban kiépítés alatt lévő biográfiai adattár. Legtávolabbnak a magyar vonatkozású nyomtatványok könyvészeti regisztrálása tűnik.

A retrospektív nemzeti könyvészet gyűjtőkörének másik sarkalatos kérdése a regisztrálandó dokumentumtípusok körének meghatározása. Elfogadott álláspont, hogy

a retrospektív feltárásnak a könyvek mellett elsősorban az időszaki kiadványokra, a nyomtatott zeneművekre és a térképekre kell kiterjednie. Az anyag nagy mennyisége miatt, valamint a jobb áttekinthetőség, használhatóság érdekében külföldön is bevált gyakorlat, hogy az egyes dokumentumtípusokat, hasonlóan a kurrens füzetekhez, önálló könyvészeti, önálló kötetekben adják közre.

Az 1920 utáni retrospektív könyvészetiünk a periodikák, térképek és zeneművek feldolgozásában nagyon hézagos. A térképek és zeneművek visszatekintő regisztrálása mindössze az 1945-60 közötti időszakra történt meg.¹⁰ Nagyon hiányzik az összefüggő retrospektív sajtóbibliográfia is, hiszen mindezideig csupán egy összefoglaló munkával rendelkezünk, mégpedig az 1945-1954 közötti évekre.¹¹ Hiánypótló az 1976-ban indult kurrens éves sajtóbibliográfia, ill. annak kumulált indexei. Biztató hír, hogy lényegében elkészült és szerkesztés alatt van az 1921-1944-es korszak sajtóbibliográfiája.

Reménykeltő továbbá, hogy az OSZK hosszabbtávú tervei között több retrospektív könyvészeti munka elkészítése szerepel, mint pl. az 1921-1944 közötti periódus tankönyvbibliográfiája és a korszak hungarikumainak feldolgozása.

A retrospektív nemzeti bibliográfia helyzetének bemutatásakor, a hiányok és a megoldásra váró feladatok felsorakoztatásakor fel kell tenni a kérdést, hogy 1995-ben, a bibliográfiai adatbázisok korában van-e létjogosultsága a hagyományos nemzeti könyvészeti munkáértékelten 1990-ben, éppen a retrospektív nemzeti bibliográfiáról szóló referátumában elhangzott gondolatát: "A számítógép a jövő bibliográfiája számára új utat jelent, de mai adottságaink és az eddig elvégzett munkák arra köteleznek, hogy a retrospektív magyar könyvészet összefüggő rendszerét, ha hagyományosan készülő kötetekben is, de 'fehér foltok' nélkül hagyjuk az utókorra."¹²

Országos Széchényi Könyvtár

Jegyzetek

¹ Magyar Könyvészet. 1901-1910. Szerk. Petrik Géza és Barcza Imre. 1-2. Bp. 1917-1928. - Magyar Könyvészet. 1911-1920. Sajtó alá rend. Kozocsa Sándor. 1-2. Bp. 1939-1942.

² Fitz József: Előszó. In: Magyar Könyvészet 1936. Bp. 1939. p. [III]-XIX.

³ Fitz (2. jegyz.) p. IV.

⁴ Fitz (2. jegyz.) p. VI.

⁵ Fitz (2. jegyz.) p. VI.

⁶ Kóhalmi Béla: Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473-1920. In: Magyar Könyvszemle, 1962. p. 1-2. (A Gödöllői Orsz. Bibliográfiai munkaértékelés beszámolója.)

⁷ Magyar Könyvészet 1945-1960. 1-5. Bp. 1964-1968.

⁸ Szentmihályi János: A hungarica-bibliográfia néhány problémája. *In:* Magyar Könyvszemle, 1958. p. 113.

⁹ Ferenczy Endréné: Az általános nemzeti retrospektív bibliográfia. *In:* Könyvtári Figyelő, 1990. p. 453-464. (A II. Orsz. Bibliográfiai Értekezleten elhangzott előadás.)

¹⁰ Magyar Könyvészet 1945-1960. A Magyarországon nyomtatott zeneművek szakosított jegyzéke. Bp. 1969. - Magyar Könyvészet 1945-1960. A Magyarországon nyomtatott térképek szakosított jegyzéke. Bp. 1969.

¹¹ Dezsényi Béla - Falvy Zoltán - Fejér Judit: A magyar sajtó bibliográfiája. 1945-1954. Bp. 1956.

¹² Ferenczy (9. jegyz.) p. 462.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A kurrens magyar nemzeti bibliográfiai rendszer mai problémái

Mindenekelőtt köszönöm az emlékülés szervezőinek, hogy Petrik Gézára, a magyar nemzeti bibliográfia történetének egyik kiemelkedő és áldozatos munkására való tisztelgő emlékezés alkalmával lehetőséget kaptam a kurrens magyar nemzeti bibliográfiai rendszer mai problémáinak felvázolására. Erre utoljára 1990-ben volt alkalmam Debrecenben, a II. Országos Bibliográfiai Értekezleten. A mai emlékülés nem az a fórum, amelyen a kérdéskört a maga teljességében módunk lenne áttekinteni, de mégis lehetőséget ad arra, hogy sort kerítsünk a Debrecenben e témában elhangzott, megoldásra váró problémák újbóli felidézésére, illetve arra, hogy beszámoljunk az akkor ajánlásokként körvonalazott tervek, cselekvési programok megvalósulásának mai állásáról.

"Nincs új a nap alatt", mondhatjuk az örök igazságot, miután meghallgattuk Kégli Ferenc kiváló és alapos tanulmányát Petrik Géza nemzeti bibliográfiai munkásságáról és azokról a nehézségekről, melyekkel nap mint nap meg kellett küzdenie ahhoz, hogy kitűzött céljait elérje. Soroljuk csak fel, melyek voltak az akkori gondok, és nézzük meg, hogy azok közül melyek élnek mindmáig. Idézzünk Kégli Ferenc tanulmányából néhány mondatot, melyek nyomán olyan kulcsszavakra, kulcsmondatokra lelünk, amelyek a mai problémák gyökereihez is elvezetnek:¹

"Teljes öntudatával bírok annak, hogy munkám egészen teljes nem lehet; [...] legkevésbé pedig oly körülmények között, midőn a legnagyobb hazai könyvtárban: a nemzeti múzeumban se létezik minden magyar nyomtatvány, holott oda minden nyomda tartoznék egy köteles példányt átszolgáltatni." Az első kulcsszó a "kötelespéldány".

"Életművének kiemelkedő produktuma a Magyarország bibliographiája 1712-1860 című négykötetes munka ... A bibliográfia gyűjtőköre a Magyarországon bármilyen nyelven, a külföldön magyar nyelven, illetve a külföldön bármilyen nyelven megjelent, de hazai vonatkozással bíró nyomtatványokra terjed ki. ... A könyveken kívül a

zeneművek és a térképek is a gyűjtőkörbe tartoznak, s mivel a gyűjteményes munkákat, a jelentősebb folyóiratokat, az évkönyveket és az iskolai értesítőket ezúttal is analitikusan tárja föl, ezért a nemzeti bibliográfia fogalmköre, továbbá a gyűjtőkörbe tartozó dokumentumtípusok szempontjából ismét előzmények nélküli, egyedülálló bibliográfiai alkotás." A kulcsszó ez esetben a "gyűjtőkör".

Petrik Géza leírta: "célom csak az volt, hogy, ha már egyszer elkészítettem, vegyék is hasznát kartársaim. Mindamellettt hiszem, hogy hiányai dacára nemcsak a magyar könyvkereskedelemnek nyújtottam használható kézikönyvet, de szaktudósok- és könyvtáraknak is jó szolgálatot teend ...". Kulcsszóként itt a "szolgálatot", vagy ahogyan ma mondjuk "szolgáltatást" emelhetjük ki.

További idézetek nélkül sorolom fel az akkori és maig élő problémákat: a nemzeti bibliográfia készítése és megjelentetése nem volt és ma sem nyereséges vállalkozás. A teljességre törekvésnek nem az emberi akarat és szakmai hozzáértés hiánya szabott mindig gátat, hanem az "anyagi fedezet szükségése". Petrik Géza életének egyetlen szakaszában, a tanácskormány idején deklarálták, hogy a könyvészet kiadása állami feladat. Jó okunk van rá, hogy a kulcsszavak közé felvegyük az "állami feladatot" is.

A debreceni bibliográfiai értekezlet ajánlásai² egybecsengtek e kulcsszavakkal és kulcsmondatokkal, amikor azt fogalmazták meg, hogy:

- "gondoskodni kell a bibliográfiai regisztrálás alapját képező, minden dokumentumtípusra kiterjedő kötelezpéldány-szolgáltatás hiánytalanságáról, a jogi és közgazdasági szabályozás korszerűsítésével",

- "megoldandó az eddig bibliográfiai nyilvántartásban nem szereplő, de a kutatás számára fontos dokumentumtípusok országos regisztrációja",

- "a nemzeti irodalomra vonatkozó információszolgáltatás fejlesztése érdekében az illetékes kormányzati és önkormányzati szervek gondoskodjanak a feladatokkal felruházott intézmények pénzügyi fedezetének biztosításáról, valamint az újonnan indított, illetve új technológiára áttérő vállalkozások indulásához a külön anyagi, beruházási támogatásról."

Vizsgáljuk meg már most e kulcsszavak és kulcsmondatok köré csoportosítva a kurrens Magyar Nemzeti Bibliográfia jelenlegi problémáit.

Első a *kötelezpéldány*. Hatályban van még ugyan a kötelezpéldányok beszerzését előíró minisztertanácsi rendelet,³ de betartását a rendszerváltozást követően teljesen magánkézbe került könyvkiadás jó része nem érzi magára nézve kötelezőnek, sőt, sérelmesnek tartja. A beszerzési fegyelem oly mértékben fellazult, hogy a kurrens nemzeti bibliográfiai számbavétel szempontjából teljességről beszélni bármely dokumentumtípus esetében is illúzió. Ha csak a hagyományos, nyomtatásban megjelent könyveket nézzük, tudomásul kell vennünk, hogy az elmúlt 2-3 évben nem küldtek kötelezpéldányt évenként körülbelül 400-500 könyvből. A nemzeti könyvtár Kötelezpéldány Szolgálat reklamája ezeket az előállító nyomdáknál, de sok esetben eredménytelenül. Szolgáljanak illusztrációként azok az adatok, amelyeket a Művelődési és Közoktatási Minisztérium rendelkezésére bocsátottunk, miszerint 1994. január 1-je és szeptember 30-ig

tember 30-a között 450 hiányzó könyv beküldését reklamáltuk, ebből akkor mindössze 63 volt eredményes. 1993-ban az ismert címek közül a be nem küldött könyvek száma 190 volt. Hány lehet az, amelyről nem is volt tudomásunk? Csak találgatni tudunk.

1994-95-ben sokat segített az a szerződésen alapuló együttműködés, amely a Könyvtárellátó Közhasznú Társaság, közismert nevén KELLO és az OSZK között jött létre. Ennek értelmében a KELLO minden, saját terjesztésében megjelent könyvből példányt küld az MNB Könyvek Szerkesztősége, és az Új Könyvek Szerkesztősége számára. Egyrészt, hogy azokról az Új Könyveken, a könyvtárak állománygyarapítási tanácsadóján keresztül a könyvtárak a lehető leggyorsabban férjenek hozzá a beszerzési döntéseik meghozatalához szükséges információhoz, másrészt, hogy hiteles bibliográfiai tételek juthassanak el a KELLO megrendelőihez a központi katalóguscédula szolgáltatáson keresztül. Az MNB Szerkesztősége a DOBIS/LIBIS integrált könyvtári rendszer gyarapítási alrendszerében úgynevezett rendelési tételeket készít. A Gyarapítási osztály azután automatikusan felszólítást irat ki a kötelezpéldányként be nem érkezett könyvekről. Ez a reklamáció alapja a már ismert, de be nem küldött kiadványok esetében. Mindezek ellenére, az előállítók az esetek többségében nem hajlandók a beszolgáltatásra. Az OSZK gyarapításra fordítható kerete mind nominális, mind reálértékben évről évre csökken. Semmiképpen sem elegendő arra, hogy mindazokat a sajtótermékeket két példányban megvásárolja, amelyeket nem szolgáltatnak be a kiadók. Fogalmunk sincs arról, mennyi lehet azon könyvek, időszak kiadványok, térképek, kották, lemezek, kazetták, kompakt diszkek, plakátok, aprónyomtatványok és más sajtótermékek száma, amelyeket a KELLO sem terjeszt és kötelezpéldányként sem érkeznek be.

Az OSZK Kötelezpéldány Szolgálat, valamint a Magyar ISBN és ISSN Iroda ma több mint 1700 könyvkiadót, mintegy 3000 időszak kiadvány kiadót, 60-nál több hanglemez- és video kiadót tart nyilván. Az előállító helyek száma és holléte nyomonkövethetetlen. Szaporodnak azon kiadók, amelyek hajlékony mágneslemezen, kompakt lemezen jelentetnek meg könyveket, időszak kiadványokat, adatbázisokat, hangzó anyagokat, multimédiákat. Néhányuk hajlandó köteles- vagy ajándék példányként megküldeni ezeket a nemzeti könyvtárnak, mások nem. Nemzeti bibliográfiai regisztrációjuk tisztázatlan, megoldatlan. Röviden és tömören, a kötelezpéldányok szolgáltatásáról és a nem hagyományos hordozókon, azaz nem nyomtatásban megjelenő kiadványok nemzeti bibliográfiai regisztrációjáról gyors intézkedéseket tartunk szükségesnek, ellenkező esetben az új magyar demokrácia kulturális emlékezetében olyan hiányok keletkeznek, amelyek gyakorlatilag pótolhatatlanok mind az állampolgárok információellátását, mind a kutatás rendelkezésére álló információk teljességét, hitelességét tekintve.

Bár a XIX. század közepétől 1951-ig *törvények* (az 1840. évi VI., az 1848. évi XVIII., az 1897. évi XXXV. törvényerejű rendeletek, az 1897. évi XLI., az 1922. évi XX. és az 1929. évi XI. törvények) szabályozták a kötelezpéldányok beszolgáltatását, jelenleg csak egy ma még hatályos *minisztertanácsi rendelet* írja elő azt. Sajnálatos, de úgy tűnik, hiábavaló az az évek óta folyó harc, melyet a kulturális kormányzattal együtt

folytatunk egy új törvényi szabályozásért. Sajnos nem remélhetjük, hogy újból törvény születik.

Az Igazságügyi Minisztérium úgy véli, nincs szükség törvényre ez ügyben, elégséges egy kormányrendelet vagy egy miniszteri rendelet, amely majd megoldja a nemzeti emlékezet megőrzésének gondját. Kár, hogy a magyar Igazságügyi Minisztérium és a mai pénzügyi kormányzat nem ismeri azokat a nyugat-európai, illetve európai közösségi törekvéseket, amelyek arra irányulnak, hogy minden nemzet köteles gyűjteni és megőrizni saját, nyilvános közlésre szánt szellemi termékeit. Giuseppe Vitiello, az Európai Közösség szakértője 1993-ban készített áttekintést az Európai Közösséghez tartozó államok kötelezpéldány törvényeiről,⁴ melyből világosan kiderül, hogy a legkorábbi törvények a cenzura érdekében, a továbbiak és a ma hatályban lévők viszont már azon célból születtek, hogy teljességgel lehessen regisztrálni az egyes nemzetek impresszumát, tudomásul véve azt, hogy megőrzésükre és szolgáltatásukra sehol sem képes egyetlen intézmény, egyetlen nemzeti könyvtár sem. Munkamegosztásra és új technikákra van tehát szükség.

A magyar impresszumot tekintve ilyen munkamegosztásnak tekinthető, hogy a szabványokat a Magyar Szabványügyi Hivatal, illetve az éppen megalakuló Magyar Szabványügyi Testület köteles őrizni és számbavenni, a szabadalmi dokumentumokat pedig a Találmányi Hivatal. Az alsó és középfokú oktatási anyagokat az OPKM gyűjti, őrzi és regisztrálja. A közép- és felsőfokú tankönyv/jegyzet anyag megtalálható az OSZK állományában, ha nem is teljességgel, és feldolgozásukra is sor kerül, ma már a DOBIS/LIBIS rendszerben. Bibliográfiában való megjelentetésük azonban megoldatlan. A hatályos magyar kötelezpéldány rendelet és módosításai nem gondoskodnak az új médiumok szolgáltatásáról, mint amilyenek az elektronikus hordozón megjelenő szöveges, illetve együttesen szöveg-kép-hang-mozgóképek (ún. multimédia) dokumentumok. Biztató a Nemzeti Információs Infrastruktúra Program támogatásával épülő Magyar Elektronikus Könyvtár, amely a csak számítógépes hálózat útján terjesztett kiadványok számbavételét tűzte ki céljául. Szeretném hangsúlyozni, hogy mind a nemzeti könyvtár, mind a kötelezpéldányok szolgáltatásából részesülő többi könyvtár véleménye szerint újból *törvény* szinten kellene szabályozni a kötelezpéldányok beszerzését. Ha a jelenlegi parlament támogatását nem is sikerül ehhez megszerezni, bízunk abban, hogy egy későbbi időben mégis sor kerül rá. Addig is a magunk eszközeivel – amelyek rendkívül korlátozottak – mindent megteszünk a példányok beszerzéséért.

Gyűjtőkori kérdésekben nem sikerült előbbre jutnunk 1990 óta. Az MNB Könyvek Bibliográfiájának gyűjtőköre nem változott az elmúlt 18 évben, ugyanakkor mind a könyv-, mind a lap- és folyóiratkiadás területén jelentős változások következtek be. Számos új kiadó nincs birtokában a kiadáshoz szükséges alapvető ismereteknek, így tipológiailag minősíthetetlen kiadványokat tartunk kezünkben nap mint nap. Hiányoznak vagy ellentmondóak az azonosításhoz szükséges alapvető adatok. Sok esetben nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy időszaki kiadványt, többkötetes könyvet vagy sorozatot szándékozott-e megjelentetni a kiadó. Nemzetközi kiadványazonosító számokkal, ISBN-nel és/vagy ISSN-nel való ellátásuk rendkívül problematikus. Kérdés, melyik

bibliográfiában jelenjenek meg ezen kiadványok leírásai? S akkor még nem említettük az új típusú kiadványokat. Az OSZK 1995. augusztus 31-ei Főigazgatói Kollégiumán döntés született arról, hogy részletes javaslatot kell előterjeszteniük a felelős fősztályoknak a nem hagyományos hordozón megjelenő, illetve nem hagyományos úton terjesztett dokumentumok gyűjtőköri kérdéseiről, kezeléséről és bibliográfiai feldolgozásáról ez év november végére.

A bibliográfiai *szolgálat*, illetve *szolgáltatások* terén sok nehézséggel küzdünk, ugyanakkor jelentős eredményeket és további fejlesztésekre való törekvéseket is fel tudunk mutatni. A DOBIS/LIBIS integrált könyvtári szoftver bevezetését követően, 1992 első felében nem tudtuk megjelentetni az *MNB Könyvek Bibliográfiája* füzetait az 1991-ig megszokott szerkezetben, tartalommal és formában, minthogy e szoftverhez nem tartozott nemzeti bibliográfia megjelentetésére alkalmas formátumprogram. Az OSZK fejlesztői azóta elkészítettek egy automatikus tételeszerkesztést és megjelenítést támogató programot, amely a bibliográfiai füzetek számára kijelölt rekordokból teljes, szabványos katalógustételek kinyomtatását teszi lehetővé, egyelőre betűrendes elrendezésben. A füzetek még mindig nem tartalmazzák az analitikus tételeket, a sorozatok főtételcseit, a szükséges utalókat, valamint az indexeket. További fejlesztésre van tehát szükség a szakrendi elrendezés megoldásához, az egyes füzetek indexeinek és lehetőleg a füzetek éves indexkötetének előállításához. Becsléseink szerint mindezekhez legalább fél évnyi fejlesztői munka szükséges.

Az MNB füzetek éves kumulációja, a *Magyar Könyvészet*, 1991-es tárgyévvel jelent meg utoljára nyomtatásban, három kötetben. Feltehető, hogy az 1992-től feldolgozott anyagról már nem lesz mód nyomtatott könyvészetek kiadására, olymértékben drágultak az előállítási költségek. Mindezek nem tűnnek szívdertítőnek, de szegyenkezésre sincs okunk, hiszen 1994-ben az OMFB támogatásával sikerült megjelentetni az 1976-tól 1991-ig külső számítógépen feldolgozott teljes nemzeti bibliográfiai anyagot CD-ROM-on. Ez nem csak azt jelenti, hogy a 102.961 dokumentum és a hozzájuk kapcsolódó mintegy 200.000 részdokumentum adatai online kereshetők és jeleníthetők meg különböző formátumokban a képernyőn, hanem azt is, hogy a rekordok konvertáló programok segítségével automatikusan letölthetők a felhasználó könyvtárak adatbázisaiba. Köszönhető ez annak, hogy elkészült a magyar MARC formátum, a HUNMARC, a bibliográfiai rekordok adatcsere formátuma és a CD-ROM-on lévő anyag ebben, a nemzetközi szolgáltatásoknak megfelelő, adatcserére alkalmas formátumban került kiadásra. A CD-ROM-mal együtt jelent meg a részletes, 77 oldalas felhasználói kézikönyv, valamint sor került a HUNMARC formátum leírásának első kiadására is. Mindkettő angol nyelvű verziója 1995-ben készült el, így a külföldi terjesztésnek sincs akadálya. A CD-ROM párbeszéd-nyelve a felhasználó választásától függően ugyancsak magyar vagy angol. Terveink szerint a jövő évben kerül sor a következő, az 1992-1995-ös időszak bibliográfiai anyagával felújított CD-ROM kiadásra, amely nem csak a könyvekről, sorozatokról és a gyűjteményes kötetekben megjelent részdokumentumokról készült tételeket tartalmazza majd, hanem az IKB – Magyar Periodika Adatbázisban feldolgozott időszaki kiadványok adatait is. A 15 év anyagát felölelő adatbá-

ziséből egy COM, azaz számítógéppel előállított mikrofilmlap kiadású kumulált könyvészet is elkészült, s rövidesen kapható lesz.

Visszatérve a bibliográfiai feldolgozásban bekövetkezett korszakváltáshoz, 1992 áprilisában került sor az online feldolgozás megkezdésére. Ez azt jelentette, hogy minden könyv adatai, amelyeket a DOBIS/LIBIS rendszerbe bevittünk, azonnal kereshetővé váltak az online olvasói katalógusban. Azóta nem csak az OSZK olvasói, hanem minden hazai és külföldi felhasználó, aki vonalon csatlakozni tud az OSZK NEKTÁR rendszeréhez, online kereshet az adatbázisban.

Igaz, hogy a régi, az SZKI-ban tárolt és feldolgozott MNB adatbázisból világszínvonalú bibliográfiai füzeteket lehetett fényszedő segítségével előállítani, akkor azonban egyáltalán nem volt mód az online feldolgozásra, az adatok online elérésére, keresésére. Ma már ez nem jelent problémát. Minden felhasználó, aki az OSZK online olvasói katalógusában, OPAC-jában keres, megtalálja a számára releváns tételeket, az analitikus leírásokat és a sorozati főlapokat is beleértve. Bár az online rendszerre való felkészülés majd fél éves kiesést jelentett a feldolgozásban, azóta sikerült az átfutási időt jelentősen csökkenteni, amihez a KELLO által megkövetelt szigorú határidő is hozzájárult. Ez év végére elérjük a naprakészséget, amire utoljára 1991 novemberében volt módunk.

Évek óta jelentkező igény a számítógépes rendszereket bevezető és használó hazai könyvtárak részéről a nemzeti bibliográfiai rekordok átvétele. Az elmúlt néhány hónapban több külső cég kereste meg az OSZK-t azzal a kéréssel, hogy a DOBIS/LIBIS-ben feldolgozott könyvek rekordjait mágneses hordozón kaphassa, vehesse meg, s az adatokra alapozva különböző szolgáltatásokat nyújtson. A fenti igények kielégítésére az OSZK pályázatot nyújtott be az OMFB-hez, "A Magyar Nemzeti Bibliográfia szolgáltatás-rendszerének korszerűsítése, a nyomtatott szolgáltatások felváltása elektronikus hordozókkal" címen. Minthogy nincs sok remény a kért támogatás elnyerésére, a pályázat elbírálásának kimenetelétől függetlenül is szükségesnek láttuk áttekinteni és megtervezni az MNB tételek szolgáltatását. Meg fogjuk oldani az 1992-95 között feldolgozott könyvek rekordjainak kihozatalát a DOBIS/LIBIS-ből és konvertálásukat HUNMARC formátumra. A mintegy 25.000 rekordot mágnesszalagon vagy sűrített formában floppy lemezekre lehet megrendelni az OSZK-tól. A továbbszolgáltatásra vonatkozó feltételeket a megrendelővel kötött egyedi szerződésekben kívánjuk szabályozni.

1996 januárjától indítjuk el az *MNB Könyvek Bibliográfiája* füzeteinek floppy kiadását. A füzetekkel egyidőben, azonos tartalommal adjuk közre a floppy változatot. A bibliográfiai tételek, évente kb. 8000-8500 rekord a floppy lemezekre is HUNMARC adatcsere formátumban, az ISO 2709-es nemzetközi szabványnak megfelelő MSZ 193. sz. magyar szabvány szerinti rekordszerkezetben szerepelnek. A megrendelők négyféle karakterkészlet és kétféle floppy méret között választhatnak. A floppyról a felhasználó saját adatbázisába konvertálhatja a számára szükséges tételeket, így megtakarítja a katalógizálással és adatrögzítéssel járó munkát, csupán saját könyvtárspecifikus adataival, mint amilyenek a raktári jelzet, példány adatok, tárgyszavak, kell ellátnia a rekor-

dokat. A HUNMARC leírás segítségével a konverziós program elkészítésére vagy elkészíttetésére csak egyszer van szükség. Megvalósulhat tehát a régi álm: egyszeri feldolgozás, széleskörű felhasználás. A floppy kiadáshoz szükséges fejlesztési és üzemeltetési költségeket az előfizetésekből tudja csak fedezni a nemzeti könyvtár, minthogy szűkös költségvetési keretéből mindezekre nincs módja költeni.

A kurrens magyar nemzeti bibliográfiai rendszer részét képező további adatbázisok, az IKB – Magyar Periodika Adatbázis, az *MNB Időszaki Kiadványok Repertóriumának* előállítását támogató Index adatbázis és szövegfájl, valamint a két hungarika adatbázis, HUN Hungarika Információs Adatbázis és HUNG Hungarika Névkataszter építése és továbbfejlesztése folyamatosan történt az elmúlt években. Mind a Sajtóbibliográfia, mind a Sajtórepertórium Szerkesztőségének komoly gondot jelent a kiadványok számának lihetetlen növekedése, a rendkívül gyakori adatváltozások regisztrálása. Megoldódott ugyan adatbázisaik hálózati építése és üzemeltetése, de a feladatok kapacitás nem nőtt az elmúlt 10 évben, így a naprakészség nehezen érhető el. Az IKB adatbáziskezelő rendszerét több magyar könyvtár használja saját adatbázisának építésére, a rekordokat floppy lemezen a Sajtóbibliográfia Szerkesztősége évek óta folyamatosan szolgáltatja. 1991-től havonta jelenik meg az *MNB Könyvek Bibliográfiája* füzetekinek függelékeként a *Magyar Nemzeti Bibliográfia. Új Periodikumok*, amely évenként kb. 1000 új és címváltozott kiadvány adatait tartalmazza. 1994-ben jelent meg nyomtatásban a *Magyar Nemzeti Bibliográfia Időszaki Kiadványok Bibliográfiájának* 1989-1990-es kötete 4855 tétellel, testületi, földrajzi és ISSN mutatóval, 498 oldalon. A következő, 1991-1992-es kötet előkészület alatt áll, de megjelentetésére csak akkor kerülhet sor, ha előzetes előfizetésekből összegyűlik a sokszorosításhoz szükséges pénz. (1995. végén az OSZK vezetősége úgy döntött, hogy az éves/kétéves köteteket egyelőre nem jelenteti meg. A szerk. megjegyzi.) Az IKB online adatbázisa az OSZK hálózaton keresztül mind belső, mind külső felhasználók számára elérhető. A fejlesztést az Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program pályázati támogatása tette lehetővé.

Anyagi gondokkal küzd a Sajtórepertórium Szerkesztősége is. Soha nem tartozott munkakörébe az éves indexek kéziratának szerkesztése, ezt mindig megbízásos munka keretében kellett megoldania. Minthogy a pénzforrás elapadt, egyelőre nincs remény az indexek megjelentetésére. Számítógépes fejlesztéssel azonban megoldható az indexekben való online keresés az OSZK hálózaton keresztül, és az indextételekhez kapcsolhatóak a részdokumentumok bibliográfiai tételei. Mindez nem vígasz az előfizetők számára, de az OSZK olvasói legalább keresni tudnak majd az adatbázisban. Valószínű, hogy ezen a területen is igény mutatkozna egy floppy verzió megjelentetésére, amely mindenképpen olcsóbb terjesztési forma a nyomtatott kiadványnál.

A hungarika adatbázisok folyamatos építése és számítógépes rendszereik fejlesztése külső feldolgozó és fejlesztő munkatársak foglalkoztatásával volt csak lehetséges, kutatási és pályázati támogatásokkal. E támogatások sajnos elapadni látszanak, így a munka lassulására, a tervezett bibliográfiák megjelentetésének elhúzódására lehet számítani. Pedig ennek a rendszernek megyei szintű terjesztése és alkalmazása a hely-

ismereti bibliográfiai és biográfiai munkálatokban komoly szakmai perspektívákat rejt magában. Saját erőből most arra vállalkozhatunk csak, hogy ezeket az adatbázisokat is bekapcsoljuk az OSZK hálózatába.

Visszatérve a bevezetőben említett kulcsszavakra és kulcsmondatokra, a "szüksős pénzügyi fedezetre" és az "állami feladatvállalásra" szeretnék kitérni. Szembe kell néznünk azzal, hogy soha, sem Petrik Géza idején, sem azóta nem volt, nem lehetett kifizetődő vállalkozás a nemzeti bibliográfiák közreadása. Ma már azonban nem lehet kérdés, hogy minden nemzet számára kötelező saját impresszumának a lehető legteljesebb körű bibliográfiai regisztrálása, s hogy ennek finanszírozása állami feladat. Így történik ez – egy-két kivételtől eltekintve – világszerte. Sőt, ma már a fejlett számítógépes és adatátviteli technika nem szab gátat az adatbázisokban feldolgozott nemzeti bibliográfiák hálózaton történő elérésének, közös CD-ROM bibliográfiai projektek kidolgozásának.⁵ Különböző nemzetközi könyvtári és bibliográfiai szervezetek, mint az IFLA, a LIBER, a CDNL (Conference of Directors of National Libraries) az Európai Közösség könyvtári programja (Commission of the European Communities. Libraries Programme, Directorate General XIII. Telecommunications, Information Market and Exploration of Research) között első helyen szerepel a nemzeti bibliográfiai munkálatok kiszélesítése és mind teljesebbé tétele, a besorolási adatállományok létrehozása, az adatok elérhetőségének és cseréjének megvalósítása.⁶

Ha a kulturális kormányzat mindezeket figyelmen kívül hagyja és veszélybe sodorja e nemzeti könyvtári alapfeladatok ellátását, aligha leszünk részesei az oly sokat hangoztatott felzárkózásnak vagy csatlakozásnak Európához. Ezt ugyanis szólamokkal nem, csak komoly szellemi és technikai beruházások révén lehet megvalósítani. Ezért is tartjuk rendkívül fontosnak nem csak a kötelespéldányok beszolgáltatásának törvényi szintű szabályozását, hanem egy új könyvtári törvény elfogadtatását is. Ezen új könyvtári törvénynek meg kell erősítenie a nemzeti könyvtárat alapfeladataiban és a kormánynak garanciát kell nyújtania fenntartásukra.

Jegyzetek

¹ Az idézetek Kégli Ferenc jelen kötetben megjelent tanulmányának 16., 17. és 18. lapjáról valók.

² A II. Országos Bibliográfiai Értekezlet ajánlásai. Debrecen, 1990. augusztus 21-23. *In:* Könyvtári Figyelő, 1990. p. 406-408.

³ A sajtótermékek köteles- és tiszteletpéldányairól szóló 17/1986. (VIII. 20.sz.) MM rendelet, a 26/1989. (IX. 1.) MM rendelet, valamint a 7/1991.(VII.25.) MKM rendelet.

⁴ Vitiello, Giuseppe: Legal deposit throughout the European Community. Results of an enquiry. *In:* Alexandria, 1993, 6. 1. p. 41-51.

⁵ Bourne, Ross: National bibliographies - do they have a future? *In: Alexandria*, 1993, 5. 2. p. 99-110. - Salomonsen, Annika: The European national libraries cooperative project on CD-ROM. Results, experiences and perspectives. *In: Alexandria*, 1993, 5. 3. p. 193-200.

^o Häkli, Esko: Information policies in Europe in the electronic age. A librarian's view. *In: Liber quarterly*, 1994, 4. 3. p. 247-260. - Van Houweling, Douglas E. - McGill, Michael J.: The evolving national information network. *In: Liber quarterly*, 1994, 4. 1. p. 1-37. - Comparative study of role of national bibliographic agencies in achieving bibliographic control of their national publishing output. Final report on stage one. Prepared for CIDL by the National Library of Australia, August 1994. Gépírat. 13 fol.

Zöld Ferenc

A Magyar Nemzeti Bibliográfia és a kereskedelmi bibliográfiák könyvkiadási hasznosítása

Rövid előadásom már címében is két különböző tevékenység összevetését s kapcsolódását adja, mivel a két könyvészeti terület közül a bibliográfiák regisztráló, feltáró jellegűek, míg a könyvkiadás alapvetően előrettekintő, rövid vagy hosszabb távon, előre tervező tevékenység. Mindennemű és szerkezetű bibliográfiák, katalógusok és jegyzékek, repertóriumok mégha kurrensek is többségükben a már meglévőt, megszületettet, a kész nyomtatványt írják le, a produktumot. A könyvkiadás kettős irányultságú, formailag: kész árucikket kíván létrehozni vagyis (bizonyos eseteket és szerveződések, alapítványokat és jószolgálati intézményeket kivéve) pénzügyi, piaci megfontolásokat is tartalmaz, másrészt szellemi munkát, alkotói tevékenység eredményét kívánja közvetíteni egy fizikai tárgyban.

A bibliográfiák (különösen egyes típusai) alapvető célja a szolgáltatás, a fenti tárgyakról szóló különböző szintű, mélységű vagy éppen formai jegyek alapján történő információk összegyűjtése, és különböző módszerekkel való közlése, kiterjesztése.

A direkt összefüggés csupán a kész könyv leírása (autopszia) és a bibliográfia készítése között van.

Ha tárgyunkat az időbeni elkülönülés szempontjából vizsgáljuk, természetes, hogy a könyvkiadó fejében először egy megálmodott könyv vagy sorozat terve születik meg és egyáltalán nem biztos, hogy ehhez feltétlenül könyvészeti segédkönyveket vesz igénybe, ill. a kiindulás alapja csak ritkán egy könyvészeti leírás. Elképzeléseiben több tényezői kell összevetnie: a mű szellemi hozamát, az adott ország, nemzet vagy esetleg nagyobb közösség szolgálatát, értékmentő elhivatottságát vagy éppen azt a szellemi hiányt, mit szűkebb vagy tágabb közösségben észlel. (Kisebb vagy sok esetben szubjektív kiadói elfogultságok is közrejátszhatnak, mint pl. a szerző iránti barátság, „özvegy igényes művek” esetében a „csak már szabaduljak meg tőle” effektus vagy éppen az, hogy inkább megjelentetem én – indokolatlan kockázatot is vállalva – mintsemhogy a konkurencia szerezzze meg. Szerepet játszhat a döntésben – ma már egyre kevésbé – a presztizs, a rangkóróság s az extrém eseteket hosszasan sorolhatnánk.)

Még egy megjegyzés: a könyvkiadás működésében az átlagostól elütőt, a kivételezettet jelen megfontolásaimban, mint az élettől és főképpen a társadalmi-gazdasági élettől normative gyökeresen eltérőt nem veszem figyelembe, vagyis az olyan kiadói tervezést és gyakorlatot, melynek egyrészt nem kell gazdasági megfontolásokat figyelembe vennie (pl. mindent „egy valaki más” fizet), másrészt azokat az alkalmi kibocsátókat, melyeket nem a kiadási tevékenység motivál, hanem pillanatnyi kedvtelés, önimádat, beteges sznobizmus vagy tudatos zavarkeltés személyiségi zavarokból vagy csoport érdekekből stb.

Tehát az időbeli elhatárolódás megközelítésében a kiadói tervezés megelőzi a kurrens bibliográfiákat, de segéderőként – másodlagos vagy kiegészítőerőként különböző bibliográfiákat is igénybe vehet és vesz is mindennapi gyakorlatában.

Két alapvető gyakorlati megközelítésben érdemes ezt megvizsgálni:

1., ha teljesen új műről vagy témáról van szó,

2., ha egy korábbi kiadvány reprinteléséről gondolkodunk.

Ha egy *teljesen új* műről van szó, akkor természetesen az adott téma szakirodalmát kell ismernünk, legalábbis a legfrissebbeket, összevetni az adott témában megjelent művekkel, azok minden ismérével. Ez általában a lektor, de főként a szaklektor feladata, aki a témát minden bizonnyal segédkönyvek nélkül is ismeri.

A kiadói döntéshez azonban az esetek egy részében szükséges a szakbibliográfiák, vagy ennek hiányában a Magyar Nemzeti Bibliográfia használata. Általában a tárgy, az adott szakterület átnézése az érdekes, csak rövid visszamenőleges időtávra. Mi ennek a célja?

A könyvkiadó szeretné látni, hogy az adott tárgyban, témában, műfajban milyen művek, milyen spektrumban, mely szerzőktől jelentek meg s az adott művek a témát milyen mélységig, terjedelemben dolgozták fel, milyen volt a könyv „kiszírlése”, illusztrációs anyaga, ára stb. A könyvkiadó még egyet szeretne tudni, hány példányban jelent meg, és hány példányban fogyott el, s – mivel telhetetlen – még azt is, mennyi idő alatt. Ez utóbbi kérdésekre persze nem kap egzakt választ soha.

Ha az új mű egy már ismert – netán a kiadóhoz kötődő – szerző alkotása, segédeszközökre alig van szükség. A döntés ismert szerző esetében pozitív vagy negatív irányban meglehetősen könnyű. Már csak piacismeret kell hozzá, meg azok a sajtóközlemények, melyek előző műveiről megjelentek.

Ismeretlen, új szerző esetében szükséges az adatok halmazából a relevánsakat kiszűrni, hogy az első-második szűrőn az elmeszülemény átjusson, majd a leg súlyosabb kérdések, illetve megfontolásoknak alávetessék: gazdaságossági, gazdasági, piaci kérdések, marketing stb.

A kiadó leginkább a szakbibliográfiákat, pontosabban a bibliográfiai kalauzokat szereti, hisz arra nincs módja, sem lehetősége, hogy a milliónyi tárgykörben és témában még a legfontosabbnak ítélteteket is ismerje. A lektorok véleménye döntő, de nem perdöntő, mivel többségében véleményük csak az adott kéziratra vonatkozik, de egy bibliográfia feltárja – ha a kiadó még felületesen is nézi – az egész témát, s a döntést hozó, ha mást nem, azt látja: „lerágott csont.”

Könyvkiadói szempontból a kereskedelmi bibliográfiák kezelése természetesen nem az azonosítás, hanem a piac ismerete szempontjából fontos. Magyarországon annyi év után megszűnt a cenzúra, de megszűnt a Művelődési Minisztérium ún. nyilvántartó és engedélyező kartoték rendszere, mely – egy szempontból – a párhuzamos kiadások kiszűrésére volt hivatott. Ily módon a könyvkiadók számára a kereskedelmi bibliográfiák használata, beszerzése és ismerete elengedhetetlenné vált, jelentősége nagymértékben felértékelődött.

A megjelentetni szándékozott művekről jószerivel nincs semmi nyilvántartás, összesített információ.

A könyvkiadás – a korábbi extrém kivételeket nem számítva – üzleti tevékenység, döntő többségében a vállalkozói szférába tartozik, egészében lényegileg ezt csak igen csekély mértékben befolyásolják a különböző támogatási rendszerek (legfeljebb egy-egy fontosnak vélt verseskötet kiadására szorítkoznak – némi túlzással). Az üzleti tevékenység fontos eleme a piacismeret, az üzletág, a konkurensok produktumainak, termékeinek feltérképezése, ismerete. E területen egy kiadó csak a többi kiadó katalógusaira, könyvjegyzékeire támaszkodhat, az ún. periodikus újdonságjegyzékekre. (A döntéshez ez már késő, a „visszatáncoláshoz” úgyszintén).

Ma a magyar könyvtermés várható kiadványait a teljesség igényével bemutató kiadvány nincs. Erre leginkább a Könyvtárellátó Közhasznú Társaság *Új Könyvek* című periodikus kiadványa a legalkalmasabb, mely elsősorban a könyvtárak tájékoztatását van hivatva kielégíteni. A *Könyvvilág* ezt az igényt többé-kevésbé ki tudta elégíteni, de legjobb tudomásom szerint súlyos válságban van, és 4 hónapja nem jelent meg. Az *Új Könyvpiac* című kiadvány csak fizetett hirdetéseket közöl, de szerencsére időnként egy-egy nagyobb terjesztő vállalat készletjegyzékét, ajánlatát is lehozza, s ebből némi információk szerezhetők. A kurrens kereskedelmi – az előzetes megjelenéseket tartalmazó – bibliográfiák hiánya ma szembetűnő.

De mit panaszolok én erről, mikor a kiadók nem csekély része a kötelezpéldány-rendeletet sem tartja be.

Eltűnt a magyar bibliográfiai szakirodalomból az *Általános Könyvjegyzék* (Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése kiadása), a magyar könyvkereskedelmi bibliográfia legszakoszerűbb, évtizedekig megjelenő periodikuma. Volt próbálkozás a *Books in Print* magyarországi meghonosítására (1994), de legjobb tudomásom szerint nem lesz folytatása anyagiak hiányában. Ez a típusú kereskedelmi bibliográfia lehetne a magyar könyvkiadók leghasznosabb segédkönyve, hisz a *Books in Print* a nyugati gyakorlatot követve, a raktáron lévő és kapható könyvkészleteket is tartalmazza.

Ma – könyvkiadói szempontból, de könyvkereskedelmileg is – még a legjobban használható az *Új Könyvpiac* szerkesztőségének kiadványa: *Kiadói és kereskedelmi adattár* (az *Új Könyvpiac* 1994. évi melléklete).

Még mindig az új kiadványok tervezésénél, a döntést előkészítő bibliográfiáknál tartunk, megismételve azt a gyakorlatból ideidézett tényt, hogy az azonosítás,

tárgy- és témaismeret, adott tudományág, művészet áttekintéséhez a legjobb segédeszköz az MNB, míg az üzletág ismeretéhez a kiadói és kereskedelmi könyvjegyzékek.

Noha nem szigorúan a témához tartozik, de meg kell említenünk a külföldi bibliográfiákat is, valamint a világ három-négy vezető könyves szaklapjának bibliográfiai jellegű rovatait. (*Börsenblatt, Bookseller, Publishers weekly*) valamint a különböző toplistákat. A hosszadalmas döntéselőkészítő folyamatban számos nyomtatott és orális forrást veszünk igénybe a bibliográfiákon, katalógusokon kívül, s ezek között külföldi és hazai lapok mellékletei is meghatározóak (pl. *Times literary supplement* stb.).

A bibliográfiák használata és hasznosítása teljesen más azon esetben, mikor a könyvkiadó egy régi mű *reprint vagy hasonmás* kiadására vállalkozik. A kiadás oldaláról a megközelítés is teljesen más, egy bibliográfia, egy árverési katalógus sok esetben ötletadó is lehet. Magyarországon a reprint kiadások nem egy végiggondolt program szerint valósulnak meg, hanem többnyire alkalm szerűek (a korábbi különböző törekvések, sorozatok szünetelnek vagy éppen elhaltak). Igaz az is, hogy az ötletszerű reprint vagy hasonmás kiadások is rengeteg régi értéket hoztak felszínre, illetve hiányt pótoltak.

Annak a kiadónak, mely netán egy reprint sorozatot tervez(ne), nyilván igénybe kell vennie nemcsak a magyar retrospektív bibliográfiákat, az MNB két háború közötti időszakról elkészült köteteit, hanem az ún. hungarica bibliográfiákat is, mint Apponyi, Szabó Károly műveit, s a legjobbat e tekintetben, a *Régi magyarországi nyomtatványok* két darabját. Ez utóbbi különösen azért fontos forrás egy kiadó számára, mivel az RMNY az ismert példányok számát és lelőhelyét is megadja. Természetes, hogy a reprintelni szándékozott művek minden adatára szükség van, s nem nélkülözhető a könyv fizikai megismerése sem.

A magyar gazdaság és a könyvszakma jelenlegi állapotában azonban hosszútávon (3-4 éves) programot készíteni illúzió, s erre józan könyves ember nem vállalkozik. Ma ugyanis ez a szakma, illetve tevékenysége teljességgel tervezhetetlen.

A reprint kiadásoknál, mint elvileg eleve nyereséges kiadványtípusnál a leggyakrabban használt források és segédeszközök az antikvár könyvjegyzékek és árverési katalógusok. Ma már egyre kevesebb régi magyar könyv kerül elő, de előfordul. Egy antikváriusi, kereskedelmi könyvjegyzék és pl. az RMNY összevetése rendkívül tanulmányos és hasznos, s felettébb szükséges. Ezek az elsősorban régi (a mai gyakorlat szerint érte ezalatt az 1850 előtti) kiadványokat, alig tartalmazó kereskedelmi jegyzékek az elért árakból levonható következtetések miatt érdekesek egy könyvkiadó számára. Arra, hogy egy árverésen elért viszonylag magas vagy kiugróan magas árat miért nem szabad fetisizálni, most ne térjünk ki. Az antikváriusi jegyzékek illetve az árverési katalógusok közt hosszú-hosszú ideje a „Makkai-Horváth” volt az egyetlen összefoglaló kalauz. Az Országos Széchényi Könyvtár jóvoltából 1990-ben jelent meg *A magyar könyvgyűjtő új kézikönyve* című igen hasznos kiadvány, mely a magyarországi antikvár árverések teljes anyagát tartalmazza 1969-1988 között. (Szerk. Szinainé László Zsuzsa).

Azóta sok minden változott az antikvár könyvpiacra is, a nagy könyvterjesztő vállalatok, antikvár részlegeikkel együtt jószerivel eltűntek, s új, kisebb magánvállalkozások keletkeztek, de olyan méretű árverések, mint amiket korábban az ÁKV rendezett, ma nincsenek. Jobbára magában az üzemelő boltban lebonyolított ún. kamaraárverések a szokásosak. Az antikvár katalógusok, bolti ajánlójegyzékek kiadása is egyre ritkább, a magas költségek miatt. Van azonban egy viszonylag új magán antikvárium, melynek katalógusai mintaszerűek, s e vonatkozásban még legnemesebb hagyományainkat is felülmúlják: ez pedig a Borda-antikvárium katalógus sorozata.

Az antikváriusi jegyzékek egy (bármily furcsa is, ezt a megkülönböztető és elhatároló kifejezést kell használnom) könyves indíttatású könyvkiadó számára ötletadó, élvezetes olvasmányok.

Sajnos, ma a könyvkiadás általános állapota enyhén szólva zilált, színvonala erősen lezüllett, erkölcsisége leromlott. A baj nemcsak abban van, hogy jónéhányan ebben a meggazdagodást tűzik ki célul maguk elé, hanem abban, hogy kizárólag csakis és bármely áron és módszerrel ezt. Hogy milyen törvényt nem tartanak be, hosszasan lehetne sorolni a szerzői jogtól a kötelespéldány szolgáltatásig, hogy a szakma etikai kódexére fittyet hánynak, de hogy a legalapvetőbb nyelvi normákkal sem törődnek, az már lassan társadalmi problémává kellene, hogy váljék (alany-állítmány egyeztetése, rövid-hosszú magánhangzók megkülönböztetése, elválasztás stb.).

Most, hogy a nagy magyar bibliográfus, könyvkereskedő és könyvkiadó Petrik Géza születésének 150. évfordulóját ünnepeljük, szomorúan írtam le ez utóbbi sorokat. A gondosság, a szakma iránti elkötelezettség, a magyar kultúra szolgálata, mi őt jellemezte például állhat sokak előtt. Nehéz időben alkotott ő is, a szakmának, a magyar tudományosságnak is, de kitartása, lankadatlan szorgalma átsegítette minden krízisen. Remélem, hogy vannak köztünk ilyenek, s olyanok is, akik még tudják, ki volt Petrik Géza. Éppen ezért emlékét, munkásságát, szellemiségét felidézni felemelő kötelesség. A remény azért csak bennünk él, s ha a körülmények béklyója enged szorításából, szakmánk is megindulhat a felemelkedés útján.

Summary

The memory of Géza Petrik as an establisher of Hungarian national bibliography was recalled by present-day bibliographers and librarians in the ceremonial hall of the National Széchényi Library on the 3rd October 1995. The occasion was the 150th anniversary of the birth of the scholarly bibliographer who started his career as a bookseller. The session where the lectures were given was organized by the Bibliographic Section of the Hungarian Library Association, the National Széchényi Library and the Hungarian Publishers' and Booksellers' Association.

The evaluation of Petrik's achievements from the bibliographer's aspect (the lecture given by Ferenc Kégli) was followed by Sándor Varga summing up what booktrade and publishing had done so far and could do for promoting national bibliography. In one of Petrik's forewords written to a volume of Hungarian National Bibliography he himself expressed that the publication of these bibliographies is due to the patriotic help offered by Hungarian booksellers. The subject of the lecture given by István Gazda was the way Petrik's bibliographical achievement for relying national bibliography was fitted into and assisted by other scholarly achievements of the period in different fields of the history of culture.

The bibliographies of Petrik could not be complete, of course, as no other bibliography can be, and they could not cover the entire book production. Being aware of this, recent and present-day bibliographers – besides paying tribute to the work of Petrik – permanently collect and publish supplementary volumes and indexes to the original work. The compiler of one of these supplementary volumes Ilona Pavercsik gave a detailed summary of the bibliographical activity of collecting data and describing new items for the supplements.

A survey of retrospective national bibliographical activity was given by Sándor Szabó and of current by Mrs. Berke. Finally, being aware of Petrik's original profession and emphasizing the close connection of bibliography and booktrade Ferenc Zöldi spoke about the possibilities offered to booktrade and publishing by bibliographies.

As a closing moment of the session representatives of the audience visited the grave of Géza Petrik and placed a wreath of commemoration on it remembering besides the anniversary of his birth, the 75th anniversary of our great bibliographer's death as well.

Anikó Nagy

A kötet szerzői

Berke Barnabásné könyvtáros

az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője

Dr. Gazda István tudománytörténész

a Magyar Tudománytörténeti Intézet igazgatója

Kégli Ferenc könyvtáros

az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezető-helyettese

Dr. Pavercsik Ilona könyvtáros

Országos Széchényi Könyvtár RMNy Szerkesztősége

Dr. Szabó Sándor tanár

az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanárképző Főiskolai Karának
tanszékvezető főiskolai docense

Varga Sándor "obsitos könyvárus"

Zöld Ferenc

az Akadémiai Kiadó és Nyomda Kft. főigazgatója

Országos Széchényi Könyvtár

97 / 418

A sorozat eddig megjelent tagjai:

1. **V. Ecsedy Judit:** A Bornemisza-Mantskovit nyomda története
2. **Pavercsik Ilona:** A kassai könyvek útja a nyomdától az olvasóig
3. **Beöthyné Kozocsa Ildikó:** Középkori pergamen kéziratok konzerválási eljárásainak kutatása és fejlesztése
4. **Vidra Szabó Ferenc:** Kulturális egyesületek és a helyi társadalom a nyolcvanas években
5. **Batári Gyula:** A tudományos szaksajtó kialakulása Magyarországon
6. **Tószegi Zsuzsanna:** A képi információ
7. Olvasásra nevelés és pedagógusképzés. Szerkeszti:
Nagy Attila